

СЛІДАМИ ПАМ'ЯТІ

Літописний
календар

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХІВ

Добі дубинка!

*Навіяне
словом
Остапа Лапського*

СЛІДАМИ ПАМ'ЯТІ

Літописний
календар

том I

ВИДАВНИЦТВО
«УКРАЇНСЬКИЙ АРХІВ»
ВАРШАВА 1996

Редактор
Роман Галан

Обкладинка
і графічне оформлення
Арети Федак

Редакційна співпраця
Євген Міцило, Степан Мігус

Технічний редактор
Анатолій Кобеляк

Коректор
Мирослава Борщюх

На першій сторінці обкладинки – знімок надмогильного хреста на українському цвинтарі в Орельці біля Ліська.
Фото Євгена Міцила, 1992 р.

© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”
Warszawa 1996

ISBN 83-86112-06-9

Wydanie pierwsze

Wydawca: Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”
01-581 Warszawa, ul. Krasińskiego 16 m. 84
tel./fax (0 22) 39-87-73

Skład i łamanie: Redakcja gazety „Homin”, skr. poczt. 90
00-963 Warszawa-81 i Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”

Objętość: ark. druk. 21

Druk i oprawa: Drukarnia Wydawnictw Naukowych S.A.
90-450 Łódź, ul. Żwirki 2

Від Видавця

У руки Читача подаємо перше число *літописного календаря «Слідами пам'яті»* – періодичного титулу Видавництва «Український архів». В основу цієї книжки і водночас усієї серії, яку вона започатковує, лягла споконвічна правда, що без історичної пам'яті немає нації. Немає її без тих, хто упродовж віків й учора думкою та діями був будівничим і оборонцем української державності, співтворцем національної тодожності, культури, літератури, освіти, мистецства, науки, хто стояв життям за кріпильну, єднальну ідею самостійності. Саме пам'ять про цих людей в історичних процесах, які переживав народ, чинить їх нашими сучасниками, співдіячами наших починів.

Широкий спектр питань, що вписуються у згадану основу, віддзеркалений й у нинішній книжці. Головний слід у ній веде насамперед дорогами нашого з поляками сусідування. Починається він далекосяжними для української нації подіями XVI -XVII століть, входить у польські тaborи для інтернованих українців, іде першим етапом етноциду у смузі від Лемківщини до Підляшшя, є з долею українських архівних скарбів на території Польщі, проходить стежинами українських поетів, митців, диригентів, проникає нашу дійсність на батьківській землі та в краю присуду, веде крізь Бірчу і всі ті місця, де повстанські могили чекають хреста, зупиняється на *Лексиконі українців у Польщі*. У центрі «Слідів пам'яті» – наша доля вчора і нині.

1946

Група Сян

Воля народам! Воля людині! Смерть тиранії!

Постій, дня 25.XII.1945.

СВЯТОЧНИЙ НАКАЗ!

З надходячим Різдвом Христовим та Новим Роком поздоровляю Вас повстанським привітом:

Україна в неволі – визволимо її!

Проженемо зайдів-окупантів, знищимо ворогів, визволимо нашу святу Батьківщину – Україну й збудуємо величній храм волі і щастя нашого народу – **Самостійну Соборну Українську Державу!**

На Вас, Друзі Повстанці, – вся надія і віра народу!

Не посorumимо наших прапорів, не заведемо покладаних на нас надій.

Україна буде вільною і незалежною!

При цьогорічній Святій Вечері на порозі нового 1946 року, не буде з нами нашої найближчої рідні, з якою ми звикли святкувати Різдво Христове.

Але з нами буде наша велика родина – Україна, і з нами будуть духи наших упавших Друзів всіх Героїв і Мучеників українського народу.

А колядувати вийдемо з нашими кулеметами й так заспіваемо наших кріпких повстанських колядок, щоб усі окупанти почули, що ще живе славне українське вояцтво-козацтво, що ще живе, не вмерла і не вмре – вільнолюбна, непокорна повстанська Україна!

Зі старим роком, який відходить від нас – хай умре старе лихо й неволя, а ми доб'ємо його!

З Різдвом нової Правди, на порозі Нового Року, – хай прийде й увінчає наші стяги й нашу зброю вінець перемоги!

За Рождество Правди, за Рождество Волі – ще міцніше, ще вище піднесім нашу зброю!

СЛАВА УКРАЇНІ!

(–) Дубровник
в.о. шефа ШГ Сян

(–) Олег
в.о. к-ра Г Сян

Наказ командира Групи УПА «Сян» Мирослава Онишкевича «Олега» («Ореста») і шефа Штабу Івана Шпонтака «Дубровника» («Залізняка»), MSW, X/48 (5191)

СІЧЕНЬ

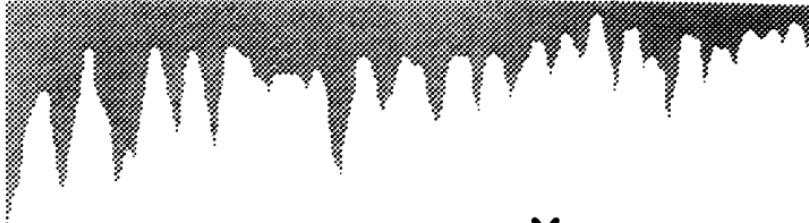
1	П	NOWY ROK	19	(Груд.) НОВИЙ РІК за н. с.
2	В	Makarego	20	Гната
3	С	Genowefy	21	Юлії
4	Ч	Eugeniusza	22	Анастасії
5	П	Edwarda	23	Наума
6	С	TRZECH KRÓLI	24	Євгенії, СВЯТ-ВЕЧІР
7	Н	Lucjana	25	РІЗДВО ХРИСТОВЕ
8	П	Seweryna	26	СОБОР ПР. БОГОРОДИЦІ
9	В	Juliana	27	СТЕПАНА
10	С	Jana	28	Домни, Доброслава
11	Ч	Honoraty	29	Марка
12	П	Arkadiusza	30	Онисії
13	С	Weroniki	31	Меланії, МАЛАНКИ
14	Н	Hilarego	1	(Січ.) НОВИЙ РІК, ВАСИЛЯ
15	П	Pawła	2	Сильвестра
16	В	Marcelego	3	Малахії, Гордія
17	С	Antoniego	4	Феоктиста
18	Ч	Piotra	5	Григорія
19	П	Henryka	6	БОГОЯВЛЕННЯ, ЙОРДАН
20	С	Fabiana	7	Івана Хрестителя
21	Н	Agnieszki, <i>Dzień Babci</i>	8	Юрія, <i>День бабусі</i>
22	П	Wincentego, <i>Dzień Dziadka</i>	9	Полієвкта, <i>День дідуся</i>
23	В	Rajmunda	10	Григорія, Маркіяна
24	С	Tymoteusza	11	Феодосія
25	Ч	Pawła	12	Тетяни
26	П	Polikarpa	13	Якова, Єрмила
27	С	Jana	14	Агнії
28	Н	Piotra	15	Павла
29	П	Franciszka	16	Петра
30	В	Macieja	17	Антона
31	С	Ludwika	18	Ярополка, Панаса

1946 Ziemię tę zamieszkali przodkowie nasi, zbitą lawą, od czasów niepamiętnych, na niej w pocie czoła pracowali, nam ją pozostawili. W wojnie obecnej, w latach 1939-1944-1945, synowie ziemi owej, jedni oddali życie swe – najdroższy skarb, jaki człowiek tu posiada w jej obronie i Rzeczypospolitej Polskiej, drudzy pozostały kalekami dozgonnymi, inni pozostają jeszcze nadal w szeregach armii gotowi do ofiar, a wszyscy oni przejęci wiarą jedną, że Państwo oceni godnie ich poświęcenie i ofiarę złożoną w Jego obronie. Pozostali po ofiarach wojny, w niemałej liczbie, ojcowie i sieroty chcą nadal na ziemi tej pozostać, za którą ich synowie i ojcowie krew przelali, historia bowiem mówi od dawna, że ziemia, za którą obrońcy życie oddali, do nich należy. (...) Przymusowe wysiedlenie ich i to z ziemi świeżą krwią ich dzieci zroszonej, byłoby straszną nie do uwierzenia zapłatą, co musi przyznać każdy uczciwy i sprawiedliwy człowiek. Sądzimy, że nasze Wyższe Władze może nie wiedzą o tych wielkich krwawych ofiarach naszych najdroższych dzieci i krewnych złożonych w obronie ziem polskich i dlatego tylko dopuszczają do tego przymusowego wysiedlania naszej nieszczęśliwej ludności.

Wierzmy jednak w sprawiedliwość i ludzkość naszej Demokratycznej Polski i Jej Wysokiego Rządu i prosimy uprzejmie w imieniu sprawiedliwości o łaskawe, jak najrychlejsze wstrzymanie tego w najwyższym stopniu krzywdzącego przymusowego wysiedlania (...).

З петиції мешканців гміни Щавне і Команча Сяніцького повіту від 18 і 19 лютого 1946 р. до прем'єр-міністра РП Е. Осубки-Моравського. AAN, GPRz, 9, k. 80-81, 89-92.

Календарну частину опрацювали Степан Демчук і Антін Старух. У ній неділі, польські державні і костильні свята, що в Польщі є вільними днями, а також світські та польські костильні й українські церковні свята, які припадають у неділі, надруковано жирним шрифтом. День незалежності України та українські церковні й польські костильні свята, а також українську Маланку й польського Сильвестра, що в Польщі не є вільними днями, зафіксовано великими напівжирними літерами. Українські й польські світські свята, а то й Попелець, Остатки тощо, що в Польщі не є вільними днями, зафіксовано курсивом.

ЛЮТИЙ

1	Ч	Ignacego	19	(Січ.) Макара
2	П	МАТКИ БОСКIEJ GROMNICZNEJ	20	Юхима
3	С	Błażeja	21	Максима
4	Н	Andrzeja	22	Тимофія, ид. Митаря Фарисея
5	П	Agaty	23	Клиmenta
6	В	Doroty	24	Оксани
7	С	Romualda	25	Григорія
8	Ч	Jana	26	Ксенофонта
9	П	Cygyla	27	Івана Золотоустого
10	С	Jacka,	28	Охріма
11	Н	Olgierda	29	Гната, ид. Блудного сина
12	П	Juliana	30	ТРЬОХ СВЯТИТЕЛІВ
13	В	Katarzyny	31	Кира, Івана
14	С	Walentego, <i>Dzień Zakochanych</i>	1	(Лют.) Трифона, <i>День закоханих</i>
15	Ч	Faustyna, <i>Thusty Cwartek</i>	2	СТРІТЕННЯ ГОСПОДНЄ
16	П	Julianny	3	Семена й Анни
17	С	Łukasza	4	Сидора
18	Н	Konstancji	5	М'якопусна, Агафії
19	П	Konrada	6	Вакули, Христини
20	В	Leona, <i>Ostatki</i>	7	Парфена
21	С	Feliksa, <i>Popielec</i>	8	Теодора
22	Ч	Małgorzaty	9	Никифора
23	П	Damiana	10	Харлампа
24	С	Macieja	11	Власа, Всеволода
25	Н	Wiktoria	12	Сиропусна, Мелетія
26	П	Aleksandra	13	Мартиніана
27	В	Gabriela	14	Кирила
28	С	Teofila	15	Онисима
29	Ч	Romana	16	Памфіла

1946 Terror i barbarzyństwo z jakim wyrzuca się naszych braci z odwiecznych i nędznych, lecz przez nich umiłowanych siedzib, za to że się nie pisali na wyjazd, pozostanie w historii czarną plamą na naszej młodej robotniczo-chłopskiej republike. Nie na nienawiści, lecz na miłości bliźniego chłopa: i robotnika winniśmy budować naszą ojczyznę. (...) Ewangelię nienawiści i wyższości rasowej głosił Hitler, lecz jak szybko i sromotnie upadł, nie powinniśmy naśladować jego wzorów. Nie mamy zamiaru nikomu przeszkadzać, gdy kto chce wyjechać z naszego kraju na zasadzie międzypaństwowego porozumienia i dobrowilnej wymiany (...). Jednak pastwić się nad kimś, napadać go w nocy, rabować, więzić za to, że on tu zaklimatyzowany od pokoleń na tej jałowej glebie, chce tu nadal pozostać, za to, że był i jest lojalnym naszym bratem, (...) byłoby niesłychanym bezprawiem. Łemko inaczej nie potrafiłby, on nie umie nic odmówić bliźniemu, jest nadzwyczaj gościnny, dobroduszny, nie zna kradzieży, pijaństwa ani oszustwa. Ma zwykle liczną rodzinę, dużo dzieci dorodnych, dobrze wychowanych, od małego przyzwyczajonych do ciężkiej pracy. (...) Streszczając nasze myśli, prosimy o humanitarne, ludzkie traktowanie pozostałych Łemków, zaprzestanie wyrafinowanych szykan, napadów i rabunków ze strony uzbrojonych band, a danie im zapewnienia spokojnej pracy, by teraz na wiosnę pola ich nie leżały odlogiem i wskutek tego nie powstał w naszych stronach głód.

Зі збірного листа поляків-мешканців Кросна від 29 березня 1946 р. до генерального секретаря ЦК ПРП Владислава Гомулки. ААН, PRM, 21/3, к. 165-168.

1956 W odpowiedzi na pismo z dnia 5 marca br., podpisane przez Szanownego Pana i innych wiernych o b r z ą d k u gr.-katolickiego, Sekretariat Przewodniczącego Episkopatu uprzejmie donosi, że Dekret z dnia 10 lipca 1953 N.276/P, wymieniony we wspomnianym piśmie, dotychczas nie został odwołany; upoważnia on Ordynariusza Gorzowskiego do udzielenia zezwolenia Ks. Michałowi Doczyle na odprawianie w powyższym obrządku w Głodowie. (...) Równocześnie wyjaśniamy, że nie należy utożsamiać obrządku z wyznaniem, o czym zdają się zapominać nadawcy wyżej wymienionego pisma. Wierni obrządku gr.-kat. i wierni obrządku łac. należą do jednego wyznania rzym.-katolickiego.

З листа еп. Теодора Беніса до Івана Шкірки з Глодова на Кошалінщині в справі дозволу на відправу в гр.-кат. обряді, 26 березня 1956 р.

БЕРЕЗЕНЬ

1	П	Albina	17	(Лют.) Федора
2	С	Heleny	18	Льва
3	Н	Kunegundy	19	Архипа, I нд. Вел. посту
4	П	Kazimierza	20	Агафона
5	В	Teofila	21	Тимофія
6	С	Rózy	22	Маврикія
7	Ч	Tomasza	23	Полікарпа
8	П	<i>Dzień Kobiet</i>	24	День жінки
9	С	Franciszki	25	Тараса
10	Н	Makarego	26	Мирослава, 2 нд. Вел. посту
11	П	Konstantego	27	Прокопа
12	В	Grzegorza	28	Василя
13	С	Krystyny	29	Касяна
14	Ч	Matyldy	1	(Бер.) Євдокії
15	П	Klemensa	2	Федота
16	С	Gabriela	3	Зенона
17	Н	Gertrudy	4	Гарасима, 3 нд. Вел. посту
18	П	Edwarda	5	Леоніда
19	В	ŚWIĘTEGO JÓZEFA	6	Богдана
20	С	Eufemii	7	Охріма, Євгена
21	Ч	Benedykta	8	Феофілакта
22	П	Katarzyny	9	Кесаря
23	С	Pelagii	10	Кіндрата, Галини
24	Н	Marka	11	Софронія, 4 нд. Вел. посту
25	П	Tamary	12	Теофана
26	В	Emanuela	13	Никифора
27	С	Lidii	14	Ростислава
28	Ч	Soni	15	Агапія
29	П	Wiktoryna	16	Савина
30	С	Anieli	17	Олексія
31	Н	NIEDZIELA PALMOWA	18	Кирила, 5 нд. Вел. посту

1946 Wysiedlenie ludności ukraińskiej należy przeprowadzić w tempie przyspieszonym, zwłaszcza z rejonów najbardziej zagrożonych bandytyzmem ukraińskich nacjonalistów. W ten sposób bandy zostaną pozbawione źródeł zaopatrzenia oraz możliwości przypływu elementu zbrodniczego.

Przede wszystkim należy wysiedlać ukraińską ludność z miejscowości położonych na pograniczu i w pobliżu linii komunikacyjnej, wykorzystując w całej pełni transport kolejowy i drogowy. Stosować przewożenie ludności podwodami i pojazdami mechanicznymi za uprzednim porozumieniem z posterunkami granicznych punktów kontrolnych Związku Radzieckiego.

W okresie czasu do 1 lipca br. winne być opróżnione przy pomocy oddziałów 8 i 9 DP następujące powiaty: 26 pp wsch. część pow. Jarosław za rz. San; 40 pp zach. część pow. Jarosław; 14 pp płn.-wsch. część pow. Lubaczów; 30 pp płd.-zach. połowa pow. Lubaczów; 28 pp m. Przemyśl.

Dowódcy dywizji opracują plan wysiedlania, uwzględniając prace i czynności pułkowe. Wyżej wymienione terminy muszą być dotrzymane, opróżnianie poszczególnych osiedli winno trwać nie dłużej niż 2-3 dni.

З плану дій Волинського Комітету Безпеки у Ряшеві від 14 квітня 1946 р. САУ, 9 DP, IV.310.09, т. 34, к. 334.

25 marca odbyła się konferencja w komendzie 9 Dywizji, na której byli wszyscy przedstawiciele administracji publicznej oraz ugrupowań politycznych. Na tej konferencji połączono wyłonić komisję przy Bezpieczeństwie Publicznym, która by w Przemyślu wzywała wszystkich Ukraińców, zamieszkałych w mieście, badała dokumenty niestałych mieszkańców i skierowała ludność ukraińską, podlegającą ewakuacji, do Rej. Przedstawicielstwa, celem zarejestrowania się na wyjazd na Ukrainę, w przeciwnym razie po 3 dniach zostanie przymusowo skierowana do obozu, tj. punktu zbornego na Bakuńczycach. (...)

Зі звіту інспектора переселенської комісії В. Вуйціка від 2 квітня 1946 року. ААН, ГПРз, 172, к. 275-276.

1956 Zabronić używania nadal wyrazu „akcja W” – symbolu dyskryminacji Ukraińców.

Внесок, поданий на І-ий З'їзд Українського суспільно-культурного товариства і схвалений ним.

КВІТЕНЬ

1	П	Teodory	19	(Бер.) Хризанта, Дарії
2	В	Władysława	20	Сергія
3	С	Jakuba	21	Якова
4	Ч	Izydora	22	Василя
5	П	WIELKI PIĄTEK	23	Никона, Лідії
6	С	Celestyny	24	Захара
7	Н	WIELKANOC	25	БЛАГОВІЩЕННЯ, КВІТНА НД.
8	П	PONIEDZ. WIELKANOCNY	26	Гаврила, Лариси
9	В	Marii	27	Мотрони
10	С	Michała	28	Іларіона
11	Ч	Filipa	29	Марка
12	П	Juliusza	30	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ
13	С	Hermenegildy	31	Іпатія
14	Н	Justyny	1	(Квіт.) ВЕЛИКДЕНЬ
15	П	Anastazji	2	СВІТЛІЙ ПОНЕДІЛОК
16	В	Benedykta	3	СВІТЛІЙ ВІВТОРОК
17	С	Roberta	4	Осипа
18	Ч	Apoloniusza	5	Феодула
19	П	Leona	6	Євтихія
20	С	Teodora	7	Григорія, Іванни
21	Н	Anzelma	8	ПРОВІДНА НЕДІЛЯ
22	П	Łukasza	9	Вадима
23	В	Jerzego	10	Терентія
24	С	Grzegorza	11	Антипа
25	Ч	Marka, Jarosława	12	Василя
26	П	Marii	13	Артемона
27	С	Teofila	14	Мартіна
28	Н	Pawła	15	Мироносиць, Мстислава
29	П	Piotra	16	Агафії
30	В	Katarzyny	17	Семена

1946 Płk Chiliński zapytał, jakie jest stanowisko Lemków do państwa polskiego, na to oświadczył starosta, że są to ludzie wrogo ustosunkowani i stoi na stanowisku wysiedlenia ich siłą przy pomocy wojska. (...) Płk Chiliński stanął na stanowisku, że należy zdecydowanie wystąpić i osoby przeznaczone do ewakuacji bezwzględnie wysiedlić, tym bardziej że granica polsko-radziecka jest silnie strzeżona tak, że ich ponowny powrót jest niemożliwy.

Następnie zabrał głos starosta nowosądecki mgr Łabuz i stwierdził, że sprawa Lemków na jego terenie przedstawia się o wiele poważniej aniżeli w starostwie nowotarskim. (...) Ludzie ci w przeważnej części bronią się przed ewakuacją, niemniej jednak należy ich wysiedlić i nie dać się zastraszyć przez elementy nazistowskie, usiłujące utrudnić całą akcję. Ludność ta była nastawiona raczej moskalofilsko, podając się podczas okupacji za Rusinów, nie przyjmując kennkart ukraińskich. W sprawie przeprowadzenia dalszej ewakuacji należało użyć siły, jednak sprawa nie jest łatwą (...). Dlatego należało użyć motoryzacji, tym bardziej że spędzenie 100 furmanek na jeden dzień spowoduje popłoch wśród ludności lemkońskiej. Ewakuację należy przeprowadzić nagle i po 20 maja 1946 r. z uwagi na roboty polne.

Następnie zabrał głos naczelnik Lib i oświadczył, że po zobrazowaniu sytuacji przez obydwu starostów sprawa jest jasna, a stanawszy na stanowisku państwa narodowo jednolitego nie ulega wątpliwości, że należy ewakuować elementy najgorsze. (...) Sprawę lemkońską należy ostatecznie zakończyć.

З протоколу конференції у Восвідському управлінні в Кракові від 7 травня 1946 р. в справі виселення лемків. ААН, ГПРз, 162.

1956 Dlaczego nie wysiedlono Polaków, którzy czynnie popierali bandy reakcyjnego podziemia, a wysiedlono Ukraińców? Czym wy tłumaczyć fakt, że Państwo w ramach amnestii przebacza całkowicie poważne przewinienia wielu osobom, nie odbierając im prawa swobodnego poruszania się, a nie zmienia swego stosunku pod tym względem do osób z akcji „W”? Czym wy tłumaczyć fakt rozproszenia ludności przesiedlonej na Ziemię Odzyskane, ograniczenie jej swobody poruszania się, zwłaszcza w rodzinne strony.

З замітки Міністерства внутрішніх справ відносно запитів, які найчастіше ставлять українці під час виборів делегатів на І З'їзд УСКТ, травень 1956 р.

ТРАВЕНЬ

1	C	ŚWIĘTO PRACY	18	(Квіт.) СВЯТО ПРАЦІ
2	Ч	Zygmunta	19	Христофора
3	П	ŚWIĘTO KONSTYTUCJI	20	СВЯТО КОНСТИТУЦІЇ
4	C	Floriana	21	Януарія
5	H	Ireny	22	Луки, Всеолода
6	П	Judyty	23	Юрія
7	В	Ludmiły	24	Сави
8	C	Stanisława, <i>Dzień Zwycięstwa</i>	25	Марка, День перемоги
9	Ч	Katarzyny	26	Василя
10	П	Izydora	27	Семена
11	C	Franciszka	28	Максима
12	H	Dominika	29	Артема
13	П	Serwacego	30	Якова
14	B	Bonifacego	1	(Трав.) Яреми
15	C	Zofii	2	Панаса
16	Ч	WNIEBOWSTĄPIENIE PAŃSKIE	3	Феодосія
17	П	Weroniki	4	Пелагії
18	C	Feliksa	5	Ірини
19	H	Piotra	6	Йова
20	П	Bernardyna	7	Акакія
21	B	Wikторa	8	Івана
22	C	Romana	9	Миколи
23	Ч	Michała	10	ВОЗНЕСІННЯ ГОСПОДНЄ
24	П	Joanny	11	Кирила й Мефодія
25	C	Urbana	12	Єпіфана
26	H	ZIELONE ŚWIĄTKI, <i>Dzień Matki</i>	13	Гликерії, День матері
27	П	Jana	14	Сидора
28	B	Augustyna	15	Пахома
29	C	Teodozji	16	Федора
30	Ч	Feliksa	17	Андроника, Славомира
31	П	Leona	18	Федота

1946 W ostatnich dwóch tygodniach ewakuacja ludności ukraińskiej szła dość szybkim tempem, mimo że tereny, w których operowało wojsko, są już prawie oczyszczone z ludności ukraińskiej. Ludność ta, chcąc uniknąć przesiedlenia, uciekała w las, a nawet, przekraczając granicę, chroniła się na terytorium Czechosłowacji, którą ostatecznie tamtejsze władze wydały w ręce WP. Mimo to w okresie tym wysłano 12 transportów, w tym 1287 rodzin, 6057 osób.

W obecnej chwili wojsko kontroluje jeszcze raz teren, odstawia na stacje załadowcze resztki pozostałą i złapanej w obławach ludności. Wsie są prawie puste. (...) I tak w powiecie Sanok pozostało, po odliczeniu rodzin mieszanych, 3617 osób, w powiecie Krośno 594 osoby, a w powiecie Brzozów (w 3-ch gminach, należących do naszego rejonu) 461 osób, w tej liczbie rodziny mieszane, których Starostwo Brzozowskie dotychczas nam nie podało.

Зі звіту районного представника від 1 червня 1946 р. у справах евакуації в Сяноці. ААН, ГПРз, 172, к. 84. САУ, 9ДР, IV.310.09.

Celem zakończenia wysiedlania ludności ukraińskiej na terenie woj. rzeszowskiego do dnia 12 VI 1946 r. rozkazuję: 9 DP – wysiedli pow. Jarosław-Sanok, gdzie znajduje się 242 rodziny, 976 osób, pow. Przeworsk – 80 rodzin, 323 osoby oraz pow. Leżajsk – 190 rodzin, 623 osoby. WBW Rzeszów – wysiedli pow. Rzeszów – według wcześniej wysłanego spisu – oraz pow. Łanicut – 797 rodzin, 3350 osób. (...)

З наказу командира ОГ «Rzeszów» ген. Роткевича командирові 9 ДП від 30 травня 1946 р.

1956 Przedłożyć rządowi PRL i KC PZPR sprawę zezwolenia dobrowolnego powrotu Ukraińców wywiezionych w akcji „W” na dawne miejsca zamieszkania. Rząd zapewni materialną pomoc wracającym dla odrestaurowania swoich dawnych gospodarstw i na zagospodarowanie się. Rząd przywróci prawa i stworzy warunki swobodnego wykonywania praktyk religijnych w obrządku greckokatolickim, zgodnie z art. 70 Konstytucji PRL. Rząd stworzy warunki i zorganizuje szkoły średnie z wykładowym językiem ukraińskim dla młodzieży ukraińskiej.

Przedstawić Rządowi sprawę wprowadzenia obowiązkowego nauczania języka ukraińskiego w tych szkołach, w których uczą się dzieci ukraińskie.

З внесків, поданих учасниками І З'їзду УСКТ, 18 червня 1956 р.

ЧЕРВЕНЬ

1	C	Dzień Dziecka	19	(Трав.) День дитини
2	H	Eugeniusza	20	ЗЕЛЕНІ СВЯТА
3	P	Leszka	21	ПРЕСВЯТОЇ ТРИЙЦІ
4	B	Franciszka	22	Софії
5	C	Bonifacego	23	Михайла
6	Ч	BOŻE CIAŁO	24	Семена
7	P	Roberta	25	Івана
8	C	Medarda	26	Карпа
9	H	Felicjana	27	УСІХ СВЯТИХ
10	P	Małgorzaty	28	Микити
11	B	Anastazji	29	Олександра
12	C	Onufrego	30	Ісака, Романа
13	Ч	Antoniego	31	Єрмія
14	P	Bazylego	1	(Черв.) Устима
15	C	Jolanty	2	Никифора
16	H	Aliny	3	Лук'яна
17	P	Adolfa	4	Митрофана
18	B	Elżbiety	5	Дороша, Ігоря
19	C	Gerwazego	6	Віссаріона
20	Ч	Bogny	7	Святослава, Богдана
21	P	Alicji	8	Теодора
22	C	Pauliny	9	Кирила
23	H	Noc Świętojańska, Dzień Ojca	10	Тимофія, День батька
24	P	Jana	11	Варфоломія
25	B	Wilhelma	12	Онопрія
26	C	Jeremiego	13	Килини
27	Ч	Włodzimierza	14	Єлісея
28	P	Ireneusza	15	Амоса
29	C	PIOTRA I PAWŁA	16	Тихона
30	H	Emila	17	Мануїла

1946 Jakkolwiek akcja przesiedlania ludności ukraińskiej na terenie woj. rzeszowskiego została zasadniczo ukończona, a wysiedlono około 98% ukraińskich rodzin i osób, jednak w terenie pozostała jeszcze pewna ilość jako ukrywających się lub tzw. mieszani i lojalni często na podstawie fałszywych dokumentów itp. nielegalnych sposobów.

Ponieważ w tej kategorii, zwłaszcza w miastach, duży odsetek stanowi inteligencja ukraińska, zachodzi obawa, iż ludzie ci będą dalej szkodzić państwu polskiemu przede wszystkim przez kierownictwo bandami oraz pomoc dla nich w zakresie wywiadu i zaopatrzenia.

Dla wykończenia sprawy konieczne byłoby ustalenie ostatecznego miernika oceny sprawy rodzin „mieszanych”, „lojalnych”, „przechrzconych” itp. – celem uzyskania możliwości sprawdzenia dokumentów wszystkich pozostałych mieszkańców wysiedzonego terenu. Na tej podstawie należałoby zrobić „weryfikację” pozostałej ludności i w razie wykrycia osób pozostałych nielegalnie, usunąć je za granicę, względnie pociągnąć do odpowiedzialności za popełnione nadużycie: tak samo pociągnąć do sądowej odpowiedzialności pracowników administracji, którzy pomogli w tym.

Również konieczne byłoby, aby władze administracji przystąpiły do szybkiego i planowego zasiedlania opuszczonych wsi ludnością polską. (...)

З кінцевого звіту командира ОГ «Rzeszów» від 12 липня 1946 р. СAW, IV.111, т. 480, к. 48-53.

1956 W najkrótszym czasie przystąpić do wydawania codziennej gazety w języku ukraińskim, która swoim poziomem dorównywałaby przodującym polskim gazetom.

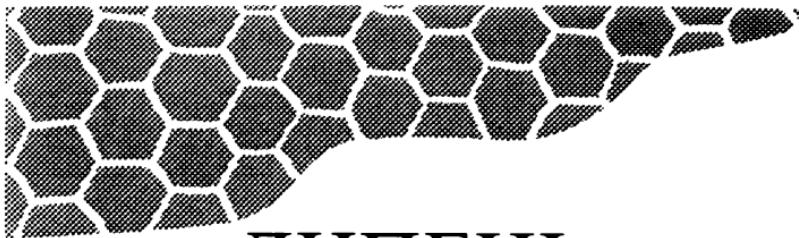
Zwrócić się do Polskiego Radia w sprawie zorganizowania i nadawania raz w tygodniu audycji w języku ukraińskim o życiu ludności ukraińskiej w Polsce w programie I.

Rozwiązać w nadchodzących wyborach do Sejmu PRL sprawę odpowiedniej ilości mandatów poselskich zgodnie z ilością ludności ukraińskiej w Polsce.

Zrównać w prawach więźniów ukraińskich na równi z więźniami narodowości polskiej.

Oddać na użytek Ukraińców cerkwie, które są zamknięte lub, z których urządzone magazyny.

З внесків, поданих учасниками I З'їзду УСКТ, 18 червня 1956 р.

ЛИПЕНЬ

1	П	Haliny	18	(Черв.) Леонтія
2	В	Marii	19	Юди, Тадея
3	С	Anatola	20	Мефодія
4	Ч	Elżbiety	21	Юліана
5	П	Antoniego	22	Овсія
6	С	Łucji	23	Горпини
7	Н	Cyryla i Metodego	24	РІЗДВО ІВАНА ХРЕСТИТЕЛЯ
8	П	Prokopa	25	Февронії
9	В	Weroniki	26	Давида
10	С	Amelii	27	Самсона
11	Ч	Olgi	28	Кира, Івана
12	П	Jana	29	ПЕТРА Й ПАВЛА
13	С	Małgorzaty	30	Мелітона
14	Н	Bonawentury	1	(Лип.) Кузьми й Дем'яна
15	П	Henryka	2	Марії
16	В	Marii	3	Якінта
17	С	Aleksego	4	Андрія, Марти
18	Ч	Szymona	5	Панаса
19	П	Wincentego	6	Уляни, Лідії
20	С	Czesława	7	Хоми
21	Н	Daniela	8	Теофіля
22	П	Marii, Magdaleny	9	Панкрата
23	В	Apolinarego	10	Антона
24	С	Krystyny	11	Ольги
25	Ч	Jakuba	12	Прокла
26	П	Anny	13	Гаврила
27	С	Natalii	14	Акили
28	Н	Wiktoria	15	Володимира
29	П	Marty, Konstantego	16	Афіногена
30	В	Julyty	17	Марини, Вероніки
31	С	Ignacego	18	Якінта, Омеляна

1946 Ludność bezwzględnie lojalną, co do której władze polskie nie mają żadnych zastrzeżeń (małżeństwa mieszane) odnośnie ich zachowania się, tak obecnie jak i w przyszłości, można by pozostawić na miejscu w ilościach nieznacznych, natomiast ludność ukraińską (Łemkowie), co do której istnieją jakiekolwiek zastrzeżenia dotyczące ich lojalności i możliwości zagrożenia bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego, należy bezwzględnie wysiedlić pojedynczymi rodzinami, a nie w grupach, na tereny zachodnie, gdzie z biegiem czasu ludność ta uległaby asymilacji.

Ze względu na specjalne warunki, jakie na tych terenach istnieją w związku z wpływami wywieranymi przez agitację płynącą z zagranicy i specyficzną konfigurację narodowościową – należałyby administrację tego terenu powierzyć ludziom energicznym, mającym zrozumienie sytuacji, tak pod względem politycznym jak i gospodarczym, zdającym sobie sprawę z doniosłości zadań, jakie na nich ciążą.

З кінцевого звіту шефа штабу Krakівської військової округи по.пк. Хилінського з закінчення переселенської акції у Krakівському воєвідстві. CAW, IV.111, t. 464, k. 181-184.

1956 Po zjeździe i powołaniu do życia Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w Warszawie, w niektórych powiatach odezwał się duch nacjonalistyczny i tak np. na terenie Werchraty pow. Lubaczów został odnowiony grób księdza grecko-kat., który był członkiem bandy UPA i zginął w czasie akcji. Na grobie w/w księdza postawiono krzyż z napisem w języku ukraińskim „**Poległ za wolną Ukrainę**”. Podobny wypadek stwierdzono w miejscowości Borowa Góra. (...)

Zanotowano ożywioną działalność ludności ukraińskiej (łemkowskiej) zamieszkującej południową część powiatu krośnieńskiego w rejonie Dukielszczyzny.

Do tam. Referatu d/s Wyznań złożone są podania ze wsi Zyndranowa i Olchowiec celem zezwolenia na remonty i otwarcie nieczynnych przez 12 lat cerkwi. W związku z tym były w tam. Prezydium delegacje ludności domagające się przywrócenia im praw korzystania z kultu religijnego.

З інформаційної замітки керівника Відділу у віросповідних справах Вославської національної ради в Ряшеві, серпень 1956 р.

СЕРПЕНЬ

1	Ч	Piotra	19	(Лип.) Мокрини
2	П	Alfonsa	20	Іллі
3	С	Lidii	21	Єзекії
4	Н	Dominika	22	Марії
5	П	Marii	23	Трохима
6	В	Jakuba	24	Бориса й Гліба
7	С	Kajetana	25	Анни
8	Ч	Emiliana	26	Єрмолая
9	П	Romana	27	Пантелеймона
10	С	Wawrzyńca	28	Прохора
11	Н	Zuzanny	29	Каленика
12	П	Klary	30	Сильвана
13	В	Hipolita	31	Євдокима
14	С	Euzebiusza	1	(Серп.) Соломії, Леонії
15	Ч	WNIEBOWZIĘCIE NM PANNY	2	Степана
16	П	Joachima	3	Ісака
17	С	Mirona, Jacka	4	Євдокії
18	Н	Heleny	5	Євстигнія
19	П	Juliana	6	ПРЕОБР. ГОСП. – СПАСА
20	В	Bernarda	7	Дометія, Олега
21	С	Joanny	8	Омеляна
22	Ч	Mariusza	9	Матвія
23	П	Filipa	10	Лаврентія
24	С	Bartłomieja	11	ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖН. УКРАЇНИ
25	Н	Ludwika	12	Фотія
26	П	Marii, Teresy	13	Максима, Любомира
27	В	Józefa	14	Михея
28	С	Aleksego	15	УСПІННЯ ПРЕСВ. БОГОРОД.
29	Ч	Jana	16	Демида
30	П	Rózy	17	Мирона
31	С	Rajmunda	18	Флора й Лавра

1946 1. Nikt z Ukraińców nie idzie do wyborów! To nie nasza sprawa. Przygotować ludność wszelkimi siłami do tego, aby solidarnie bojkotowała wybory. W przygotowaniu unikać głośnych i demonstracyjnych form, ale nie dopuścić do udziału Ukraińców, którzy byliby dla nas polityczną kompromitacją.

2. Nie organizujemy naszymi siłami na polskich terenach specjalnie przeciwwyborczej akcji. To wewnętrzna sprawa Polaków. Polakom przy każdej sposobności wyjaśniamy, że drogą pasywizmu nie wygrają żadnych wyborów z bolszewikami, a tylko drogą politycznej i zbrojnej walki rewolucyjnej.

3. Nie wydajemy ani do Polaków, ani do Ukraińców specjalnych przedwyborczych ulotek. Poszerzamy za to jeszcze bardziej nasze dotychczasowe i teraźniejsze rewolucyjne wydania, w pierwszej mierze cichymi, niedostrzegalnymi sposobami. Masowo, ale nie głośno.

4. Całą energię zwrócić na zimowe przygotowania, magazynowanie, pomieszczenia, wyszkolenie, kontakty. Przy tym pielęgnować i podnosić bojowego rewolucyjnego ducha!

Instrukcję tą po nauczeniu się zniszczyć!

Інструкція провідника ОУН в Польщі Ярослава Старуха «Сміга» від 25 вересня 1946 р. у справі виборів у Сейм. CA WSW, X/32 (4440), k. 1.

1956 Obecnie na terenie województwa od dłuższego czasu krążą różnego rodzaju plotki np.: w pow. Krasnystaw krążyło wiele pogłosek, jakoby w powiecie Włodawa i innych mordowano się wzajemnie – Polacy z Ukraińcami, oraz także o wysiedleniu ludności nasiedlonej po akcji „W” na gospodarstwa poukraińskie, jak również, że kościół rzym.-kat. w Chełmie na Górcie, jako była cerkiew, ma być przekazany dla wyznawców prawosławnych. (...)

Zdaniem tut. kolektywu nie zachodzi potrzeba i nie należałoby erygować nowych parafii prawosławnych. Obiekty kościołne po Kościele prawosławnym, które zostały zajęte przez instytucje należałoby rozebrać względnie przebudować tak, ażeby zatraciły swój poprzedni wygląd, ponieważ tak pozostawione cerkwie, które zajmowane są na różne cele gospodarcze dają zły przykład i powód do różnych niepotrzebnych komentarzy w terenie.

З інформаційної замітки керівника Відділу у віросповідних справах Вославської національної ради в Любліні, вересень 1956 р.

ВЕРЕСЕНЬ

1	H	Bronislawy	19	(Серп.) Андрія
2	П	Stefana	20	Самійла
3	В	Szymona	21	Тадея
4	С	Rozalii	22	Агафоника
5	Ч	Wawrzyńca	23	Іринія
6	П	Zachariusza	24	Євтихія
7	С	Reginy	25	Варфоломія
8	H	Marii, Nestora	26	Адріана, Наталії
9	П	Piotra	27	Пимона
10	В	Mikołaja	28	Мойсєя
11	С	Feliksa	29	УСІКН. ГОЛ. ІВАНА ХРЕСТ.
12	Ч	Gwidona	30	Олександра
13	П	Filipa	31	Марії, Геннадія
14	С	Bernarda	1	(Вер.) Семена й Марти
15	H	Nikodema	2	Мамонта
16	П	Korneliusza	3	Антима
17	В	Franciszka	4	Вавила
18	С	Stefanii	5	Захара
19	Ч	Januarego	6	Михайла
20	П	Eustachego	7	Созонта
21	С	Mateusza	8	РІЗДВО ПРЕСВ. БОГОРОДИЦІ
22	H	Maurycego	9	Якима й Анни
23	П	Tekli	10	Нимидори
24	В	Gearda	11	Теодори
25	С	Aurelii	12	Автонома
26	Ч	Cypriana	13	Корнила
27	П	Kosmy i Damiana	14	ВОЗДВИЖЕННЯ Ч. ХРЕСТА
28	С	Wacława	15	Микити
29	H	Michała	16	Людмили
30	П	Zofii	17	Віри, Надії, Любові

1946 Zarząd gminy Uście Ruskie donosi, że wg otrzymanych informacji od kierowniczki szkoły powszechnej w Uściu Ruskim ob. Józefy Gurbiszowej, proboszcz parafii prawosławnej ks. Popiel Michał, naucza dzieci w szkole religii w języku ukraińskim.

Nastroje wśród ludności ruskiej znacznie się pogorszyły w stosunku do Państwa Polskiego. Tłumaczy się to tym, że w terenie są bandy terrorystyczne ukraińskie, które mówią ludności, że na całej Łemkowszczyźnie będzie wolna i niepodległa Ukraina, oraz przybycie na teren gminy księży prawosławnych, którzy odprawiają nabożeństwa w języku ruskim i tym pogarszają nastroje wśród ludności.

Лист війта гміни Устя Руське К. Венжика від 18 жовтня 1946 р. до коменданттури прикордонних військ у Горлицях. AUOP, 17/IX/140, k. 171.

1956 Tysiące Ukraińców: chłopów, robotników, inteligentów, nierzadko uczestników narodowej wojny wyzwoleniecznej przeciwko faszyzmowi zostało aresztowanych i osadzonych w obozie w Jaworznie, skąd po kilku lub kilkunastu miesiącach nieludzkiego traktowania olbrzymia większość została zwolniona z braku dowodów winy. Wiele setek spośród nich nie opuści już nigdy piaszczystej ziemi jaworznickiej. (...)

Na skutek rozproszenia w osiedleniu nie możemy zorganizować szkolnictwa w języku ojczystym, a w szkołach, w których wprowadzono nauczanie języka ukraińskiego dzieci nasze poddawane są najczęściej szykanom ze strony swoich polskich współkolegów. Dzieciom naszym grozi wynarodowanie.

Do dzisiaj zabrania się nam wykonywać praktyki religijne w obrządku greckokatolickim i obrządku naszych dziadów i ojców, obrządku do którego jesteśmy przywiązani, księży naszych zmuszono do służenia w kościołach rzymskokatolickich.

Czy tak powinno być, czy tak może być w krajach demokracji ludowej, kraju socjalizmu, sprawiedliwości społecznej? Jak długo mamy żyć jeszcze w takich warunkach?

З листа делегатів на вісвідську організаційну конференцію УСКТ у Вроцлаві від 4 листопада 1956 р. до Політбюро Польської об'єднаної робітничої партії.

ЖОВТЕНЬ

1	В	Igora	18	(Вер.) Євмена
2	С	Teofila	19	Трохима
3	Ч	Bogumiły	20	Остапа
4	П	Franciszka	21	Кіндрата
5	С	Marcelego	22	Фоки, Йони
6	Н	Artura	23	Івана
7	П	Marii	24	Теклі
8	В	Brygidy	25	Єфросинії
9	С	Dionizego	26	Івана
10	Ч	Daniela	27	Калістрата
11	П	Emila	28	Харитона, В'ячеслава
12	С	Witolda	29	Киріака
13	Н	Edwarda	30	Григорія
14	П	Damiana, <i>Dzień Nauczyciela</i>	1	(Жов.) ПОКРОВ ПР. БОГОРОД.
15	В	Jadwigi	2	Купріяна, Юстини
16	С	Gerarda	3	Дениса
17	Ч	Małgorzaty	4	Єрофія
18	П	Łukasza	5	Харитини
19	С	Piotra	6	Хоми
20	Н	Ireny	7	Сергія
21	П	Urszuli	8	Пелагії
22	В	Lidii	9	Якова
23	С	Teodora	10	Євлампія
24	Ч	Rafała	11	Пилипа, Зінаїди
25	П	Chryzanta, Kryspina	12	Прова
26	С	Ewarysta	13	Карпа
27	Н	Sabiny	14	Назара, Мстислава
28	П	Tadeusza	15	Юхима, Лук'яна
29	В	Narczyza	16	Логвина
30	С	Andrzeja	17	Осії
31	Ч	Antoniego	18	Луки

1946 1. Провести серед українського населення пропагандивну акцію в справі голоду на українських землях під московсько-більшовицькою окупацією (...), звідки йдуть на Західні Українські Землі безпереривно великі валки голодних нещасних людей. Вкоротці будуть в тій справі друковані матеріали. (...) 2. Поширюються ще раз чутки про поновне виселення. Трактуємо їх наразі, доки нема доказів на це, як ворожу пропаганду й не робимо алярму серед населення. Одночасно однак скріпти акцію магазинування й заховування усього майна (...). Це відноситься до загалу населення. 3. Усі військові й боєві частини приготують відповідні запаси вибухових матеріалів і т.п., щоб, вразі спроби ворога ще одної акції виселювання, знову протиставити активний спротив найширших розмірів. (...)

З інструкції провідника ОУН Закерзонського Краю «Стяга» від 3 листопада 1946 р. AUOP, 2721, том. VI, к. 74.

1956 1. Kościołowi Greckokatolickiemu w Polsce należy przywrócić wszystek majątek kościelny przez niego posiadany we wschodnich dzielnicach kraju w roku 1944 (...). 2. Ponadto należy zaopatrzyć ludność greckokatolicką zamieszkałą w woj. pół.-zach. w wystarczającą ilość placówek, które obsługująby jej potrzeby duszpasterskie. (...) 3. Restytuować obydwie diecezje greckokatolickie, tj. biskupstwo przemyskie, tudzież Administrację Apostolską Łemkowszczyzny. (...) 4. Przy organizacji życia kościoelnego grekokatolików należy tworzyć parafie, a nie ekspozutyry, czy rektoraty kościoła na ziemiach zachodnich, jak również odnawiać parafie greckokatolickie na terenach przemyskiej i łemkowskiej diecezji. Kapelanów greckokatolickich należy mianować administratorami parafii z pełną jurysdykcją proboszczowską, a nie uzależniać ich jako rektorów kościoła od proboszczów obrządku łacińskiego (...). 5. Jego Eminencja Ksiądz Prymas już w najbliższym czasie będzie łaskaw poprzeć u władz cywilnych prośby wiernych wschodniego obrządku, by od razu dopuścić greckokatolickich kapelanów do katedry w Przemyślu (...). 6. Jego Eminencja raczy zalecić ordynariuszom obrz. łac. na ziemiach zachodnich, by oddali na odprawianie nabożeństw dla wiernych obrządku greckokatolickiego nieużywane, wzgl. rzadko używane kościoły rzymskokatolickie (...).

З листа о. Василя Гриника і о. Мирослава Ріпецького від 29 листопада 1956 р. до примаса Польщі кард. Стефана Вишінського.

ЛИСТОПАД

1	P	ŚWIĘTO ZMARŁYCH	19	(Жов.) Йоїлли
2	C	DZIEŃ ZADUSZNY	20	Артема
3	H	Huberta	21	Іларіона
4	P	Karola	22	Оверкія
5	B	Elżbiety	23	Якова
6	C	Leonarda	24	Арети
7	Ч	Antoniny	25	Маркіяна
8	P	Wiktoriusza	26	ДМИТРА
9	C	Teodora	27	Нестора
10	H	Andrzeja	28	Терентія
11	P	NAROD. ŚWIĘTO NIEPODLEGŁ.	29	НАЦ. СВЯТО НЕЗАЛЕЖНОСТІ РП
12	B	Witolda	30	Зиновія
13	C	Stanisława	31	Остапа
14	Ч	Józefa	1	(Лист.) Кузьми й Дем'яна
15	P	Alberta	2	Акиндини
16	C	Edmunda	3	Акепсима
17	H	Salomei	4	Оникія
18	P	Romana	5	Галактіона
19	B	Seweryna	6	Павла
20	C	Feliksa	7	Лазаря
21	Ч	Magii, Janusza	8	СОБОР АРХ. МИХАЙЛА
22	P	Marka, Cecylia	9	Онисифора
23	C	Klemensa	10	Ореста
24	H	Jana	11	Мини
25	P	Katarzyny	12	Йосафата
26	B	Sylwestra	13	Івана
27	C	Kseni, Jarosława	14	Пилипа
28	Ч	Grzegorza	15	Гурія
29	P	Saturnina	16	Матвія
30	C	Andrzeja, Andrzejki	17	Григорія

1946 W okresie sprawozdawczym na terenie powiatu przemyskiego została ponownie wznowiona akcja przesiedleńcza. Już w ostatnich dniach października starostowie powiatów Przemyśl, Brzozów, Sanok i Lesko wydali odezwę do ludności ukraińskiej swych powiatów z informacją, że w wyniku licznych domagań Ukraińców rząd zdecydował przedłużyć okres ich wysiedlenia do USRR. W odezwie zapewnia się, że przesiedleńcy otrzymają od władz każdą ilość furmanek, jaka będzie potrzebna do przewiezienia rzeczy na stację kolejową, a także wojskową ochronę zbrojną przed ewentualnymi „napadami band”. Przygotowania do akcji przesiedleńczej objęły cały teren sprawozdawczy. (...) W terenie nastąpił popłoch. Ludność zaczęła szukać sposobów uniknięcia wysiedlenia. Jednak wysiedlenie zostało ograniczone tylko do dwóch skupisk powiatu przemyskiego. (...) Jednostki wojskowe, przydzielone do akcji wysiedleńczej, odnosili się do wysiedlanych okrutnie. Korzystając z okazji, że ludzie powyciągali ze skrytek do wyjazdu wszelkie kosztowności, wojsko zajęło się rabunkiem. Tych, którzy nie chcieli wyjeżdżać, wrzucano siłą na furmanki, dostarczone przez Polaków zza Sanu. (...) Na jedną podwodę przypadało trzy i więcej rodzin. Toteż nawet bardzo biedni ludzie nie mogli zmieścić najpotrzebniejszych rzeczy na wozach. Furmani-Polacy rabowali część ładunku na miejscu, a kiedy przejeżdżali przez inne wioski, to zrzucali co lepsze znajomym polskim chłopom „na przechowanie”. Protesty poszkodowanych „konwojenci” tłumili biciem. Zobaczywszy taką „ochronę” uciekło z wiosek sporo Ukraińców, nawet zdecydowanych na wyjazd (...).

Зі звіту провідника Надрайону ОУН «Холодний Яр» за листопад 1946 року. AUOP, 2721, т. VII, к. 264-265.

1956 Szczególnie bolesną dla nas jest sprawa więzienia w minionym okresie pewnej ilości osób spośród ludności ukraińskiej w Polsce. Wielu spośród nich na skutek niedozwolonych prawem metod śledztwa i więziennego trybu życia niedożyło chwili obecnej, inni jeszcze obecnie znajdują się w więzieniach. Gorąco prosimy o spowodowanie rewizji zapadłych wyroków, co umożliwi tym osobom rehabilitację bądź skorzystanie z ustawy amnestycznej, a w efekcie umożliwi im włączenie się do konstruktywnej pracy w społeczeństwie.

З відкритого листа членів ІІ пленуму УСКТ у Зеленій Горі від 30 грудня 1956 р. до Політбюро Польської об'єднаної робітничої партії.

ГРУДЕНЬ

1	H	Natalii	18	(Лист.) Платона
2	P	Pauliny	19	Овдія
3	B	Franciszka	20	Григорія
4	C	Barbary	21	УВЕДЕННЯ У ХРАМ П.Д.М.
5	Ч	Sabiny	22	Филимона
6	P	ŚWIĘTEGO MIKOŁAJA	23	Амфілохія
7	C	Ambrożego	24	Катерини
8	H	Marii, Wirgiliusza	25	Климента
9	P	Leokadii	26	Алипія
10	B	Julii	27	Якова
11	C	Damazego	28	Степана
12	Ч	Aleksandra	29	Парамона
13	P	Łucji	30	Андрія
14	C	Alfreda	1	(Груд.) Наума
15	H	Waleriana	2	Абакума
16	P	Euzebiusza	3	Софрони
17	B	Jolanty	4	Варвари
18	C	Bogusława	5	Сави
19	Ч	Urbana	6	МИКОЛИ ЧУДОТВОРЦЯ
20	P	Dominika	7	Амвросія
21	C	Tomasza	8	Потапа
22	H	Zenona	9	ЗАЧАТТЯ П.Д.М. – АННИ
23	P	Wiktorii	10	Мини, Гермогена
24	B	Adama i Ewy, WIGILIA BN	11	Данила
25	C	BOŽE NARODZENIE	12	Свиридона
26	Ч	DRUGI DZIEŃ BOŻ. NARODZ.	13	Ореста
27	P	Jana	14	Тирса
28	C	Antoniego	15	Єлевферія
29	H	Tomasza	16	Огія
30	P	Eugeniusza	17	Данила
31	B	Sylwestra, SYLWESTER	18	Севастіяна

Будьте авторами

Антології української поезії

Видавництво «Український архів» підготовляє до друку першу в останньому півстолітті **антологію української поезії у Польщі**. Її видання передбачено на 1996 рік. До творчої співучасти в укладанні цієї книги сердечно запрошуємо всіх українських поетів, що живуть нині, або колись мешкали на території післявоєнної польської держави.

Просимо Вас: надсилайте **добірки своїх поетичних творів** (при їх більшій кількості вказуйте першочерговість), **Ваші знімки, біографічно-творчі довідки, адреси та слова поради**.

Сама **антологія**, а також ті твори, які не увійдуть у неї, стануть, ймовірно, зачином окремих авторських книжок, у планованій Видавництвом серії літературних видань. Для Ваших творчих надбань буде теж завжди місце у наступних випусках *Слідів пам'яті*. Будемо Вам вдячні за турботу і прихильність. **Чекаємо відгомону.**

Лексикон **українців у Польщі**

– першу в історії енциклопедію українського буття у межах польської держави, на батьківській землі і в краю присуду – підготовляє і друкуватиме Видавництво «Український архів». **Співавтори Лексикону – всі українці!** Читайте: стор. 303.

ЕТНОЦИД: ЕТАП I

Переселення українців з Польщі в УРСР 1944-1946

9 вересня 1944 року в Любліні уряди Польщі й УРСР підписали договір про переселення українців з Польщі в УРСР і поляків та євреїв з УРСР у Польщу. Місяць пізніше з Польщі виїхали перші транспорти виселенців.

Згідно з договором переселення мало закінчитися 1 лютого 1945 року. Однак з огляду на важку зиму, окупацію німцями майже всієї Лемківщини і, перш за все, небажання населення покидати рідну землю, термін цей двічі міняли: до 31.XII.1945 року, а згодом до 15.VI.1946 року.

У договорі гарантовано виключно добровільний характер переселення. У перші місяці виїджали родини, господарства котрих були зруйновані війною, а також ті, хто був під загрозою дій польського підпілля. З часом добровільність ставала усе більш ілюзорнішою. Вже у лютому 1945 року польський уряд прийняв перші рішення, метою яких було збільшити число зголосень до виїзду з Польщі. У ході переселенської акції, очевидним було обмеження громадянських прав. Появилися й нові репресивного характеру чинники: українців позбавлено права на парцельовану в рамках сільської реформи землю, знищено українське шкільництво, ліквідовано Греко-Католицьку Церкву та об-

межено діяльність Польської Автокефальної Православної Церкви на території, населеній українцями.

Влітку 1945 року переселенська акція провалилася повністю. Припинилися добровільні зголосення, не допомагали жодні форми адміністративного натиску. Внаслідок протидії Української Повстанської Армії польське підпілля обмежило атаки на українське мирне населення. 24 липня 1945 року у Варшаву, на конференцію, організовану Президією Ради Міністрів, запрошено представників українських громад з Краківського, Ряшівського і Люблінського воєвідств. Делегати, спеціально підібрані, привезені до Варшави літаками, до початку конференції ізольовані один від одного, заявили, що українське населення, котре залишилося у Польщі, рішуче відмовляється покидати свої землі.

3 вересня 1945 року уряд Польщі, ламаючи узгодження, які схвалено на варшавській конференції, послав на заселені українцями території три дивізії Війська Польського. Отримали вони завдання поборювати УПА та, перш за все, провести виселення українців з Польщі в УРСР. Більшість українських делегатів, котрі брали участь у конференції, заарештовано, а пізніше виселено з Польщі. Заарештовано також Перемиського владику Йосафата Коциловського. Примушували його підписати звернення до священиків і вірних Греко-Католицької Церкви з закликом виїжджати в Україну.

1946 рік був зламним у долі українців у Польщі. У замислі організаторів переселенської акції він мав стати останнім роком існування українців на найбільш західних окраїнах українських етнічних земель. Саме тоді, у зв'язку з наступним і остаточним уже переміщенням терміну реалізації договору про обмін населенням між Польщею і УРСР на час від 1 січня до 15 червня, польський уряд вирішив провести повне і примусове виселення. Незабаром виявилося, що було воно можливе тільки при участі війська й органів безпеки та з застосуванням антигуманних, брутальних методів.

Насильство загострилося, зокрема, в умовах суворої зими, в січні і лютому 1946 року. Тоді саме зареєстровано найбільше випадків примусового, веденого військом виселення. Перетворювалося воно у криваву пакифікацію українських сіл. Так було, наприклад, у Завадці Морохівській, Карликові та інших місцевостях. Методи, застосовані військом, своєю брутальністю перевищували те, чого в майбутньому мали зазнати українці у ході акції «Wisła».

5 квітня 1946 року, за два місяці до прикінцевої дати реалізації договору, з метою термінового здійснення плану повного виселення українців з Польщі, утворено військову Оперативну групу «Rzeszów» під командуванням ген. Яна Роткевича. Почала вона послідовно, село по селі, виводити людей з рідних хат, гнати їх на залізничні станції і вивозити в УРСР. Від цих днів українців виселявали за схемою і методами, які, докладно через рік, мала повторити Оперативна група «Wisła». «Частина, що займається виселенням, забезпечує дану місцевість від нападу бандитів, – писав у одному з рапортів ген. Роткевич, – після чого офіцер читає зібраному населенню прізвища осіб, котрі підлягають депатріації, і оголошує час, потрібний для приготування (3-5 годин)»¹. Досвід, набутий ОГ «Rzeszów» під час виселення українців з Польщі в УРСР, став предметом ретельного вивчення у Генеральному штабі Війська Польського. Використали його при опрацьовуванні планів дій під час акції «Wisła».

24 квітня 1946 року, о 4 годині ночі, солдати 28 піхотинського полку ВП і функціонери УБ, користуючись заздалегідь підготованими проскрибційними списками, приступили до виселювання українців Перемишля. Два дні пізніше заступник начальника Генерального штабу ВП ген. Стефан Москор, потім головнокомандуючий Оперативної групи «Wisła», наказав командирам Люблінського й Krakівського округів та ОГ «Rzeszów» виселити до 15 червня 1946 року 15 045 українських родин, котрі, за статистикою переселен-

¹ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), IV.111.480, k. 24-26.

ських комісій, ще залишалися на території Краківського, Ряшівського і Люблінського воєвідств².

Для осягнення цієї мети, командирам 8 і 9 ДП наказали негайно збільшити кількість виселюваних родин – зі 100 до щонайменше 500 у день на дивізію³. «Ми встановили своєрідний рекорд, – пишався згодом командир 34 пп полк. Ян Гергард, – протягом 14 днів пройшли ми 200 км гір і лісів, переселили 11 000 людей і разом з ними понад 20 000 штук худоби»⁴. Районні представники уряду РП у справах евакуації українського населення не без задоволення доповідали, що «терени, на яких діяло військо, вже майже очищені від українського населення. Це населення, прагнучи уникнути переселення, тікало у ліс і навіть, перетинаючи кордон, ховалося на території Чехословаччини, але місцева влада, зрештою, видала його в руки ВП. Незважаючи на це, протягом цього часу вислано 12 транспортів, в тому 1287 родин, 6057 осіб. У даний момент військо ще раз проводить контроль терену, доставляє на станції завантажування залишки населення, яке осталося і було спіймане в облавах. Села вже майже порожні»⁵. З метою кращого вишукування українського населення, що «перед виселенням розбігається по лісах», командуючий ОГ «Rzeszów» поставив начальникові Генерального штабу вимогу дати йому додаткові розвідувальні літаки.

26 червня 1946 року, тобто вже після припинення чинності угоди, військо силою видалило з Перемишля і передало на кордоні органам НКВД єпископа Йосафата Коциловського, а у наступний день – єпископа-помічника Григорія Лакоту та членів Перемиської греко-католицької капітули.

Порушення засад добровільності дозволило виселити з допомогою війська до червня 1946 року (тобто до часу припинення чинності угоди про обмін

² CAW, IV.111.733, k. 730.

³ CAW, IV.310.09, t. 80, k. 32.

⁴ CAW, 1562/74/100, k. 68.

⁵ Archiwum Akt Nowych (AAN), GPR, 172, k. 84.

населенням) щонайменше 482 тис. українців, у тому: з Krakівського воєвідства – 21 776 осіб, з Люблінського – 190 734, Ряшівського – 267 795. Кінцевий протокол до договору від 9 вересня 1944 року підписано у Варшаві 6 травня 1947 року, наприкінці першого тижня тривання депортації українців Оперативною групою «*Wisła*».

Події, пов’язані з переселенською акцією в 1944-1946 роках, є однією з найбільш трагічних, а водночас найменш відомих карт післявоєнної історії українців у Польщі. За офіційним державним договором між Польщею й УРСР про добровільне переселення, чи т.зв. евакуацію, прихована правда про брутальну депортацію майже півмільйона українців з їхніх корінних земель. Тепер, після років, коли відкриваються архіви, час дослідити і оприлюднити також цей фрагмент нашої історії.

Нижче публікується 14 документів, які були віднайдені в архівах Війська Польського і Української Повстанської Армії, вибрані з-посеред матеріалів, що появляється друком у книжці **Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946**. Книжка ця вийде друком у 1996 році, як другий, після «Акції „*Wisła*”», том з серії документів Українського архіву у Варшаві.

Євген Міцило

1944 вересень 9, Люблін – Договір між урядами Польщі й УРСР у справі переселення польських громадян з території УРСР у Польщу й українського населення з Польщі в УРСР

Artykuł 1

Obydwie układające się strony zobowiązują się po podpisaniu niniejszego układu przystąpić do ewakuacji wszystkich obywateli narodowości ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej i rusińskiej, zamieszkałych w powiatach chełmskim, hrubieszowskim, tomaszowskim, lubaczowskim, jarosław-

skim, przemyskim, leskim, zamojskim, krasnystawskim, biłgorajskim, włodawskim oraz w innych okręgach Polski, gdzie mogą się znaleźć obywatele ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej i rusińskiej narodowości, którzy zechcą przesiedlić się z terytorium Polski na Ukrainę, jak również przystąpić do ewakuacji wszystkich Polaków i Żydów będących obywatelami polskimi do 17 września 1939 r. mieszkających w zachodnich okręgach USRR i chcących przesiedlić się na terytorium Polski.

Ewakuacja dotyczy jedynie tych wymienionych w ust. 1 osób, które wyraziły chęć ewakuowania się i do przyjęcia których wyrażona jest zgoda Rządu Ukraińskiej SRR i Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

Ewakuacja jest dobrowolną i dlatego przymus nie może być stosowany ani bezpośrednio, ani pośrednio. Chęć ewakuowania się może być wyrażana zarówno ustnie, jak i pisemnie.(...)

Відпис, машинопис.

AAN, VI Oddzial, Spuścizna Bolesława Bieruta, 254/IV-22, k. 49-107.

1946 січень 27 – Лист командира сотні хор. Степана Стебельського «Хріна» до командира куреня майора Василя Мізерного «Рена» у справі нападу 34 піхотинського полку Війська Польського на село Завадка Морохівська Сяніцького повіту

Слава Україні!

Друже К-р

Польські бандити після одержаного і ганебного для них удару в дні 24.1.46., зібралися ок. 5 сот. пол. війська, 2 авт. НКВД, сотню ляхів з Небещан і Поража дня 25.1.46.¹ о год. 8 рано наскочили на с. Завадку Морохівську. Я з двома чотами і пров. БСБ були приготовані до оборони в лісі, бо внескували, що буде скок на ліс. Вони окружили нас від [напрямку – ред.] Небещани, Морохів, Мокре, Височани і Полонна, а зі заду взяли Бохівку. Тим

¹ Таку дату подано в документі. Повинно бути: 26.1.46.

часом вони робили великі застави від лісу, а самі зі шумовинням Небещан наскочили на Завадку Морохівську так нагло без стрілів, що за 10-20 хв. вирізали, дослівно вирізали 68 жінок, дітей (навіть від 2 років) і стариків. Вирізували багатьом язики, черева, груди, підрізували горла ітп. Половина зі зарізаних згоріла у вогні до половини. Вид страшний, якого я в житті ще не бачив ніколи. Звірство гірш часів Нерона, або гунів. Повище поданого числа бракує ще багато людей. Зі села забрали усю худобу і нагло втекли.

Ніхто не вспів нам донести про напад, бо робили його тихо. Стрілецтво обурене до безкраю. Я хоча маю мало вояків, але був би пішов битися до останку.

Раненим селянам сьогодні я дав поміч, даючи ліки і бандажі.

Небещани переказують, щоби їх не палити то нічого від тепер не буде – от підлість бандитів.

Я стягнув фотографа, який це пофотографував.

В мордуванні головну роль відіграли НКВД, жиди і небещанці.

Загально говорять, що в бою в попереднім дні вбитих і ранених і пропавших без вісти є ок. 80 пол. вояків. Бій був такий, що мої стрільці з крісів вистріляли від 40-60 набоїв, а кулемети 200-400.

В Бохівці бандити убили 2 хлопців, в Ратнавиці 6 (вирізували уха, очі, носи), в Буківському лісі арештували 7, які напевно пропали.

Ратнавиця заламалася, Небещани беруть їх до себе на мешкання; я натомість перешкодив, щоби туди не йшли, бо пропадуть разом з Небещанами. Села частинно пригноблені. Свідомий елемент домагається відплати.

Здоровлю щиро
Героям Слава!
Х.

27.1.46.

*Відпис, машинопис.
Archiwum Urzędu Ochrony Państwa, 2721, tom XIV, k. 27.*

**1946 березень 25 – Звіт районного провідника ОУН
Надрайону «Холодний Яр» у справі примусового
виселення українців з сіл Войткова, Войтківка,
Грозв'єва, Сенькова, Тростянець і Юркова
Перемиського повіту, озаглавлений
«Перебіг другої «переселенчої» акції у волості
Войткова, яка тривала від 13.II. до 6.III.1946 року»**

Вже від половини січня 1946 р. в околиці кружляли чутки про виселенчу акцію. В зв'язку з тим з нашої сторони посилено пропаганду проти виселенчої акції. Тому населення поховало свої речі під землю, з дня на день очікуючи приходу ВП.

13.II.1946 р. до села Тростянець о год, 21.30 наскоцила виселенча група ВП в силі 100 вояків, яка, обставивши село від ліса, почала ловити мужчин. Зловлено 23 мужчин, а населення в неможливий спосіб побито і пограбовано. Забрали 8 коней, багато одягу ітп. В селі заночували, а другого дня вранці почали збирати збіжевий контингент. О год. 2-їй, забравши збіжжя, мужчин і пограбоване господарське майно, відійшли в напрямі Завадки.

20.II.46 р. до с. Тростянець прибуло 600 вояків ВП зі штабом і виселенкою комісією. Цього дня поводилися в селі в неможливий спосіб, бючи і рабуючи людей. В дальших днях частково виїжджали на виселенчу акцію до сусідніх сіл.

27.II.46 р. о год. 7-їй рано ВП, обступивши село, почало від ліса викидати людей з хат. Фіри чекали вже готові. Вояки, ввійшовши в хату, били в неможливий спосіб і виганяли, хто лише був присутній. Навіть не дали людям змоги забрати конечні до подорожі речі. Полищене майно сейчас рабували. Цього дня викинули з хат 20 родин і примістили їх на лузі (за селом).

28.II.46 р. ВП почало в такий самий спосіб викидати людей з другого кінця села. Там уже мали зі собою приготовану листу по якій орієнтувалися хто має вийхати. Кого з назначених на листі застали в хаті, тяжко били та вкидали на фіру. Між тим тяжко побито понад

80-літню стареньку жінку. Цього дня виселено 148 родин, яких, долучивши до людей викинених попереднього дня, всіх разом відставили за кордон. Багато людей ще перед акцією розбіглося по сусідніх селах, а деякі з родин під час сніговій перебували в лісі поки зі села не виїхало військо. ВП грабувало в неможливий спосіб ті господарства, з яких мешканці повтікали перед виселенчою акцією. При грабуванні помагали їм всякі фірмани, які одержали в зв'язку з тим припорушення від ВП. Дальшими днями ВП лише квартирувало в селі, час до часу виїжджуючи на виселенчу акцію до сусідніх сіл. Населення, що не повтікало перед виселенчою акцією, залишаючись в селі, рятувалось підробленими докumentами або ховалось по сусідах-поляках.

6.III.46 р. при від'їзді ВП зі села бувші войтківські міліцисти Каліновскі Ян з Войткової і Кvasnіцкі Франек з Тростянця разом з 6-ма незнаними типами з ВП спалили 31 хату від горішнього кінця (від ліса почавши). Це, мовляв, за те, щоби «бандеровці» не мали де квартирувати. Хати палили без різниці за порядком, чи замешкалі, чи пусті. При тому спалили хату одної польки, якій не дали нічого врятувати.

До села Гро́зьова ВП приїхало на виселенчу акцію 27.II. 46 (в числі 100 вояків). Поважна частина населення повтікала перед ними забираючи зі собою худобу до ліса і на сусідні села. ВП, що зайшло до села, почало збирати наложений у солтиса контингент, говорячи при тому, щоб люди здавали, бо виселення не буде. Люди зносили збіжжя, думаючи, що тим викупляться. Однаке ВП таки ходило по хатах та рабувало господарське майно. Не обійшлося і без буків. Цього дня волосний війт Дах робив у селі збори (по збірці контингенту), де сказав людям, щоб готовалися до виїзду, бо за п'ять день приїде ВП помагати людям в дорозі до УРСР. Зараз по зборах зібралася місцева польська делегація з проханням до Даха, щоби здергав виселення. Цей відповів, що без різниці на національність всі мусять виїхати. Цей відділ ВП, забравши до зібраного контингенту ще 13 коров, від'їхав.

28.II.46 р. о год. 8-ій ранку до села (Грозв'єва) приїхало 200 вояків ВП. В селі розділились на дві частини. Одна пішла виганяти людей з горішнього кінця села, а друга з долішнього. Однаке більшість людей, довідавшись попереднього дня про виселенчу акцію, хоч була сніговія, ще вночі повтікало з худобою до ліса і на другі села. Знову ВП виганяло з хат українців разом з мішанцями. Хто показав документи, забирали до кишень, а йому казали за п'ять хвилин опустити хату. Цього дня кожний жовнір ходив з довгою палицею і катував людей, де попало. Одна полька Катерина Кухарська, якій було 65 літ, коли її казали вибиратися на виїзд, а вона не хотіла, – поляки побили її палицями, так що через кілька днів лежала в ліжку (тіло її було цілком чорне), – кричала під час биття, мені «бандеровци», ще досі нічого не зробили, а ви кричите, що вони б'ють і мордують, немає гірших бандеровців від вас. На ці слова польські бандити почали її щораз більше бити. Та жінка таки не дала себе викинути з хати. Цього дня забрали понад 20 родин, але за кордон виїхало лише 7, бо всі інші – мішанці, виказавшись документами повернулись до хат. В хатах застали все порозкидане та пограбоване.

1.III.46 р. о год. 7-ій ранку прибуло до с. Грозв'єваколо 200 вояків ВП. Наскочивши на село зі всіх сторін почали дальнє викидати людей. Цього дня забрали 11 родин, з яких лише 3 виїхали за кордон. Під час виселювання людей, ВП поводилося як і попередніми днями.

2.III.46 р. до села прибуло около 50 вояків, які забирали полішеннє виселеними майно, рабуючи рівно ж по зісталих в селі. (Тоді виселені мішанці ще не вернулися).

4.III.46 р. прибуло їх знову 30, забирали решту полішеного господарями майна. Цього дня прийшли до одного господара, де застали двох хлопців (один узброєний) і обох їх забили. Хату спалили а господаря забрали зі собою і вбили його в с. Вільшани. Під час виселенчої акції, яка відбувалась в найгірші сніговії,

населення держалося дуже добре, бо виїхало лише 8 родин. Вся решта, незважаючи на холод і сніговій, крилася в лісі й інших селах.

Виселенча акція с. **Войткова** розпочалась 1.III.46 р. Цього дня о год. 5-ій ранку до села прибуло около 500 вояків ВП та вмить розійшлися по селі. Поміж хати ходили з підготовленими списками і викидали з хати кожного, хто був на списку, а не встиг втекти. При тім ще більше рабували. Цього дня вивезли 6 родин, яких при переселенні сильно побили.

3.III.46 р. прибуло до села 200 вояків і почали дальнє в цей самий спосіб викидати людей. Цього дня вивезли 4 родини. Через цілий день завзято шукали тих, що були на листі, а втекли. Цього дня забрали найбільше збіжжя, коней, коров та возів. Однаке населення дальнє не приходило до села.

4.III.46 р. ВП, виїжджаючи з Юркової, переїздило через Войткову. Цього дня поводились з населенням лагідніше. Більшість селян під час виселенчої акції скривались поміж поляків-сусідів.

Виселенча акція с. **Войтківка** почалась 1.III.46 р. Коло год. 3-ої ранку до села прибуло 100 вояків ВП, які з підготовленими списками почали шукати за тими людьми, які повтікали перед виселенням. Кого застали в хаті, тому казали за 10 хвилин опустити дім, а інакше викидали з місця, так що навіть не давали взяти хліба на дорогу, при тім сильно били людей, говорячи: „*Tu banderowci, ty już dawno powinien być na Ukraine*”. Цього дня вдалось їм вивезти лише 3 родини.

2.III.46 р. до села прибули ті самі вояки і дальнє викидали людей, причому ще в жорстокіший спосіб поводилися з населенням. Того дня тяжко побили три особи, в тому одну 14-літню дівчину, яка відбирала воякові зрабованій в її хаті годинник, рівно ж двоє мужчин, яким казали показати, де міститься криївка, але ці мужчини держалися добре. Цього дня вивезли 5 родин. Багато населення укривалося між місцевими поляками. ВП награбувало багато курей, збіжжя, ко-рів і 3 коні.

Поміж населення кричали, що вони вже вбили «Ластівку»¹ і питалися чи хто його не знає. Через дальші дні приїжджали лише забирати залишене господарями майно. Місцеві поляки під час виселенчої акції солідаризувалися з українським населенням, деякі з них навіть за це потерпіли.

Виселенча акція с. **Сенькова** розпочалася 3.III.46 р. О год. 4-ї рано до села прибуло ВП в числі 100 вояків, які з готовими списками почали викидати людей. Забирали кого застали в хаті. А кого не було в хаті за того місцеві поляки просили, що вони нічого не винні, а хотіть бути польськими горожанами. Тоді ВП скликало делегацію місцевих поляків і сказало, що коли село зложить 100 тис. зл., тоді українці, яких ще не забрано, можуть залишитися на місцях. Сільська комісія в порозумінні зі селом, священиком, та законницями погодилась ту суму заплатити. Цього дня виселили 10 родин з чого 2 вернулось з комісії. Залишені виселенцями хати місцеві поляки взяли під опіку зі всім майном, а коли ВП від'їшло зі села передали їх місцевим українцям. До села ще раз приїжджало ВП, але з населенням поводилося вже краще. Поляки і українці вже силоміць погодилися достачати стаціонуючому війську харчі і тому ці лагідніше поводилися.

Село **Юркову** почали виселявати рівно ж 1.III.46 р. Цього дня до села приїхало 500 вояків ВП, які в першу чергу почали забирати збіжжя, наложивши на населення певну кількість контингенту. При тому вказували, що коли люди не здадуть назначеної кількості збіжжя, то всіх викинуть з хати. Цього дня забрали 10 коров і багато курей, та з тим заквартирували в селі. Наступного дня почали виганяти людей з хат і гнати до реєстраційної комісії, що містилася в цьому селі. Людям не давали нічого забирати зі собою. При тому зараз грабували хатнє майно, так що селяни не мали вже до чого вертатись, хоч би навіть не зареєструвались.

¹ «Ластівка» – Григорій Янківський – старший булавний, командир сотні «Ударники 7», що діяла у складі Перемиського куреня. Загинув 4 червня 1947 р. поблизу Ліщави Долішньої Перемиського повіту.

Цього ж дня вивезли 6 родин, 2 родини тяжко побили. 3 березня далі виганяли людей. При тому деякі з них людей, які їхали за кордон, вже на кордоні почали кричати, що в селі осталось ще багато людей. Тоді більшовики списали всіх і вислали польське військо, щоб їх всіх зразу приставили. Тоді ВП привело ще 3 українців. Решта крилася поміж польське населення, в лісі й на других селах аж до виїзду ВП із села 5.III.46 р.

Постій, дня 25.III.1946 р.

(–) «Гордій»

Відпис, машинопис.

Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Sr. 850/47, t. II, k. 182-183.

1946 квітень 10 – «Суспільно-політичний звіт» Надрайону ОУН «Лиман» за березень 1946 р.

Виселенча акція. Виселенча комісія в числі 5 осіб разом з охороною ВП в числі до 150 осіб, почали виселенчу акцію зі сіл над Солокією (Корчів, Стай) та Угнова. Виселенням командують виселенчі комісарі. До села, яке підлягало виселенню, приїжджало ВП разом з підводами, на які ладували селянське майно і разом з людьми відставляли на станцію Угнів. Таке виселення було примусове, бо комісарі разом з ВП приходили до господарів і питали чи вже готові до виїзду. Тоді казали фірманам майно селян ладувати на підводи і так відстavляли на станцію. Населення цих сіл піддалося виселенню не ставивши великого опору. Воно шкодувало кидати своє майно, але не було приготоване акції не піддатися, хоча така можливість була. Під час цієї акції ВП населення не переслідувало, старалися лише вивезти на станцію майно всіх родин, за яким люди йшли самі.

В Угнові комісарі старалися здобути підпис родин, які перебувають на станції, тоді ці родини вивозять до Рави Руської. На станції населення не дуже хоче записуватись, але, щоб не лишити своїх речей, потрохи записуються і виїжджають.

По селах варяжської волості два комісарі більшовицькі і два комісарі польські з охороною 80 люда ВП

переводили пропагандивні мітинги в справі виселення. Під час таких мітингів населення відкрито заявило, що не хоче виїздити і не погоджується виконувати зарядження польського уряду.

Дня 23.3.46 р. почалася виселенча акція в селях північної частини нашого терену. Цього дня два батальйони ВП з Варяжа (до 200 осіб) разом з підводами варяжської, хоробрівської і долгобичівської волостей, наїхали виселювати Космів (Холмщина). Виселенням командувало два комісари (більшовицькі) майор Іванов, головний і його підреферент Сіров. До помочі ще мають двох комісарів (польських).

Село Космів начислює 60 родин з чого 15 родин не було записаних на виїзд, а решта були записані ще в 1945 році. Тепер були всі змушені ладуватися на підводи зі своїм майном, яке під охороною ВП відставляли на станцію Вербковичі, а звідтам до Рави Руської через Угнів.

Населення цього терену не хотіло виїжджати. Найбільший опір ставили родини, котрі не були ще записані. Опір цей був поборюваний через ВП, яке вживало побоїв і інших методів. Були випадки, де господарів прив'язували до підводи і так його тягнули за підводою, аж погодився виносити своє майно і виїздити, тоді відв'язували.

Комісар Іванов під час цього виселення був дуже активний і його всі боялися. Якщо хтось з вояків не наганяв селян виносити майно, то він його бив. До помочі виселювання були ще підводи з-за Грубешева (поляки), які навіть нераз втікали з цілою підводою збіжжя в тісних вулицях Грубешева, або стягали з підводи збіжжя з мішками.

При кінці цього місяця почали виселювати інші села Холмщини, як Сліпче, Чомів, Черничин, Масломичі, Козодави. Селяни зі згаданих сіл старалися всіма способами втікати на села Сокальщини, щоб лише не виїздити до СССР.--^a

СЛАВА УКРАЇНІ!

Андрій

Оригінал, машинопис.

Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, X/43 (4354), nr.

^a Пропущено такі фрагменти звіту: *НКВД і НКГБ, Польське населення, Адміністрація, Поліційні чинники, УБП, ВП.*

1946 квітень 27 – Рапорт ОУН у справі виселення до УРСР мешканців села Княжичі Перемиського повіту

Дня 16.4.46 р. приїхало до с. Княжичі ВП в числі 100 осіб, та о год. 5-й рано проводили виселенчу акцію. Люди почали втікати та ховатися. Військо гонило за людьми, але нікого не зловило, а о год. 9-й виїхало до с. Германовичі. По півдні, коли вже ніхто не сподівався війська, люди постягалися до хат. О год. 17-й ця сама група вояків приїхала знову в село і почала ловити людей. Зловила 15 осіб і забрала до села Германовичі до реєстрації. Зареєструвалось і виїхало тільки дві родини, а саме: Кункевич Степан та Кункевич Михайло з родинами.

До реєстрації примушували слідуючі особи: Воробець Павло з родиною, Сагала Михайло з родиною, Шпак Павлина з сином, Стаферик Дмитро з родиною, Вітик Марія, Сабат Михайло з родиною і Воробець Дмитро. Згадані особи не хотіли зареєструватись і їх по якомусь часі випустили.

Під час акції в селі поводилися жорстоко, забирали людей силою на фіри, викидали з помешкань, рабували все, що тільки було під руками та при цьому били, на що може нам служити слідуючий факт:

В цей час коли військо в'їдждало в село, господар Дзюбан Андрій біг до своєї хати повідомити родину про приїзд війська в село, щоби в час скрилися перед людоловами. До своєї хати не добіг бо мусів скритися перед бандитами. Скрився до стодоли Пельца Теодора. Військо, переводячи ревізію, знайшло його, та почало страшно бити прикладами крісів та автоматів, при цьому один з бандитів зломив йому ногу. Нещасного взяли на фіру, сіло на нього 6 посіпак і так повезли до с. Германовичі. По дорозі штикали автоматами і заставляли співати «Ще не вмерла Україна».

В Германовичах зняли з фіри та знову почали бити та тортурувати. Пробили штиком ліве лице від ока аж до усної ями, ціле обличчя покололи голками, тіло подірявили штиками, відбили чашку з голови, а потім всім

казали лізти на руках і ногах, копати собі яму. Очевидно купа м'яса, бо так виглядала ця людина, не могла вже нічого робити, тоді один з посіпак нещасного застрілив. Кулю дістав в правий бік голови. Тіло лежало до другого дня, на що мусили дивитися люди, яких гнали до реєстрації. Цього дня родина звернулася до команди, щоби позволили забрати тіло. Команда дозволила, але місцева МО, яка прийшла на місце морду, не позволила, списала протокол та зажадала від староства комісії для зbadання. Комісія така не приїхала і тіло похоронили в селі Княжичі дня 19.4.46 р. Покійний мав 35 літ, був сином Дмитра і Анни Галун.

Постій, дня 27.4.1946 р.

(я – ь).¹

Відпис, машинопис.

AP m. st. Warszawy, Sr. 850/47, t. II, k. 183.

¹ Псевдонім не розшифрований. Йдеться ймовірно про «Ясмина» – провідника Району I, Надрайону ОУН «Холодний Яр».

1946 травень 11 – «Суспільно-політичний звіт» Надрайону ОУН «Лиман» за квітень 1946 р.

Виселенча акція. Звітовий місяць проходив в терені під знаком насильної виселенчої акції, що її започаткував ворог від початку цього місяця, рівнож акцію спрямовано на знищенння українського визвольного руху й його збройних відділів в терені, щоби в цей спосіб підірвати підставу для існування на тих теренах нашого руху. (...) Сили ворога, що беруть участь у виселенчій акції протягом звітового місяця виносили в цьому терені, в середньому, не менше як 1300 осіб. Починаючи від початку акції того місяця вдалося ворогові виселити насильно слідуючі українські села: Опільсько, Бояничі, Гатовичі, Конотопи, Савчин, Безеїв, Жужіль, Витків, Мошків, Тишків, Белз, Забужжя, Махнівок, Корчмин, Щеп'ятин, Тарношин, Кривиця, Миців. Всі села белзької волості, крім Мицева, виїхали без більшого терору. В тарношинській волості в кожному селі залишилася певна кількість мішаних родин. Однаке наразі точного стану

не можна подати, бо він ще не усталізований, а з решти виселених сіл не лишилося нікого, виїхали всі.

Методи, які стосував ворог при виселюванні українських сіл, були різні. Він почав насильно виселювати з трьох пунктів, вишукуючи найм'якші місця, а саме: угнівщина, белзчина та хоробрівщина. Найбільше переводилося це в цей спосіб, що ВП несподівано приїжджало до села, заповідало населенню за певний час бути готовим до виїзду. До своєї диспозиції мали підводи, а в хоробрівській волості – авта. Після такого наказу ВП розбігалося по селі, били селян, не минаючи жінок, старців ні дітей і тим способом змушували ладувати майно на підводи. На одно господарство звичайно приділювали по 1-3 підводи. При тому грабили і так під конвоєм везли до виселенчого пункту на станцію, де скидали їх під голе небо. На виселенчих пунктах змушують різними методами підписувати заяви про добровільний виїзд. Таких, які одверто заявляли, що не поїдуть, немилосерно б'ють, грабують, навіть були випадки, що застрілили (в Конотопах). Траплялися нечисленні випадки, де вояки ВП агітували проти виселення, або переховували людей в соломі, не пускаючи нікого до стодоли.

Після насильних методів виселення, українське населення, бачачи терор ворога і долю інших виселених сіл і вважаючи, що спротив наніщо не здасться, виїжджає без більшого натиску зі сторони ворога. Це найбільше помічається у всіх прикордонних селах, де населення не має місця до утечі, чи іншої активної оборони. Варто згадати, що села: Жужіль, Безеїв, Махнівок, Тушків, Витків виїхали без жодного опору.

До так нагального виселення українців з цього терену в поважній мірі причинилося польське шумовиння шовіністичного наставлення з яких рекрутуються МО, ВП і цивільне населення засліплене більшовицькою пропагандою.

На кожному виселенчому пункті знаходиться виселенча комісія і так на Забужжі є три особи виселенчої комісії (Іванов майор, Білоусов і один поляк). Іхньою охороною являється 120 осіб НКВД. В Белзі є 5 осіб

виселенчої комісії з охороною до 30 осіб. Ця комісія раніше виселявала в Угнівщині, а тепер перенеслася до Белза, де почала свою роботу. На станції – переповнення від виселенців, які чекають вже по два тижні. Деякі села, котрі з мусом підписали заяви про добровільний виїзд – вже від'їхали. Їх скидають зараз на першій станції за кордоном і там сокальське НКВД переводить т.зв. сортівку.

Загально ситуація в терені є дуже напруженна. Українці, що ще лишилися, бояться виселенчої акції, де не бачать вихідного положення – після таких метод виселення^a. Ворог почав виселенчу акцію в різних місцях терену. На перший план вибрал слабші села, де не сподівався рішучого спротиву. Наша протидія і опір населення при таких методах ворога встигли дуже мало запобігти.--^a

*Оригінал, машинопис.
CA MSW, X/43 (4354), np.*

1946 травень 20 – Рапорт провідника II Району III Округи ОУН «Жана» у справі нападу відділу Narodowej Organizacji Wojskowej (NOW) «Волиняка» на село Дібча Ярославського повіту

Dnia 18.5.1946 r. o godz. 18.30 przyjechały z kierunku Krasne pod wieś Dobcza dwa auta ciężarowe z uzbrojonymi ludźmi ubranymi w polskie mundury. Z tyłu za samochodami szli uzbrojeni i nieuzbrojeni cywile – Polacy. Wszystkich uzbrojonych było około 60 osób. Na skraju wsi utworzyli tyralierę, podchodząc do wsi. Do mieszkańców wsi pracujących w polu krzyczeli: „Nie uciekajcie, to swoi”. Tak przeszli spokojnie wieś wzdłuż, uspokajając ludzi, że nic im nie będzie, aż doszli na drugi koniec wsi. Tu poczęli palić wieś i łapać ludzi krzycząc: „My pokażemy banderowcom, gdzie jest nasza granica”. Ludzie, widząc co się dzieje, kryli się po chatach i burzanach. Bandyci wyciągali ludzi z kryjówek i zbierali ich do kupy albo zabijali na miejscu.

---

^a Пропущено фрагмент звіту озаглавлений: НКВД і НКГБ.

Początkowo złapanym mówili, że biorą ich jako zakładników, żeby nie napadali na nich banderowcy. W połowie wsi, koło kapliczki, zaczęli zabijać po kolej wszytskich ludzi. Było to sygnałem do mordowania. Bandyci polscy rzucili się do mordowania każdego napotkanego i rabowania wszystkiego co padło im w ręce. Nie sprawdzali dokumentów jak też nie oszczędzali i Polaków. Do miejscowości Polki Mari Dąbowskiej, która wyszła na ulicę nie obawiając się niczego, doskoczył jeden z bandytów i zapytał, jak się nazywa. Kiedy podała swoje nazwisko, ten strzelił jej w piersi. Mąż tej kobiety wybiegł z domu i narobił krzyku, na co jakiś oficer powiedział do bandytów: „Dać mu tak, żeby się męczył”. Wówczas jeden z bandytów strzelił mu w brzuch. Tenże człowiek w ogromnych mękach sam dorżnął się nożem. Bandyci biegali po chatach i krzyczeli: „Kurczęta są, kaczki są, a gdzie są ludzie? Nie ma kogo strzelać”. Jedną dziewczynkę zamknęli w chacie i spalili żywcem. Tak szaleli po całej wsi.

Jeden z mieszkańców siadł na konia by powiadomić pododdział UPA, który kwaterował w pobilskim lesie. Pododdział UPA zaczął nacierać z lasu, usłyszawszy pierwsze strzały. Z gońcem spotkał się

Могила 27 українців села Добра Ярославського повіту, що 2 кілометри від Дібчи, помордованих відділом «Волиняка» 19 січня 1946 р. після Богослужіння на Йордан. Знімок передав Іван Ожанський (Нове Куси, Ельблонзьке в-во).

na drodze. Bandyci ujrzawszy nacierającą naszą tyralierę zaczęli uciekać w kierunku Majdanu Sieniawskiego. Po drodze podpalali resztę nie spalonych przez nich chat i strzelali do napotkanych ludzi. Pododdział UPA pod dowództwem K.¹ szybkim manewrem przeciął im drogę, ostrzelując jeden uciekający samochód, na który zdążyli już wsiąść bandyci. Reszta bandytów i cywili, widząc swoje beznadziejne położenie, zaczęła uciekać pieszo w głąb lasu koło wsi Krasne, porzucając samochód i zrabowane rzeczy (między innymi: toczaki, kołowrotki, żarna itp. inwentarz gospodarski).

Zdobyto: jeden samochód (który spalono), 15 beczek benzyny, 2 karabiny, 1 MP, torbę z dokumentami i 5 płaszczów. Straty wroga: 3 zabitych. Strat własnych nie było. Podczas akcji miejscowa ludność poznała Polaków z okolicznych wsi, m.in. Wyżęgę, Harpaka ze wsi Twarde, Brzyskiego z Majdaniu Sieniawskiego i innych z Krasnego, Adamówki, Woli Różanieckiej, których nazwisk nie znają.

Straty wśród ludności cywilnej: 1. Chodań Iwan (wiek lat 42); 2. Fedak Wasyl (45); 3. Puchta Andrij (42); 4. Dziobaj Anna (62); 5. Szegda Petro (45); 6. Drabowski Kiryło (40); 7. Drabowska Maria (36); 8. Drabowski Julian (13); 9. Kudłak Oleh (48); 10. Kudłak Anastazja (19); 11. Chodań Tatiana (60); 12. Chodań Dmytro (45); 13. Kołodka Iwan (68); 14. Cepelan Maria (40); 15. Cepelan Zofia (14); 16. Fedor Dmytro (38); 17. Kudłak Andrzej (35); 18. Pawływec Teodor (38). Dwie kobiety ranne. Zrabowano: 7 krów, 3 konie. Spalone większość połowę wsi.

Postój, 20.5.1946 r.

„Żan”²

Конія, машинопис.

CA MSW, X/49 (4367), k. 117a.

¹ Ймовірно йдеться про сотню «Крука».

² «Жан» – Михайло Борис – від квітня 1945 до липня 1947 р. провідник II Району II Округи ОУН, що охоплювала територію Білгорайського, Ярославського, Любачівського і Переворського повітів.

1946 травень 28 – Протокол переслухання З. Селенка референтом Служби Безпеки ОУН «Буйтуром» в справі вбивства пароха греко-католицької парафії в Команчі о. Ореста Венгриновича вояками 34 піхотинського полку Війська Польського

^a ... Забрано мене на фіру і в асисті 6-ох жовнірів від'їхав я до Команчі. Перед і за фірою мазириувалоколо 500 жовнірів ВП. В цьому транспорті був також вйт з Волі Мигової. По дорозі переглянув мої речі один зі старшин. Полковник їхав около півкілометра на переді¹.

В Команчі задержалися ми близько 20 хвилин коло дому Чурми – сюди прийшов і солтис з Команчі, Шимаха. Той рівно ж говорив зі старшинами.

Відтак поїхали ми дальше і задержалися біля приходства. Моя фіра була якраз напроти дому приходства. Старшини і жовніри скучились коло приходства – за хвилину вийшов звідтіля один жовнір і виніс в руках жовто-блакитний прапор. Що жовніри говорили я не чув. Опісля бачив я, як двох жовнірів провадило священика до церкви, звідки повернули за кілька хвилин на приходство. З напрямку приходства чув я стріл (опісля я довідався, що це мали забити старшого сина священика, який мав при собі пістолю, втікав до потоку і там його вбито)².

За якийсь час ВП випровадило о. Венгриновича Ореста, його брата Романа і сина Славка. Всіх припроваджено до штабу. Відтак приведено до гурту придержаних через ВП селянина Команчі Василя Пінчака. Придержаних жовніри почали бити (цого я не бачив, бо придержані були окруженні жовнірами).

В Сяноці чув я, як розказував один жовнір другому, що священикові давали нести прапор, він відмовився, його сильно били. Дальше я завважив, як священк втікав

^a Так в оригіналі. Не відомо, що було в пропущеному фрагменті протоколу допиту.

¹ Йдеться ймовірно про полк. Станіслава Плюто.

² Застрілено тоді Олеся, старшого сина о. Венгриновича.

Олесь Венгринович, вбитий у Команчі разом з батьком о. Орестом жавнірами ВП.

-блондин, рідкі зуби, кругле голене лице, рум'яний, дивиться прижмурно), стрілив двічі йому в голову. Советський старшина обтріпав собі мундур і відійшов до штабу, а всі інші відійшли до колони.

(З протоколу ч. 570 – Селенко Захарій⁴, с. Бенедикта, род. 1897 р. в с. Івашиновка, Дніпропетровська обл., з 28.5.1946 р. – Буйтур).

Відпис, машинопис.

Archiwum Warszawskiego Okręgu Wojskowego (dalej: AWOW). 118/91/3936, Sr. 1951/49, tom II, k. 48.

³ Поки що не встановлено його прізвища.

⁴ Не встановлено ким був Захарій Селенко і як була його дальша доля.

⁵ Подану в публікованому документі історію вбивства о. Ореста Венгриновича, підтверджує у своєму листі колишній мешканець Команчі Василь Пишняк:

«Пишу про трагедію, яка мала місце в моєму селі Команча 7 квітня 1946 р. Отож цього дня після полуночі Військо Польське наскочило на село і витягнуло з дому Василя Пінчака. Потім оточило церкву і будинки приходства нашого священика Ореста Венгриновича. Коли о. Венгринович, котрого військо випровадило на дорогу разом з його братом Романом і молод-

в напрямі своєї стайні, за ним бігло трох жовнірів, стріляючи в гору. Священик опинився біля стайні – в тій хвилині з другого боку дому вибігло кількох старшин, один з них витягнув пістолю, стрілив священикові в бік і той повалився на землю. Жовнір, котрий розказував в Сяноці, як священика били, говорив також, що його (священика) вбив довудца третього батальйону (прізвища собі не пригадую)³.

Як священик упав, прибіг до нього старший лейтенант в руському мундурі (середнього росту, темно-

1946 червень 20 – З хроніки сотні УПА «Яра»¹

В терені було зовсім спокійно. Перед тим, через три тижні, були акції на ліси і села. В[ійсько] П[ольське] виселявало українські села, гонило по лісах за втікаючим укр[аїнським] населенням. З села Люблинець Новий і Старий, все населення втікло в ліси. ВП зробило акцію на ліси, вигнали їх на польське село Руда і попалили їх табір у лісі. Палили і ліс, щоб цілковито вигнати населення.

Населення через цілий час вже від весни втікало по лісах перед ВП, що часто з Любачева нападало на укр. села щоб зловити їх і виселити. Населення у лісі не мало вже що їсти. Мимо цього ніяк не хотіло їхати на Україну. Коли ВП зловило їх у лісі, загнало на Руду. Там польський поручник мав промову до українців зловлених у лісі, співчував з ними, що вони слухали підшептів бандерівців, не хотіли через те виїжджати і тому там по лісі з дітьми і майном бідували і голодували. Тоді ВП з місцевої молочарні принесло 2 бочки сира, поручник казав людям брати і їсти. Нарід зразу не хотів їсти, опісля Військо Польське розносило той сир поміж людей і роздавало.

шім сином Стефком, побачив, що горять, підпалені військом, господарські будинки разом з коровами, кіньми, він кинувся їх рятувати, тоді один жовнір застрілив його серією з автомату.

Старшого сина отця – 19-річного Олеся – побили так страшно, що мав поламані руки, а потім казали йому тікати. Застрілили його 20 метрів від хати. Висилаю вам його знімок. Може хтось з редакції буде в Команчі й перевірить на могилі докладну дату їхньої трагічної смерті.

На місцевому цвинтарі поховано також чотирьох стрільців УПА, котрі загинули в сусідньому селі Явірник (сьогодні воно вже не існує), прізвищ яких не знаю, бо я був на роботах в Німеччині. Може знайдеться хтось, хто пам'ятає їхні прізвища, а може хоч би псевдоніми.   *Василь Пишняк, Галич*

¹ «Яр» – Василь Ярмола – командир сотні «Месники IV» куреня «Залізняка», а згодом сотні «Вовки I» куреня «Беркута». Збережена в Архіві МВС хроніка охоплює період від 1.VI до 13.VIII.1946 року. Інших її фрагментів досі не віднайдено.

Чоті і кущеві вдалося ляvірувати по лісі поміж ВП з виїмком малих сутичок. Коли ВП вивезло українське населення, чота III і місцевий Люблинецький кущ збиралі харчі по довколишніх польських селаx. Польське населення з початку дуже боялося наших повстанців, але коли побачили, що вони не грабують, добре обходяться з ними, тоді навіть досить можливо ставилися до повстанців. Чота III через той час нічого не зорганізувала з обуву чи одягу і стрільці ходили обдерті і без обуву. Около 13.VI, около год. 23 здизертиувало 8 стрільців.

*Оригінал, рукопис.
CA MSW, X/85, k. 4-5.*

1946 червень 26, Перемишль – Шифrograma № 186 шефа Штабу 9 ПД полк. Герасіменка до командира ГО «Rzeszów» ген. бригадира Я. Роткевича з інформацією про початок виселення в УРСР греко-католицького ординарія Перемиської єпархії сп. Йосафата Коциловського

Ściśle tajne

Dziś rozpoczęło UBP wysiedlenie biskupa ukraińskiego z otoczeniem [z] Przemyśla.

Gerasimienko ptk

Оригінал, рукопис.

CAW, Sztab Generalny WP, IV.111, t. 733, Księga szyfrogramów GO „Rzeszów”, k. 175.

1946 червень 27, Ряшів – Шифrograma шефа Штабу ОГ «Rzeszów» ppolk. A. Євченка до шефа Генерального штабу ВП ген. зброй В. Корчиця з інформацією про початок виселення сп. Йосафата Коциловського

Ściśle tajne

26.6.[1946] UBP łącznie z oddziałami] 9 DP przystąpił do przymusowego wysiedlenia biskupa ukraińskiego wraz z otoczeniem. Wynik cyfrowy nie ustalony.

Jewczenko ppk

Оригінал, рукопис.

CAW, Sztab Generalny WP, IV.111, t. 732, Księga szyfrogramów GO „Rzeszów”, k. 211.

1946 червень 28, Ряшів – Шифрограма № 224 шефа Штабу ОГ «Rzeszów» пполк. А. Євченка до шефа Генерального штабу ВП ген. зброй В. Корчиця з інформацією про виселення в УРСР еп. Йосафата Коциловського і членів Перемиської капітули

Ściśle tajne

26.6.[1946] UBP wysiedlił z m. Przemyśl biskupa ukraińskiego wraz z otoczeniem = 15 osób.

Jewczenko ppłk

Оригінал, рукопис.

CAW, Sztab Generalny WP, IV.111, t. 732, Księga szyfrogramów GO „Rzeszów”, k. 212.

1946 червень 29, Ряшів – Наказ шефа Штабу ОГ «Rzeszów» пполк. А. Євченка командирові 9 ПД полк. В. Попкові у справі виселення в УРСР українців, що мешкають у Перемишилі

Tajne

W związku z pismem dowódcy 8 Oddziału WOP L.01410 z 27 VI 1946 r. dowódca Grupy Operacyjnej polecił:

Wysiedlić wymienionych w powyższym piśmie Ukraińców w porozumieniu z UBP i władzami administracyjnymi według wskazówek 8 Oddziału WOP. W miarę wykrywania dalszych nielegalnie pozostałych Ukraińców – postępować analogicznie.

Rezultaty meldować.

Оригінал, машинопис.

CAW, 9 Dyzizja Piechoty, IV.310.09, t. 80, k. 293.

1946 червень 29, Перемишль – Оперативне зведення 8 Частини Військ прикордонної охорони для Відділу ВПО Командування Krakівської військової округи

Tajne

W Przemyślu znajduje się duża ilość rodzin ukraińskich, przeważnie duchowni i inteligencja. Sytuację tę wykorzystują rodziny ukraińskie z pobliskich wsi, uciekając do Prze-

myślą przed wysiedleniem, a znajomi, krewni chętnie ich przechowują w Przemyślu.

Szef Sztabu
8 Oddziału WOP
(-) Bandoła mjr

Dowódca
8 Oddziału WOP
(-) Trubny mjr

Під текстом відручна нотка шефа Штабу ОГ «Rzeszów» полк. А. Євченка: Dowódca 9 DP w Przemyślu. Dowódca Grupy Operacyjnej „Rzeszów” rozkazał: Zasięgnąć informacji i przeprowadzić operację wysiedleńczą wspólnie z 8 Oddziałem WOP w myśl załączonego odpisu.

*Відпис, машинопис.
CAW, 9 Dywizja Piechoty, IV.310.09, t. 80, k. 105.*

Статус вигнанця

Мої батьки з діда-прадіда жили на Холмщині. Були вони православної віри. Мешканці цієї території – в більшості українці, котрі переживали історію цієї землі, її долю, приниження. Але мої батьки, що важко працювали на 11-гектарному господарстві, любили свою землю, ніколи не нарікали. Болісно пережили всі ми той страшний час насильства, коли у 1945 р. треба було лишити політе потом усе рідне і їхати в УРСР.

Мешкали ми в селі Покрівка, три кілометри від Холма, в дуже гарному місці. З дому ми завжди бачили наше місто Холм, і навколо нього найгарніший для нас у світі краєвид. Моя родина була з шести душ – батьки і четверо дітей: я з 1924 року, мої сестри – з 1926 і 1929 років та брат – з 1932 р. народження. Всі прибутки з господарства йшли на сплату землі, яку батько придбав на рати. Часто до нас приходили переднівки, навіть без хліба. Раділи ми однак, що є в нас на чому бути і працювати.

З сусідами- поляками жили ми дружно, гарно, поважали одні одних. Війну перетривали ми порізно: берегли себе, ховалися від вивезення на роботи у Німеччину. Щасливо склалося, що ніхто з нашої родини і навіть з усього села не постраждав під час окупації.

У 1944 році, 20 липня, під час наступу Червоної армії наше господарство було спалене. Ми все це бачили, бо перебували у недалекому сусідньому селі. Повернулися додому на купку попелу. Сумували ми, але й раділи, що самі живемо та вірили, що все відбудуємо наново. Відбудуємо так, як і по 1919 році, коли-то наші діди і батьки повернувшись з Росії з біженства, станули на чистім полі.

У вересні 1944 року пішли чутки, що нам православним українцям треба буде виїжджати за Буг. Говорили що Польща й УРСР підписали договір про виселення нас з нашої землі. Мої батьки за ніщо не хотіли покидати рідного куточка. Вибору однак нам не залишено. Це була насильна, руйнівна акція.

Наши сусіди з села виїхали у листопаді. Ми ще осіталися, але не довго. Події розгортались усе швидше, особливо відтоді, коли приїхали переселенці з Волині – поляки, рідні котрих загинули на українській землі під час окупації. На нас українців вони дивилися так, немов би ми були винні їхній ситуації. Появилися теж різні збройні банди. Находили нас тільки тому, що були ми іншої, православної віри. Ми часто мусили серед ночі тікати у Холм, де було безпечніше.

Прийшов січень 1945 року. Татові довелося зібрати родину, запаси хліба, худобу і їхати на вокзальну рампу. Мали ми чекати вагонів, які повезуть нас за Буг, у Херсонську область.

На вокзалі у шаласах жили ми і чекали близько місяць. Захворіла сестра. 24 січня погрузилися ми у товарні вагони. Наши очі у слузах довго бачили Холм, собор на Даниловій горі. Ця картина повертається до мене усе життя.

Їхали ми десять днів. 14 лютого зупинилися на станції Біла Криниця. Тут і вивантажилися з вагонів. Ночували під голим небом. Наступного дня поїхали у район Велика Олексandrівка. Там уже були мамині сестри. Зайшли ми у квартиру і після півторамісячного замерзання у дорозі здавалося нам, що немає нічого кращого ніж спати у теплій хаті.

Попали ми у біду і голод місцевих мешканців. Ділилися з ними хлібом. Господиня жила з двома дочками. Її чоловік був на війні. Повернувся він навесні. Був без руки. Раділи однак жінка і діти, що він живий.

Важко було нам привикати. Носили ми бур'ян на паливо. Ходили за ним п'ять кілометрів. Несеш на плечах в'язку колючого бур'яну і слізьми поливаєш усю дорогу. В'язки вистачало раз страву зварити. Пізніше навчилися ми робити паливо з кизяків. До цього за муку дозволено нам корчувати пеньки у посадці. А мати дерево і дрова, це вже було велике добро і щастя.

Тато і сестри пішли працювати. Я ціле літо лікувала ноги, які, мабуть, від простуди були у чиряках і ранах. Про справжні ліки ніхто однак і не думав. До добра було далеко. А може немає його й тепер?

Так прожили тут ще рік. Тоді ж усі переселенці почали масово виїжджати на західну Україну. Всі тягнулися близче до кордону, близче до рідного краю. Мали ми ще надію, що повернемося у Холм.

Зібралися в цьому ж 1946 році і наша родина. Вирішили ми, що мама з 16-річною сестрою вирушать у дорогу піхотою та поведуть корову. Ми з татом мали іхати найнятою за гроші машиною. Коні здали ми у колгосп. Правда, завдяки отаким «здачам» переселенці там на Херсонщині, Миколаївщині, Дніпропетровщині у деяких колгоспах уперше після довгих років появилися коні й корови. Хоч чи не хоч ми, вигнанці, рятували колгоспну Україну, а самі виrushали на захід у невідане.

Плакали всі, навіть худобина і тваринки. Пам'ятаю, мама звернулася до нашого собаки: «Ну, що ж, песику, треба тобі оставатися тут». Пес немов би зрозумів, ліг біля ніг мами, заскиглив, і з його очей покотилися слізози. Мати більше не випиралася, і пішов собачка з нею у дорогу.

Довго йшла наша мама з Херсонщини на захід. Піхотою долала 1300 кілометрів. У дорозі отелилася корова. Але завдяки оцій худобинці якось на шляху вони вижили. Мама продавала молоко і купувала хліб. Йшли так шість тижнів.

Юнацтво Української гімназії в Холмі на могилі, насипаній на Даниловій горі. 1941 рік.

Ми з татом приїхали у Рівне. Знайшли квартиру у сирому підвалі. По стінах текла вода. 12 квадратних метрів усього, а нас шестеро. В таких умовах жили ми від 1946 до 1958 року.

Коли ми приїхали у рівненських села збиралі картоплю. Копали ми її і заробляли ми на неї. Тато з 16-річним братом пішли у села теслювати. Заробляли на зерно, хліб. Батько сам зробив жорна. Служили нам і сусідам. Так перетривали ми час великого голоду. Пізніше пішли на роботу. Я працювала в обласній друкарні касиркою, а пізніше бухгалтером. Так пройшло наступних моїх 25 років. Сестри 42 роки перепрацювали на швейній фабриці. Батьків серед нас уже давно немає, а ми всі – пенсіонери. На свою землю, до рідного Холма ми так і не повернулися.

Подібно долали долю, дороблялися всі виселенці. Деято побудував власну хату, деято й достатку дожив. Усі ми, однак, весь час були тут і залишаємося людьми без батьківщини. Для місцевих старожилів ми переселенці, щось гірше ніж вони – з діда-прадіда на своїй землі. Весь час нам говорять: «Ваше за Бугом».

Ми не ображаємося. Ми гордимося тим, що все те, що у нас – ми вистраждали, що злим вітрам долі не здалися, що все вперто наново й наново добували. Найважливіше одне: завжди бути Людиною.

Завжди, тобто й тоді, коли про тебе складають такий вірш:

*Верба не дрова,
Коза не корова,
Запорожець не машина,
Виселенець не людина.*

Або таку історію: *Сидить переселенець біля Бугу та каже – «Подивіться, люди добри, які села гарні, я б туди поїхав та нема січкарні»*. Слово січкарня тут звідси, бо переселенці прибували сюди хто чим міг – возами, возиками та й траплялось, що єдиним майном у декого була й маленька січкарня. Усі ці місцеві люди навіть не уявляють того, що ми, що оці переселенці вистраждали, якого лиха зазнали. І ні за що у нас ані моральної, ані матеріальної компенсації. Хоч і живемо покірливо, але все пам'ятаємо, що ми не на Холмщині, не на нашій від предків наших батьківщині. Нас з неї вирвано, не даючи взамін нічого. Чула я раз в автобусі розмову про переселенців. *Хто ж вони, – казали, – у них навіть своєї батьківщини немає*. Така гірка правда.

Всі нині повертаються на свою землю – кримські татари, німці з-над Волги... Усім це належиться, всім треба віддати, що їхнє. Усім, окрім нас? Полякам, котрі були переселені з України в Польщу у 1944-1958 роках Польща сплачує частково й гріш за залишені на Волині, на Рівненщині майно, землю. А нас немов би ніхто не помічає. Про нас, виселенців з Польщі, ніхто не говорить. Нас немає? А хто й кому в 1944-1947 роках заподіяв зло, несправедливість, вчинив насильство? Чи справді немає винуватців та нас – їхніх жертв?

Мені часто тепер доводиться бувати у Холмі. З величим жалем дивлюся як на землі моїх батьків розмістилися чужі люди (донедавна був тут PGR), як заорюють, засипають на ній працю, піт, отож і пам'ять моїх предків. Це болить.

А може з історією, з долею, – хоч несправедливою та гіркою, – треба вже миритися? Годиться з нею і радіти тому, що переселенці були і є скромними трудівниками...

*Ольга Іванівна Щотковська,
пенсіонерка, Рівне*

Злочини польського підпілля і війська на українському населенні у 1943-1947 роках

Верховини, Завадка Морохівська, Павлокома, Терка – це назви лише кількох місцевостей, які стали символом післявоєнної мартирології українського населення у Польщі. Листи, які надходять на адресу Українського архіву, доводять, що випадків палення сіл, мордування українського мирного населення польським підпіллям та військом було набагато більше.

Однак від загальних, дуже емоційних інформацій, які переважають у листах, до складення повної документації про такі події – далека дорога. Коли в рамках праць, ведених Українським архівом, вирішили ми почати послідовну документаційну роботу також над цією темою, виявилося, що сьогодні неоднократно вже неможливо встановити навіть такі елементарні факти, як дати пакетикації сіл, кількість помордованих людей, їхні прізвища. Матеріали, опубліковані на цю тему на еміграції, часто суперечать один одному й тому вони інколи маловірогідні. З черги тут, де прийшлося жити очевидцям цих трагічних подій, політичні реалії не заохочували до того, щоб збирати, а тим паче публікувати матеріали на тему злочинів, заподіяних українському населенню.

Думаю, що не треба нікого переконувати, яку важомість матиме складення повної, якнайоб'єктивнішої документації про жертви трагічного польсько-українського конфлікту, зокрема в теперішній політичній ситуації, коли виявилося, що антиукраїнська література, якою роками інфековано польське суспільство, не була лише елементом, характерною прикметою комуністичної пропаганди.

Не маємо наміру відплачувати цим самим. Хочемо лише записати правду про дні, коли взаємна трагічна ненависть породжувала невинні жертви по обох сторонах. На нас, живих, спочиває обов'язок оберегти від

забуття їхні імена. Здійснююмо це з надією, що все те, що погане і трагічне між польським і українським народами не повернеться вже ніколи більше.

Нижче друкуємо фрагмент реляції Ярослава Вайди про село Терка Ліського повіту, в якому 9 липня 1946 р. відділ 36 Коменди Пограничних Військ (WOP) з Волковиї замордував 33 особи. Матеріал записав і передав в Український архів Михайло Козак з Перемишля під час своєї поїздки у Канаду.

Всіх тих, хто новими матеріалами може доповнити інформації про злочини, заподіяні мирному українському населенню, просимо про зв'язок з Українським архівом.

Євген Міцило

Трагедія села Терки

(9 липня 1946 р.)

До 1945 року село Терка нараховувало всього біля 110 номерів хат і стільки ж родин, в тому біля 100 хат українських родин, 8-10 польських і одну жидівську родину. До війни жид, як правило, вів у селі корчму. В селі була мурована церква з 1935 року св. Пророка Іллі. Останнім парохом у селі був о. Лев Сальвицький, родом з Кругеля Великого, що біля Перемишли. В 1946 році виїхав він з майже половиною односельчан в Україну. Він був одружений з сестрою моєї мами. У 1953-55 роках церкву розібрали місцеві поляки і один з них з її каменя побудував собі стайні. В селі була також читальня «Просвіти» і кооперативна крамниця, яку вів наш батько. Сільську початкову школу (I-IV кл.), в якій працювало двоє вчителів, відкрито щойно за часів німецької окупації, а також зорганізовано дитячий садок. В школі працював вчителем місцевий українець і вчителькою українка з Сянока. Під час переходу радянських військ у 1944 році село було обстріляне німцями гарматним вогнем; під час стрільби були вбиті й серед цивільного населення.

Одразу після переходу фронту на захід, встановлення східних кордонів і покликання органів безпеки, МО та ORMO на цьому терені, почалися грабіжницькі напади банд, передусім з Волковиї, на українські села. Місцеві поляки, що в переважній меншості жили серед українців, не були лояльні щодо своїх сусідів. Для оборони наших сіл від грабіжників, яким сприяли МО і ORMO, з місцевих українських хлопців покликано кущові відділи. Після переселення частини мешканців села у 1946 році на Радянську Україну, решту українських родин депортовано в 1947 році на західні землі. В селі залишились місцеві польські родини. До них доселилися польські родини з навколоишніх сіл: Полянки, Студенне, Завіс та інших. Нині в селі Терка живе приблизно 35 польських родин.

З початком липня 1946 року село Терку оточило польське військо і зробило облаву. Хто був живий в селі, тих забрали і погнали пішки (5 км) до Волковиї. Там біля костела загнали людей в огорожу з колючого дроту і тримали два дні. Серед них була моя мама і нас п'ятеро дітей: четверо хлопців – Роман (13 років), я (11 років), Юліан (9 років), Володимир (3 роки) і сестра Маруся (5 років). Місцевий поляк з села Терка Францішек Богацький був чоловіком моєї тітки. Він випросив у військових, щоб нас, тобто нашу родину, звільнили. Військові погодились. Ми з мамою вийшли вже за село Волковилю, коли мама затрималася, наказала нам – старшим хлопцям – Романові, мені і Юліанові йти додому, а сама, взявши наймолодшого Володимира на руки і Марусю за ручку, повернулась до Волковиї просити, щоб військові звернули корову і коня, бо й те все, що жило, забрали з Терки. Мама з братом і сестрою вже живими не повернули. 6 липня усіх з-за дротів 30 терчан – жінок і дітей – привезли фірманками з Волковиї назад до Терки і загнали у хату Михайла Дрозда, яка була останньою в горішньому кінці села в сторону села Студенне. Хату закрили, підпалили і нікого не випустили. Згоріло 28 осіб, а серед них моя мама, сестра і брат. Якимось чудом врятувався один хлопець Василь Соняк. Він сковався в грубі під піччю.

Після цього пішов з відділами УПА і, можливо, загинув під час рейду на Захід. Другий, Іван Небора, тікаючи з палаючої хати пораненим в лице, вижив і в 1947 році був депортований на західні землі, в село Сьвенте коло Старгарду-Щецинського.

Того ж дня польське військо спалило майже ціле село і вбило по хатах ще 5 людей похилого віку, в тому мого дідуся по батькові, Дмитра Вайду, котрому тоді було 84 роки. Його вбито біля кузні, на яку тяжко запрацював він у копальннях Америки. Погорілих і вбитих по хатах військові наказали місцевому полякові Грицеві Паславському, прозиваному Дарвалів Гриць, позбирати і похоронити. Під вечір військо залишило село. На другий день, 7 липня, я зі своєю тіткою Розалією, сестрою мами, був на згарищі і бачив збиті в купочку обгорілі тіла трупів. Цього всього, що сталося, я ще не зовсім був свідомий. Там були моя мама і маленькі брат і сестра. Тітка Розалія у розpacі кричала: «О Боже мій, що вони зробили!». Переходячи з тіткою біля кузні, ми побачили тіло вбитого діда. Тітка покликала мене і ми удвох пішли спустошеним і спаленим селом, заглядаючи до недогорілих хат. В них ми побачили інших із 5-ти вбитих людей. Гриць Паславський через кілька днів збирав тіла і звозив у спільну могилу на цвинтарі біля церкви.

Колись я, вже дорослою людиною, відвідав рідне село. Зустрівся і розмовляв з Грицем Паславським. Він сказав мені таке: «Я з твоїм дідом добре жив, а на могилі ви повинні поставити пам'ятник». Тепер там стоїть пам'ятник, на таблиці якого є 33 прізвища (польською мовою) невинних жертв села Терка. Задумали його і виконали терчани в Старгарді-Щецинському, перевезли до рідного села і поставили на спільній могилі. Адміністративна влада не протестувала, а місцеві старші господарі-поляки, які говорять по-українськи, погодились на те, кажучи: «Ім якийсь пам'ятник належиться». Пам'ятник стоїть донині.

Перед тією трагічною подією польське військо під час акції на село вбило 19-літнього хлопця Осипа Корнаса. Тоді УПА виконало вирок, вішаючи двох

донощиків. Один з них був поляк, прізвища не пам'ятаю, (Ян Ганкевич – Є. М.), другий – українець Михайло Лошиця. Його син Гриць Лошиця брав участь у цій акції разом з військом і носив мундир польського жовніра. Можна здогадуватися, що цей факт був формою трагічної відплати, в якій жертвами смерті впали 33 невинні особи. Вже, мабуть, гіршого звірства придумати не могли; тим більше, що це робило військо, над яким існували вже державні і судові структури влади, що називала себе народною і демократичною.

Ті, що на цей час повтікали з села у ліс, як і мій батько та ми, діти, почали повернати на згарища села. В кожній з уцілілих хат жило разом по кілька родин. Люди оплакували своїх рідних, не знаючи, яка доля ось-ось буде суджена і їм. І так пройшла зима, а скоро навесні розпочалась горезвісна акція «Вісл». Під кінець квітня 1947 р. уцілілі терчани під конвоєм війська залишили своє рідне, яке ж трагічне село, і були депортовані на західні землі. Люди могли взяти з собою тільки те, що під рукою, що ще не було пограбоване або спалене. Одних везли фірманками місцевих поляків, інших гнали пішки до найближчої залізничної станції Лукавиця.

Та не всім судилося доїхати. Багато мужчин різного віку арештовано-таки вже в дорозі на станції Лукавиця. Арештовали й моого батька і повезли їх у невідоме. Ми утрьох: найстарший брат Роман, я і Юліан, залишилися з депортованими односельчанами. Під час транспорту, в дорозі, нами опікувалися чужі люди.

Батька запроторили у табір Явожно. Нас хлопців забрали польські господарі в містечку Сухань, що на Щецинщині, на службу до праці в господарствах. Не знали ми довго про себе, хоч жили ми в одній місцевості. Батько якось пережив Явожно, хоч здоров'я втратив і помер на 52-му році життя.

Дідо по мамі, Василь Бурмич, мав 5 синів. Двоє старших: Михайло і Володимир були в УПА. Володимир загинув, як воїн УПА, в селі Чорне Ліського повіту, а Михайло перейшов нелегально в Україну

і там якось пережив. Трьох молодших синів діда Василя, Ярослава, Степана й Івана разом з ним під час виселення 1946 року в Україну військові поляки дуже били, катували й мучили за старших синів і братів Володимира і Михайла. І так їх нещасних депортували в Україну.

У моїх очах, в очах тоді ще дитини, цей трагічний образ залишився донині. Минули вже 44 роки і хочеться забути. Не розказую моєї трагедії моїм дітям, бо не хочу затъмарювати їхнього молодого життя, але прикро і тяжко стає, коли і тут, і там появляються матеріали про ті часи, друковані польською стороною, в яких знеславлюють і ображають моїх односельчан, що постраждали і пережили стільки горя, ображають мій народ. От хоч би видана нещодавно у Польщі книжка п.з. «Pionierzy. Pamiętniki osadników bieszczadzkich» з передовою Броніслава Голембійовського (Ряшів, 1975 рік), а в ній чималий розділ автора Францішка Ганкевича, місцевого поляка, до війни війта села Терка п.з. «Przeżyłem kawał historii».

Саме це спонукало мене записати оці трагічні рядки про долю моєї родини, моїх односельчан, долю моого народу, записати рядки правди.

Мешканці с. Терки, замордовані 9 липня 1946 року:

Вайдा Дмитро (84 роки), Вайдা Іван (25), Вайдা, Антоніна (32), Вайдা Марія (5), Вайдা Володимир (3), Дрозд Михайло (44), Гнатишин Анна (50), Гнатишин Єва (4), Гусейко Марія (62), Дяк Анна (90), Дяк Матвій (65), Дяк Пелагія (40), Дяк Марія (35), Дяк Розалія (7), Дяк Розалія (23), Корнас Марія (55), Корнас Катерина (19), Лазоришин Єва (75), Ліберна Катерина (29), Ліпкевич Михайло (70), Осташ Михайло (66), Осташ Катерина (66), Поливко Олена (60), Романцьо Микола (83), Романцьо Пелагія (50), Романцьо Марія (14), Сконець Анна (51), Семчак Марія (75), Станчик Григорій (43), Тима Дмитро (31), Хомий Микола (52), Цокан Катерина (60), Щерба Микола (69).

Ярослав Вайда, Торонто

ГРУДКА ПАМ'ЯТИ

Наша земля несе тисячі могил. У трагічне повоєнне лихоліття хоронили у ній – поспіхом, часто п'отайки – тіла полеглих повстанців, щоб ворог не безчестив їх ще й по смерті. Загребували у неї, – змітаючи слід, щоб близькі не знали, де молитися, – замучених у тюрмах, у концентраційному таборі в Явожні в'язнів. Сьогодні по більшості з цих могил і знаку не осталося. На жодній з них не уцілів ані один хрест. Лишилася тільки наша жива ще пам'ять про полеглих та помордованих.

Кожен, хто помер, без огляду на націю, віроповідання і колір шкіри, свій і ворог, має право на могилу і на пам'ять. Повірити у це хочуть українці, що, попри всі перешкоди, після років, десятиліть шукають місце спочинку дітей своєї нації. У цих місцях ставлять хрести, виковують у камені прізвища «безіменних» досі друзів, батьків, синів. Хочуть нагадати споконвічну істину, що Христос ніс хрест не за одну, а за всі нації, та усім лишив право на нього.

В цю глибоко гуманну правду, що і є християнським наказом, вірив автор цих рядків, коли починав заходи у справі екскремумії і перепоховання у Бірчі. І вірить надалі, хоч пройдений шлях спонукує до зневіри.

Євген Місило

Postanowienie

Wójt Birczy pod Przemyślem zwołał obywateli na zebrańie wiejskie. Mają zadecydować, co począć ze zwłokami Ukraińców z UPA, którzy napadli na nich w Trzech Króli, 6 stycznia 1946 roku. Leżą obok porzeczek, w ogrodzie Jana Laszkiewicza.

W Birczy stacjonowały 28 i 30 Pułk Piechoty Wojska Polskiego. Żołnierze wzięli batalion – kureń – porucznika Konyka w zasadzkę. Napad odparto. Ciała poległych w Birczy Ukraińców zebrały jeńcy, ich rodacy, i zakopali w dole. Są tam do dziś. Ukraińcy chcą je przenieść z nie poświęconej ziemi na cmentarz.

W Polsce jest już kilkanaście pomników UPA. Wszystkie postawiono nielegalnie. Napisy na tablicach: „Cześć bohaterom poległym za wolność Ukrainy”, „Żołnierzom UPA sława” itp. Niedawno w Hruszowicach ktoś oblał taki pomnik czarną farbą, zerwał tablicę, namalował: „Nie chcemy pomników dla zbrodniarzy narodu polskiego”.

Tym razem – po raz pierwszy – Ukraińcy chcą być w zgodzie z prawem.

Bircza, 2 kwietnia 1995. Niedzielne południe, po sumie.

Waclaw Segelin, sołtys Birczy: – Witam pana wójta Żydownika, pana Misię – przedstawiciela mniejszości ukraińskiej, mieszkańców Birczy Starej i Birczy na spotkaniu w sprawie ekshumacji zwłok członków UPA, którzy są pochowani na placu pana Laszkiewicza Jana. Proszę mieszkańców o zabranie głosu.

Ktoś z sali: – Niech najpierw ten pan z mniejszości nam powie, jak to będzie.

Delegat Ukraińców: – Nazywam się Eugeniusz Misiło, zajmuję się historią stosunków polsko-ukraińskich. Jestem pełnomocnikiem rodzin tych, którzy są tutaj pochowani, głównie pani Anny Karwańskiej, której pierwszy mąż zginął 7 stycznia 1946 roku podczas ataku na Birczę.

Pani Karwańska opowiedziała mi swoją historię. Była żoną Dymitra Karwańskiego przez pół roku. Poznali się

w podziemiu, byli szczęśliwi. W styczniu on dostał rozkaz ataku na Birczę. Nie wierzył, że to się powiedzie. W tym czasie w rejonie Birczy na inspekcji przebywał dowódca UPA Mirosław Onyszkiewicz. Była to akcja pokazowa. Zginęło 23 żołnierzy. Ją aresztowano – była sanitariuszką. Odsiedziała siedem lat i wyjechała z Polski. Mieszka w Stanach Zjednoczonych. O tym, gdzie mąż jest pochowany, dowiedziała się z mojej publikacji. Poprosiła mnie o pomoc.

Postanowiliśmy wszystko załatwiać zgodnie z prawem, w porozumieniu z Radą Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Pierwszy zamysł był taki, by szczątki przenieść do Stanisławczyka, gdzie mąż pani Karwańskiej się urodził. Złożyliśmy podania u wójta, u inspektora sanitarnego, w urzędzie wojewódzkim. Nie dostaliśmy odpowiedzi. Doszły nas słuchy, które okazały się prawdziwe, że mieszkańcy Stanisławczyka nie zgadzają się na pochówek, że najlepiej zabrać ich z kraju i wywieźć na Ukrainę.

Na posiedzeniu Rady Ochrony Pamięci padła druga propozycja. Może by

pochować ich tu na miejscu,

w Birczy. Wszystko załatwić zgodnie z umową między rządem Polski i Ukrainy, która przewiduje, jak chować ofiary wojen.

Dwa tygodnie temu byłem w Birczy na posiedzeniu gminnej rady. Radni nie podjęli decyzji o przeniesieniu szczątków na cmentarz greckokatolicki. Decyzja spoczywa w waszych rękach.

Okrzyk z sali: – Bardzo dobrze radni zrobili.

Eugeniusz Misioł: – Przyjechałem, bo od 50 lat nikt nie rozmawiał z wami o sprawach ukraińskich. Problem przestał istnieć, jak Ukraińców wysiedlono. Ale dzisiaj powraca choćby w formie tej mogiły. Trzeba tych ludzi, zgodnie z wolą rodzin, pochować na cmentarzu katolickim. Trzeba ich pochować choćby po to, by pan Laszkiewicz mógł z czystym sumieniem ziemię orać i paść krowy. Bez względu na to, co oni zrobili tutaj, w Birczy.

Zarówno strona polska, jak ukraińska żyje przeszłością, w której jest miejsce tylko na pamięć o krzywdach własnych. Myślę, że dziś, po 50 latach, jest czas, by spokojniej spojrzeć

na ten okres. Jego ocenę pozostawmy historykom. Tym, którzy żyją – rodzinom – pozwólmy pochować bliskich. Bez względu na ocenę UPA.

Mam córkę, syna. Nie chciałbym, żeby moje dzieci odpowiadały za to, co zrobili ich dziadkowie.

Janusz Krotoszyński, emerytowany urzędnik: – Ja te czasy pamiętam. Nie zapomnę do końca życia, jak ojciec mnie wziął na ręce w nocy i znowu do piwnicy. I nad głowami nam kule latały. Myślimy nie brali broni w rękę, nie szliśmy pod Lwów palić im wioski, a oni to robili. Chcieli odbić te ziemie. Więc, że emocjonalnie do tego podchodzimy, nie ma się co dziwić. Ale ja chodzę do kościoła i moim obowiązkiem jest przebaczać. Oni też się tu urodzili. Należy im się pogrzeb chrześcijański.

Krystyna Kurpiel, nauczycielka i radna: – Jako katolicy musimy zrozumieć jedną rzecz. To są ludzie. Trzeba ich po ludzku pochować. Nie dyskutujmy o tym. Dobrze, że jest to spotkanie. Decyzję, jaką podejmie zebranie wiejskie, wy tłumaczymy dzieciom, młodzieży w szkole. Będziemy musieli jej przestrzegać.

Urzędnik: – Tam naszymi grobami też nikt się nie opiekował. Cmentarz Łyczakowski zarośnięty trawą, pomniki pozwalane, mimo że myślimy tam mieszkały. Moja mama ze Lwowa pochodzi i tato. Ale w porządku, Ukraińców trzeba przenieść. Tylko

niech nie stawiają pomników.

E. Misilo: – Na płycie będą wymienione imiona, nazwiska, daty urodzenia i wspólna data śmierci. Napis po ukraińsku i po polsku: „Tutaj spoczywają żołnierze Ukraińskiej Powstańczej Armii, którzy zginęli 7 stycznia 1946 roku”. Krzyż wysokości około dwóch metrów od gruntu. Żadnych symboli. Ekshumację i pochówek finansują rodziny. Nie stać ich na pomniki, to będzie zwykły grób. Nie chcą manifestacji politycznej, jaka była w Hruszowicach.

Jerzy Krajewski, miejscowy biznesmen, hurtownik: – Mój ojciec był pierwszym wójtem w tej gminie, szukały go bandy. W rodzinie zginął dziadek. Bardzo ładnie, że pan wygłosił takie stonowane przemówienie, ale mylimy pojęcia. Oni

po bandycku nas napadli, co strona ukraińska powinna zaznaczyć, zamiast opowiadać, że walczyli. Z kim? Z paroma żołnierzami, którzy mieli jeden karabin maszynowy? Jako obywatel tej gminy zwracam się do mieszkańców, żeby w części spełnić pragnienia strony ukraińskiej. Niech wykupią parcelę pana Laszkiewicza i zrobią tablicę. Niech napiszą, że napadli. Nikt z Polaków takiej tablicy nie zniszczy. A ja dzieciom każę nawet zanieść kwiaty. Bo będzie to uczciwe i strona ukraińska w ten sposób przeprosi po części. Tu wyrażam pogląd jak chrześcijanin. Ale trzeba prawdzie spojrzeć w oczy.

Ludzie: – Na Ukrainę z nimi.

– To bandyci.

Misiło: – Proszę wybaczyć, każdy ma swoje poglądy. Ja uważałem, że to nie byli bandyci. Ci upowcy, żołnierze...

Ludzie: – To nie byli żołnierze!

Misiło: – Atakowali garnizon Wojska Polskiego, który tutaj stacjonował...

Ludzie: – Nie było garnizonu.

Misiło: – Stacjonował 30 pułk piechoty. Są na to dokumenty polskie. UPA atakowała nie po to, żeby Birczę spalić i wymordować.

– Nieprawda.

– Dzieci palili.

– Siekierami mordowali.

– Niech pan przestanie, bo tak się nie dogadamy.

Hurtownik: – Dokumenty polskie były pisane przez Rosjan, niech se je pan schowa.

My tu najlepiej wiemy,

kto ginął, kto bronił. Nasi mieli dwa karabiny maszynowe.

Franciszek Ryzner, felczer: – Trzeba sobie postawić pytanie, czy UPA miało status wojska ukraińskiego czy nie.

Urzędnik: – Trzeba bandę odróżnić od armii.

Misiło: – Na spotkaniu z radnymi w swoim imieniu i w imieniu rodzin przeprosiłem ofiary ataku na Birczę. Proszę ode mnie więcej nie wymagać. Nie chciałbym, by nasze spotkanie zmieniło się w sąd nad UPA.

Felczer: – Był status czy nie?

Misiło: – Odpowiem panu szczerze. W opinii ludności ukraińskiej UPA była armią.

Felczer: – Jakim sposobem to wojsko znalazło się na terytorium Polski?

Misiło: – Poza Konykiem, który dowodził kureniem przemyskim, wszyscy pochodzą z okolicznych wsi.

Felczer: – Mieszkańcy Polski, którzy powstały przeciw Polsce!

Urzędnik: – Nasi tam, po ukraińskiej stronie, nie mordowali ludzi.

Okrzyk z sali: – Myśmy wam wieś nie palili!

Felczer: – Byli ochotnikami czy zostali przymusowo zmobilizowani i dostali rozkaz?

Misiło: – Byli ochotnikami.

Felczer: – Więc z naszego punktu widzenia to banda.

Ludzie: – Bandy! Bandy!

– Banda cyganów!

Felczer: – Nie. Mieli swoje uczucia, przekonania. Przyszli dobrowolnie.

Misiło: – Z pamiętników, dzienników, sprawozdań miejscowości poszczególnych sotni wiadomo, że te oddziały nie przyszły z Ukrainy. Miejscowa ludność wstępowała do UPA dobrowolnie. Powiem panu, dlaczego. Bo wbrew temu, co się często słyszy, to była wojna. Ofiary padały po jednej i po drugiej stronie. Państwo dopuszczacie do swojej świadomości wyłącznie pamięć o ofiarach z Birczy. A obok były wioski ukraińskie atakowane często przez wojsko i milicję. Ktoś pytał, czy były przypadki palenia ukraińskich wsi. Podam przykłady. Pawłokoma – spalona, wyrżnięta w pień. Zginęło 365 ludzi. Operację dowodził kapitan AK Józef Biss, pseudonim „Wacław”.

– To prowokacja była.

– Ukraińcy wyjeżdżali, to sami palili wsie.

Misiło: – Wojsko Polskie w niedalekiej Terce...

Wzburzenie.

Misiło: – W Terce żołnierze ze strażnicy WOP stacjonujący w Wołkowyi spędzili wszystkich Ukraińców – starców, kobiety i dzieci – do budynku szkoły, zabili okna deskami i podpalili. W czasie akcji przesiedleńczej na

Ukrainę 34 Pułk Piechoty w biały dzień spacyfikował całą wieś, Zawadkę Morochowską. Jest mogiła na cmentarzu. Ja tego nie wymyślам. Państwo powiecie na pewno, że zaczęła strona ukraińska. To prawda. Jednak później w trakcie walk ginęli również Ukrainercy.

Ludzie: – Dość tego! My wiemy swoje, pan swoje.

Misiło: – Chciałbym, żeby te upiory nie odzywały dzisiaj. Mamy rozmawiać o pochówku. Będę się starał zrobić dla tych ludzi wszystko, ale z podniesioną głową. Będę odwoływał się do państwa sumień mówiąc wprost. Rodziny nie zgodzą się na działkę pana Laszkiewicza i na napis, jaki pan im proponuje. Tak samo żaden Polak nie zgodziłby się, żeby taki napis zamieścić na mogile żołnierzy AK na Wołyniu pod presją strony ukraińskiej. Pod Przemyślem buduje się dziś cmentarz żołnierzy niemieckich. Kto większą krzywdę wyrażał Polakom, Niemcy czy UPA? Jeśli Niemcy, to dla czego pozwala im się robić ekshumację, budować mauzoleum w porządnym miejscu, za duże pieniądze, a nie pozwala kilku wdowom zabrać kości mężów z błota.

Hurtownik: – Znajdź pan miejsce na Ukrainie, gdzie akowców pochowali na cmentarzu.

Misiło: – Mam tu zdjęcia cmentarza w Zasmykach, gdzie leżą polegli w walce z Niemcami żołnierze 27 Dywizji Wołyńskiej AK. Uporządkowano go za zgodą władz ukraińskich. Nikt napisów nie niszczy. Dwa lata temu odbyła się ekshumacja Polaków pomordowanych przez UPA pod Włodzimierzem Wołyńskim. Prowadziła ją komisja z Polski. Pozbierali szczątki, zbadali, sfotografowali, przenieśli do wspólnej mogiły. Czy potrzebny jest przykład większej wspaniałomyślności?

Hurtownik: – Ukrainerzy zostawili u nas swoje trupy, a Polacy szlachetni w tych czasach gorących pozbierali ich z lasów, z potoków i pogrzebali we wspólnej mogile!

Misiło: – Pan mówi o tej mogile, tak?

Hurtownik: – Tak. Miejsce dobre na grób jak każde inne.

Nauczycielka: – Polemizowałabym z panem, panie Jurku. Pan Laszkiewicz nie może mieć pod oknem cmentarza.

Hurtownik: – Co się pani do mnie zwraca! Niech pani pyta pana Laszkiewicza.

Nauczycielka: – Oni powinni być godnie pochowani.

Sala: – Są godnie pochowani.

Nauczycielka: – Nie, proszę państwa.

Hurtownik: – Czy pani obraża Polaków, co ich chowali w tym miejscu?

Krzyk:

Soltys: – Może by ksiądz powiedział dwa słowa.

Ksiądz Stanisław Misiak, proboszcz: – Moi drodzy, myślę, że po prostu nie wypada, żeby leżeli pod oknem pana Laszkiewicza. Należy ich pochować.

Ale sprawa tablicy,

mimo że katolikami jesteśmy, jest dla nas bardzo bolesna. Patrzcie, minęło 50 lat, a jakie to żywe. Więc z tablicy trzeba zrezygnować. Kto zechce, będzie wiedział, że leży tam mąż, dziadek. Krzyż im starczy, znak godności chrześcijańskiej. Bo wyobraźmy sobie, że na mogile położono by tablicę. I ktoś, niekoniecznie z Birczy, w nocy przyszedłby i tę tablicę potłukł. I powie, że to ludzie z Birczy dokonali. Moi drodzy, zgódźcie się tylko na krzyż.

Urzędnik: – I ewentualnie nazwiska.

Ksiądz: – Ja jestem ogromnie ostrożny. Ja jestem waszym proboszczem, chcę, żebyśmy przy Panu Bogu znaleźli się kiedyś. Tu będą dewastacje, znieważania. Żeby do tego nie doszło – taka jest moja propozycja – to ekshumować i wywieźć ich stąd.

Ludzie: – Pewno! Są cmentarze w wysiedlonych wsiach ukraińskich. Tam ich pochować. Tak najlepiej będzie!

Ksiądz: – Bezpieczniej. Sama ekshumacja to dla Birczy wielkie wydarzenie.

Felczer (do E. Misili): – Zrobicie ekshumację i pojedziecie na cmentarz. Jaką to ma mieć oprawę?

Ksiądz (do F. Ryznera): – Panie doktorze, ja przepraszam, że wchodzę w słowo. Trzeba się wypowiedzieć, czy się godzimy na pochówek poza Birczą.

Felczer: – Za trumną pojedzie tylko rodzina i ksiądz?

Sala: – Zjadą się! Przywiozą sztandary!

Misilo: – To miał być normalny pogrzeb. Cmentarz jest tak daleko od Birczy, że jedna mogiła z jednym krzyżem

nikogo by nie raziła. Ale wątpię już, czy to się odbędzie. Chciałbym powiedzieć księdzu proboszczowi, że niełatwo ich pochować poza Birczą. Próbowaliśmy.

Hurtownik: – Weź pan tych ludzi na swoją parafię!

Sala: – Do Kalnikowa z nimi. Tam są Ukraińcy. Pochowają tych tutaj, to

jutro przywiozą następnych.

Będzie tu cmentarz ukraiński!

Misiło: – Przysięgam, że nikogo więcej nie przywiozę.

Krzyk z sali: – Zabierzcie ich stąd.

Hurtownik: – Na starym cmentarzu 23 trumny się nie zmieszcza.

Misiło: – Proszę pana, wiem, jak wyglądają ekshumacje. Oni się zmieszcza w dwie trumny, w kwaterze dwa na dwa dwadzieścia.

Stanisława Kopczak, wiejska gospodyn: – Może powiem wreszcie, co ludzie myślą, i najlepiej będzie. To była wojna z narodem. Oni dzieci polskie niszczycyli w zarodku. Nie chcemy tu bandytów mieć.

Misiło: – Państwo wymagacie ode mnie, żebym ja był sumieniem wszystkich Ukraińców. Nie mogę. Jestem młody, nie mam z wojną nic wspólnego. Czuję się, jak się czuję na tej sali. Ale mam też odrobinę satysfakcji, że miałem odwagę stanąć tu, powiedzieć o ekshumacji i o UPA. Przyjechałem, żeby wyciągnąć do was rękę. Jak człowiek do człowieka. Jak obywatel tego państwa do obywateli gminy Bircza. Z pytaniem. Nie będę błagał na kolana.

W sali cisza.

Urzędnik: – Ludzie, mnie też chałupę spalili, tułałem się po obcych, do dziś nie zbudowałem domu. Ale pochować ich trzeba.

Felczer: – Krzyż, imię, nazwisko, gdzie zginął. Ale że był w UPA, tego nie. My nie widzimy w nich żołnierzy, ale chrześcijan.

Urzędnik: – Proszę państwa, nie chodźmy do przodu z głową w tył. Co było, to było, my z Ukrainą graniczymy, to jest państwo potężne, większe od nas, i militarnie mocniejsze,

mamy kontakty gospodarcze. Niech ich sobie Ukraincy pochowają, byle nam nie kazali składać wieńców.

Ludzie: – Skąd pan wie, że nie każą?

Andrzej Pankiewicz, przewodniczący gminnej rady: – Może się wydawać, że jak się nie zgodzimy, to nie będzie sprawy. Sprawa zostanie. Taka

katolicka gmina.

Jak inni nas będą postrzegać? Zróbmy religijny pochówek, bez pompy. Gmina wiele by zyskała. Teraz się mówi: a tam, Bircza...

Hurtownik: – Daj spokój, Andrzej, masz kompleksy.

Felczer: – Pochowajmy ich pomiędzy nami, na czynnym cmentarzu katolickim.

Ksiądz: – To jest moja prośba, obiecuje w zamian modlitwę, żeby szczątki wziąć z tego terenu. Może teraz pan Laszkiewicz się wypowie.

Laszkiewicz: – Trzeba ich wykopać i wywieźć do Kalnikowa czy gdzieś. To jest drażnienie ludzi. To jest rzucanie kości niezgody między nas.

Misiło: – Ja szanuję to, co powiedział ksiądz proboszcz, ale proszę mnie zrozumieć. Tych ludzi nikt nie przyjmie. Wy wiecie najlepiej, w jakich okolicznościach oni zginęli, jaka spoczywa na nich odpowiedzialność. To jest wewnętrzna sprawa Birczy.

Ksiądz: – Dlaczego nie można gdzie indziej pochować? To tylko kwestia wykupienia placu. Może strona ukraińska tworzy podtekst polityczny: muszą tu leżeć, bronili ojczyzny.

Ludzie: – Tak jest.

Misiło: – Nie mamy swojego cmentarza. Wszystkie cmentarze należą do gmin albo parafii rzymskokatolickich. Tam ich nie chcą. Bo urodzili się gdzie indziej, zginęli gdzie indziej, ekshumacja gdzie indziej. Każdy pretekst jest dobry do odmowy.

Ksiądz: – Szczęść Boże, moi drodzy. Idę.

Wójt Józef Żydowski: – Sprawa jest ciężka. Dziwi mnie, że władze wojewódzkie spychają to na nas. Jednak wskazane by było, żeby tych ludzi pochować na cmentarzu. Tu,

w Birczy. Żeby powiedzieć: przebaczam, chociaż trudno to wykrztusić. Uważam, że

Birczę na to stać.

Rozważcie swoją decyzję po cichu i głosowanie trzeba zarządzić.

Kopczakowa: – Ksiądz nam powiedział, co robić.

Ktoś z sali: – W Birczy ich chować?! Dzieciom brzuchy rozpruwalni.

Hurtownik: – Panie przewodniczący rady gminnej, posłuchaj pan tego starszego człowieka. Guzik pana obchodzi, kto pana wybierał i co o tym myśli. Panie wójcie! Nie będę na pana głosował.

Ludzie: – Zabierzcie ich do siebie.

Wójt: – Zadecydujmy wreszcie, proszę państwa.

Głosowanie.

Soltyś: – Przegłosowano trzy wnioski. Kto jest za tym, żeby ich pochować na cmentarzu greckokatolickim w Birczy – dziewięć głosów. Kto za tym, żeby pochować na czynnym cmentarzu – jeden głos. Kto za tym, żeby ekshumować i wywieźć – 54 głosy, cała reszta.

W dole pozostań:

Osyp Chamułko „Małyj”, lat 18; Osyp Czarnota „Szczurko”, lat 23; Michał Dmytryk „Hajewyj”, lat 25; Piotr Fal, „Łewko”, lat 19; Michał Galo „Konyk”, dowódca, lat 32; Roman Hawrylak „Kozaczenko”, lat 17; Iwan Horodyński „Łewyk”, lat 23; Dymitr Karwański „Orski”, lat 32; Michał Kormyło „Maksym”, lat 20; Michał Kozak „Tur”, lat 22; Wasyl Koźniak „Kris”, lat 24; Iwan Krajnyk „Żowtyj”, lat 25; Iwan Lachowicz „Kris”, lat 22; Osyp Lewyćkyj „Bohun”, lat 21; Teodor Łysko „Śliwka”, lat 24; Teodor Maniw „Taras”, lat 25; Stefan Nałęsnik „Lis”, lat 25; N.N. „Kawka”, lat 24; N.N. „Pawlenko”, data i miejsce urodzenia nieznane; Petro Osijewicz „Łew”, lat 24; Eustachy Wanjusiw „Zając”, lat 25; Józef Wasyluk „Kozak”, lat 27; Mikołaj Wasyluk „Szpak”, lat 23.

Lidia Ostalowska

«Gazeta Wyborcza» від 16 квітня 1995 р.

Маємо право лише просити чи закон ламати?

У Свят-вечір Різдва Христового, з 6 на 7 січня 1946 року, у містечку Бірчі Перемиського повіту в нерівному бою з Військом Польським полягли 23 воїни Української Повстанської Армії. Серед них були: підполковник Михайло Гальо «Коник» – командир Перемиського куреня УПА і хорунжий Дмитро Карванський «Орський» – у цей час командир сотні на місці пораненого «Громенка». Тіла полеглих, зібрани з побоїща, закопали у братській, безіменній могилі десь на території Бірчі.

46 років пізніше з Нью-Йорку у Польщу приїхала пані Анна Байляк, дружина покійного Дмитра Карванського. Пані Байляк звернулася до мене з проханням допомогти їй віднайти могилу чоловіка та його друзів.

Дмитро і Анна познайомилися у підпіллі. Він, «Орський», був вишкільним офіцером у штабі Перемиського куреня УПА, а згодом командиром сотні. Вона, «Рома», працювала у підпільному Українському Червоному Хресті на Мостищині, а згодом у Надрайоні «Холодний Яр» на Перемищині. Залюбились і одружилися, хоча у підпіллі не було це явище часте і дозволене. Півроку пізніше він загинув у Бірчі. 12 травня 1947 року її заарештували польська безпека. Присуд – 14 років ув'язнення. Сиділа у Krakovi, Tarнові й Fordonі. На волю вийшла 12 червня 1954 року. По якомусь часі вона виїхала у США.

Розшуки могили почав я публікацією у «Нашому слові» (12.I.1992) прізвищ полеглих і закликом до всіх, кому відоме місце похоронення повстанців. Озвалися дві особи: Йосифа Жаркі зі Свідвіна і Стефанія Галун з Гурова-Ілавецького, стриєчний брат котрої, Євстахій Ванюсів, і, як згодом виявилося, також її чоловік – Степан Музика, загинули у Бірчі. Жодна з моїх респонденток не знала однак, де у Бірчі є ота спільна могила, в якій похоронено їхніх близьких.

30 липня 1992 року, разом з паном Мироном Фіцаком з Перемищля, приїхали ми вперше у Бірчу. Шукали ми могили. Йшли ми від хати до хати, розпитували у старших людей. У котромусь з домів назвали нам прізвище господаря, на чиєму городі мала й знаходиться могила полковника «Коника» та його вояків.

Прийшли ми до господаря, представилися і попросили показати місце повстанського спочинку. Господар повів нас у город. Пройшовши від хати 20 метрів у напрямку дороги Перемишль-Сянік, він зупинився і сказав: «O, tu leżą...». Ані хреста, ні надмогильного горбка тут не було. Все зрівняне з землею, неозначене, засіяне конюшиною і квасолею. Беремо грудку землі й пригноблені повертаємося.

У листопаді 1994 року «Рома» приїхала у Польщу вдруге. Хотіла поставити хрест на безіменній досі могилі чоловіка та його друзів, запалити свічку. Виявилося, що це неможливе. Поле, на якому знаходитьсь могила, це приватна власність поляка, колишнього члена ORMO. Він раніше не годився, щоб поставити на цьому місці хрест, обвести його огорожею. Мало цього, він, просто, безчестить це місце – розкидає на ньому гній, оре, пасе худобу. У розмові він з іронією і цинізмом підкреслював, що там, де закопано тіла повстанців, все росте найкраще.

У цій ситуації лишився один вибір – ексгумація тлінних останків і перепоховання їх на цвинтар. Спершу «Рома» задумала перепоховати їх на комунальній цвинтар у Перемишлі, де могила була б під опікою місцевої української громади. Її задум зустрівся, однак, з неприхильним ставленням міського управління Перемишля. Вирішила вона тоді поховати їх на цвинтарі в Станиславчику, 5 км від Перемишля, звідкіля родом був її чоловік Дмитро Карванський. У Станиславчику далі живуть його племінники, котрі торік на місцевому цвинтарі насипали Дмитрову символічну могилу.

9 листопада 1994 р. Анна Байляк склала у війта перемиської гміни заяву-прохання про дозвіл поховати покійних у Станиславчику. У цей же день зустрілася

вона з війтом гміни Бірча та з тереновим санітарним інспектором у Перемишлі. У кожного пані Анна просила заяву про дозвіл на ексгумацію. Всі урядовці прийняли її дуже чемно. Заявили вони, що не бачать ніяких перешкод у здійсненні її заходів в справі перевозки та поховання. Приобіцяли водночас всіляку допомогу і швидку відповідь на її заяву.

30 листопада 1994 року секретар Об'єднання українців у Польщі Мирон Кертичак звернувся до війта гміни Перемишль Юзефа Грабаса з офіційним проханням від імені сімей полеглих про дозвіл на перевезення останків на комунальному цвинтарі у Станиславчику.

Першим 15 грудня озвався війт перемиської гміни. Однак у своїй відповіді обмежився він лише до вимоги передати йому проект пам'ятника, докладний зміст написів на ньому та всі прізвища похованих. Проект, що його виконав архітектор Олександер Хиляк з Варшави, згідно з бажанням війта був негайно висланий до Перемишля. Задля прискорення полагодження дозволу, копії проекту отримали водночас Rada Główna Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa у Варшаві та її перемиський відділ, який очолює воєвода.

У цей же час, з дорученням пані Анни Байляк я звернувся до Головної управи Об'єднання українців у Польщі з проханням виступити від імені пані Анни та від імені інших сімей полеглих вояків УПА у справі дальших праць, пов'язаних з проведенням ексгумації і перевозки та поховання.

У грудні 1994 року про ініціативу пані Анни Байляк – перенесення праху 23 вояків УПА, полеглих 7 січня 1946 року в Бірчі, – повідомлено у «Благовісті», «Гомоні» й «Нашому слові». Відповідний заклик поміщені також у «Поклику сумління» (Львів) – всеукраїнському органі «Меморіалу», з надією, що озовуться сім'ї полеглих, переселені у 1945-1946 роках в Україну.

В одному з чергових номерів «Нашого слова» я тоді писав: «Хід дотеперішніх підготовчих праць до ексгумації, та, зокрема, атмосфера, в якій ведуться до-

теперішні переговори з представниками польської адміністрації, породжує надію на успішне урегулювання наболіої досі проблеми – впорядковування і встановування місць національної пам'яті, пов'язаних з мартирологією українців у Польщі». На жаль так не сталося.

Після опублікування повідомлення про ексгумацію воїнів Української Повстанської Армії в Бірчі я отримав кілька наступних листів. Їх автори повідомляли, що 7 січня 1946 року, після атаки УПА на Бірчу, смерть зустріла також іхніх близьких, заарештованих раніше Військом Польським. І хоча не були вони членами підпілля, їх застрілили у «відплату», а тіла закопали, правдоподібно, у спільній могилі разом з вояками куреня «Коника». Надійшли також листи, які доповнювали надрукований мною список полеглих вояків УПА та допомагали виправляти деякі помилки. Підтверджували вони раніші інформації пань Йосифи Жаркі і Стефанії Галун, а також розповіді очевидців, котрі живуть у Бірчі, про те, що у могилі може спочивати більше вбитих, ніж згадані мною 23 вояки УПА. Після бою поранені і взяті у полон стрільці, а також заарештовані раніше і в'язнені в Бірчі селяни з навколоишніх українських місцевостей, були примушенні викопати глибоку яму, куди покладено тіла полеглих вояків УПА. Після закінченої праці полонених та щонайменше трьох селян застрілили і вкинули у цей же діл. Могилу засипала німа людина з Бірчі.

Підготовчі праці до ексгумації почали іти дивно мляво. Незважаючи на те, що організатори склали всі необхідні документи, в тому й проект пам'ятника та уповноваження від сімей похоронених, місцева влада, тобто гмінне управління та воєвідське управління у Перемишлі не відповіли досі на письмі ані на заяву пані Анни Байлляк, складену ще в листопаді 1994 року, ані на звернення ОУП з січня 1995 року. Не висловили вони також офіційно своєї думки і ставлення до проекту могили. Натомість неофіційно стало відомим, що населення Станиславчика біля Перемишля, де мали бути перепоховані вояки УПА з могили в Бірчі, виявило несподівано свій супротив такому задумові.

Єдиним і ретельним урядником, що від самого початку прихильно і по-християнському ставився до справи ексгумації, був війт гміни Бірча Юзеф Жидовнік. Це за його спонукою визріла нова ініціатива: перенести прах полеглих на закритий від 1947 року греко-католицький цвинтар у Старій Бірчі.

У 13-му числі «Нашого слова» від березня 1995 року, у коментарі до планованої ексгумації у Бірчі я написав, що незабаром довідаємося, чи задум перенесення останків полеглих вояків УПА на колишній греко-католицький цвинтар у Старій Бірчі і цим разом зустрінеться з протидією польського населення. Чи так сталося?

Кілька днів пізніше поїхав я у Бірчу на засідання Гмінної ради. Мало на ньому розглянатися наше прохання у справі ексгумації. У міжчасі отримав я з певним запізненням вирізку статті з ряшівської газети «Nowiny» (№ 41) від 27 лютого 1995 року з текстом, озаглавленим „*Dokąd przeniosą mogiłę UPA*”.

Zabierzcie ich sobie na Ukrainę, do Chyrowa!

Автор статті, Яцек Боженецький, відомий вже раніше неприхильними українцям текстами, між іншим, написав: *Wobec protestu mieszkańców oraz zastrzeżeń samorządu gminnego i władz wojewódzkich, planowane przez Ukraińców przeniesienie mogiły UPA z Birczy do Stanisławczyka jest mało realne.* (...)

Odpowiadając na dotyczące tej sprawy pytania „Nowin” p. wicewojewoda Stanisław Bajda podkreślił, że władze wojewódzkie respektują prawo każdego człowieka do godnego pochówku. Wątpliwości budzi jednak zgłoszony projekt pomnika oraz miejsce nowego pochówku. W przekonaniu p. wicewojewody, pomnik upamiętniający „żołnierzy UPA” mógłby stać się kolejnym źródłem konfliktu. Proponowane miejsce nowego pochówku, cmentarz w Stanisławczyku, nie wydaje się p. wicewojewodzie dobrym wyborem, choćby z powodu zgłoszonego sprzeciwu mieszkańców wioski (wraz z miejscowym księdzem proboszczem) oraz negatywnej opinii

samorządu gminnego. Jak przyznał wójt gminy Przemyśl, Bolesław Hurkacz, mieszkańcy Stanisławczyka i okolic obawiają się, że mogila UPA na ich cmentarzu może w przyszłości ściągnąć pielgrzymki i manifestacje zza pobliskiej granicy. (...) W tej sytuacji miejscowa ludność i samorząd gminy proponująq, by cał mogiłę przenieść raczej do znajdującego się za granicą Chyrowa. Stamqd bowiem pochodził najwyższy rangą upowiec z birczańskiej mogiły, dowódca „kurenia” (pułku) UPA – „Konyk”, czyli Michał Galo. Również w opinii p. wicewojewody, Chyrów byłby odpowiednim miejscem.

Як видно, преса стала улюбленою формою комунікаування урядовців перемиської адміністрації – війта і воєводи – з українцями. На наші листи у справі експертизі і перепоховання вони не відповідали, хіба що у формі статей свого пресового представника Яцека Боженецького.

Думаю, що, відповідні польським, державні установи України, повинні глибоко призадуматися над цими словами перемиського воєводи.

Варто тут також згадати, що кілька днів раніше, 16 лютого ц.р., ця сама газета на першій сторінці повідомила про постанову Міської ради Перемишля у справі побудови на головній площі міста, перед греко-католицькою катедральною святою, „Pomnika ofiar zbrodni naционалістів українських dokonanych na ludności polskiej Przemyskiego”. Проголошено публічну збірку грошей на цю ціль.

Ja, jako wójt gminy Bircza...

Як я вже писав, у цьому, здавалося б, безвихідному становищі, появляється знову бірчанський війт Юзеф Жидовнік. Пропонує він перепоховати вояків УПА на колишній греко-католицький цвинтар у Старій Бірчі. Вдруге декларує допомогу.

Бірча і Стара Бірча – це сьогодні одне велике село-містечко. У Бірчі є 4 цвинтарі: один діючий, римо-католицький в центрі містечка, і три від закінчення війни закриті: римо-католицький, жидівський і гре-

ко-католицький. Цей останній міститься не далі ніж один кілометр від центру Бірчі.

З колишнього цвинтаря осталися, по суті, лише назва і місце – 50 на 50 метрів – оточене кількома старими, самотніми липами, що зросли на схилі гори, звідкіля, при сонячній погоді, простягається чудовий вид на на Бірчу й навколоїшні гори. Немає вже сліду могил, окрім одного поламаного кам'яного хреста. Кажуть, що колись стояла тут також дерев'яна церква. Все понищила зла людська рука, решта заросла травою. Але цвинтар юридично існує. Є він власністю бірчанської гміни. Невеликим коштом і працею можна його впорядкувати і обгородити.

17 березня 1995 року відбулося засідання Гмінної ради Бірчі. У першій точці денного порядку – розгляд дозволу на ексгумацію і перепоховання тлінних останків вояків УПА на бувший греко-католицький цвинтар у Старій Бірчі.

У залі кільканадцять радників, запрошені гості, екіпа краківського телебачення. З українського боку – пан Ярослав Сидор, голова перемиського відділу ОУП, Михайло Козак з Перемишли і я, як представник пані Анни Байлляк та ОУП.

Війт гміни Юзеф Жидовнік зачитав документ ОУП у справі ексгумації і перепоховання, пригадав раніше звернення Анни Байлляк у цій справі, представив проект могили (його рисунок повішено на стіні) і повідомив про згоду власника парцелі. Заявив також, що він, як війт гміни, не має ніяких застережень щодо перепоховання, окрім деяких деталей пам'ятника (надто високий, на його думку, хрест – 2 м). На кінець заохотив він радників гміни висловити свої судження, а згодом – проголосувати.

Ja, jako chrześcijanin...

Почалася дискусія. Перший взяв голос секретар Воєвідської ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва у Перемишлі пан Гоштила. Повідомив він, що Рада «досліджує» звернення ОУП у справі ексгумації і проект пам'ятника. Найближчим часом передасть

вона свою думку Головній раді у Варшаві, а щойно згодом відповість організаторам ексгумації.

Після цього представлено становище теренового санітарного інспектора в Перемишлі Андрея Боровського, у компетенціях котрого є давати дозвіл на ексгумацію. Інспектор, неприсутній на засіданні Гмінної ради з огляду на епідемію дизентерії, повідомив війта по телефону, що в справі ексгумації в нього лише одне застереження: у могилі спочиває щонайменше 22 чоловік, а з ініціативою ексгумації виступає тільки одна особа, а з її уповноваження ОУП. Що буде, коли після ексгумації запротестують сім'ї інших полеглих? Санітарний інспектор побоюється, що могли б подати його у суд.

Тут я пояснив радним, що пам'ятник, про який мовиться, насправді не є пам'ятником. Це проста могила: кам'яна плита, на якій буде поміщений напис українською і польською мовами: *Вояки Української Повстанської Армії, полеглі 7 січня 1946 р. в Бірчі*. Посередині – українською мовою прізвища, псевдоніми, дати і місця народження полеглих. А внизу: *Вічна їм пам'ять. – Cześć ich pamieci*. Крім цього буде кам'яний хрест, на зразок військового хреста Армії УНР, з невеличким тризубом. І це все. На помпезні пам'ятники українці, зокрема сім'ї полеглих, у більшості пенсіонери, не мають сьогодні грошей.

Повідомив я також, що тереновий інспектор отримає нотаріально посвідчені уповноваження трьох інших сімей полеглих, що зголосилися останнім часом після публікації моїх статей і повідомлень в українській пресі. Однак більше зголосень, правдоподібно, вже не буде. У цій ситуації ОУП і я, як уповноважений представник пані Байлляк, беремо на себе повну юридичну відповідальність за проведення ексгумації. На кінець запитав я риторично, чи взагалі можливо, щоб хто-небудь супротивлявся перенесенню тлінних останків людей, тіла котрих вкинуто в болото, у безіменну, непосвячену могилу, по якій сьогодні ходять корови, стелиться гній?

Згодом слово взяли кількох радних. Усю дискусію, яка тривала біля двох годин, можна звести до одного: ми, як християни, не маємо нічого проти того, щоб цих українців похоронити на цвинтарі, але що на це скажуть місцеві люди, наші виборці?

Взагалі, дискусія була дуже повчальна. (Її запис робило Krakowskie Radio). Появився він у локальній і загальнопольській програмі). Наприклад, голова місцевої Спілки комбатантів, пан Панкевич, заявив, що наколи українці мають такі детальні інформації про місця поховання своїх вояків, хай виявлять місця поховання замордованих УПА 7 поляків з села Рудавка.

Дві жінки, прізвищ котрих не названо, дуже емоційно, майже з плачем наводили приклади лиха, яке заподіяла УПА на цій території серед їхніх сімей, сусідів, між іншим, під час трикратних атак, проведених у 1945 і 1946 роках на Бірчу. Також просили допомогти їм у пошуках місць поховання їх близьких.

Ситуація в залі ставала все більш неприємною. Нагло, з великою силою ожило минуле, трагічне як з польського, так і українського боків. Щоб покласти край такому емоційному розрахункові кривд саме у цій залі після 50-ти років, я встав і заявив від власного і організаторів ексгумації імені, що тут, привселюдно, прошу виbacчення в тих сімей мирного населення Бірчі, котрі зазнали втрат під час трагічного польсько-українського конфлікту. Водночас сказав я, що так як серед поляків, і серед українців є сотні сімей, що втратили близьких внаслідок злочинів війська чи міліції, зокрема тут у Бірчі, котрі й досі також не знають їх місця поховання. Закінчив я рефлексією, що могила вояків УПА на греко-католицькому цвинтарі в Старій Бірчі та могила жовнірів Війська Польського на римо-католицькому цвинтарі у Бірчі повинні бути пересторогою для прийдешніх поколінь, повинні єднати, а не розділяти українців і поляків.

Якою мірою ці слова дійшли до зібраних у залі членів Гмінної ради, не знаю. Напевно оцім мірилом не було голосування, яке проведено після дискусії. За дозволом на перепоховання було лише 3 радних,

молодих віком, 4 утрималося від голосу, більшість голосувала за відкладенням рішення у цій справі до часу проведення зустрічей радників з мешканцями Бірчі у справі ексгумації. Я, від імені організаторів ексгумації, заявив про готовість взяти участь у таких зустрічах. Поки що запрошення не було.

Можна лише жаліти, що радні Бірчі не виявили громадянської відваги. Замість приймати відповідні рішення, сковали голови за спини своїх виборців. Не скористалися вони нагодою, щоб саме тут, у Бірчі, почати новий розділ у впорядковуванні наболілих проблем польсько-українського спільнотного минулого. Без емоцій, по-християнськи, згідно з законом. Був би це перш за все добрий зразок того, як можна розв'язувати проблеми впорядковування місць національної пам'яті, місць мартирології, як українців в Польщі, так і поляків в Україні. Як можна і треба розмовляти про ці справи, сьогодні по 50-ти роках. Чи скористаються вони ще раз таким шансом? Побачимо незабаром. Чергове засідання Гмінної ради у справі ексгумації передбачено тоді на початок квітня.

Треба, однак, також пробувати зрозуміти радників Бірчі. Пам'ять про трагічні післявоєнні події надалі тут жива, обмежена виключно власними жертвами. УПА, для більшості з них, – це надалі «банди», хоч під час дискусії на засіданні Гмінної ради всі поляки користувалися терміном – «żołnierze UPA». Треба також пам'ятати, що з цими людьми ніхто раніше з українців не зустрівся і не пробував розмовляти. Розмовляти, розуміючи рації польської сторони, але й відкрито захищаючи наших, українських. І коли глянути на цю зустріч з цього боку, тоді можна знайти в ній багато оптимістичного.

Кілька днів після зустрічі з радниками Гмінної ради у Бірчі (17.III.1995) подзвонив до мене війт Юзеф Жидовнік. Запросив на народні збори мешканців Бірчі, під час яких мали вони відповісти на основне питання, яке від кількох місяців турбувало не лише мене: чи погодяться вони на перепоховання тлінних останків

вояків УПА полеглих 7 січня 1946 р. на колишній греко-католицький цвинтар у Старій Бірчі?

У Бірчу, від листопада 1994 року, іхав я втретє. По дорозі відвідав я цвинтар у Грушовичах. Пам'ятник вояків УПА збезчещений, помазаний чорною фарбою. Відірвано і забрано одну металеву таблицю з назвою куреня «Залізняка», саме того, що діяв на цій території. Фарбою облито також тризуб. Винуватців профанації досі не встановлено.

Ще в цей же день, увечері, подаюсь у Бірчу. Паде мокрий сніг, на крутій гірській дорозі слизько. Іду до римо-католицького пароха о. Станіслава Місяка. Іду тому, щоб не повторилася ситуація зі Станиславчика, де римо-католицький ксьондз очолив комітет, заснований поляками, що протиставилися перепохованню з Бірчі на місцевий цвинтар тлінних останків вояків УПА.

З парохом розмовляю на плебанії, після вечірнього Богослужіння. Атмосфера приємна, християнська. Прошу його, від імені сімей вояків УПА, похованих у Бірчі, щоб допоміг він мені своїм авторитетом у дуже важкій медіації з населенням, вірними його парафії, під час зустрічі, запланованої на завтрашній день. Щоб сказав кілька слів до парафіян під час, або після недільного Богослужіння. Може щось про потребу поєднання, примирення між поляками й українцями. Може у проповіді розгорне він якусь думку, цитату з Євангелія про прошення ворогам.

Приобіює, що так зробить

Розмовляємо про польсько-українські відносини. Прошу відправити Службу Божу за упокій жертв, що впали серед поляків і українців під час братовбивчого конфлікту.

Ксьондз, після хвилини вагання, відмовляється.

З українською проблемою ксьондз Станіслав Місяк обізнаний добре. Протягом кількох років працював він у Дрогобичі серед місцевих поляків. Нарікає, що найбільш антиукраїнські є ті, що тут, у Бірчі, в 1947 році купили у польського пароха римо-католицькі метрики, щоб таким способом захищатися від виселення. Неофіти.

Після цієї зустрічі повертаюся у Перемишль, сповнений надії і віри в те, що цим разом, з Божою і місцевого пароха допомогою, зможу отримати згоду радників і населення Бірчі на екскрематорію та перепоховання. Перестав навіть падати сніг з дощем. Наблизився до кінця день 1 квітня 1995 р., по-латинськи – ргіма aprilis!

У наступний день, у неділю 2 квітня, іду знову у Бірчу. Перед зустріччю хочу бути на Богослужінні, подивитися на людей, звикнути до їхніх облич. Костел повний вірних. Майже всі приймають Святе Причастя, подають собі руки на знак примирення. Грають органи, діти гарно співають костельні пісні.

На проповіді ксьондз ані словом не згадав про зустріч у справі екскрематорії. Так само про польсько-українське примирення.

Після Богослужіння біля сотні людей просто з костела іде до місцевого Дому культури на збори в справі екскрематорії вояків УПА.

Кінозал неогрітий і слабо освітлений – холодно і мрячно. На запрошення солтиса Бірчі Вацлава Сегеліна

стаю перед людьми

і починаю пояснювати суть моєї присутності у Бірчі. Говорю спокійно, пробую посміхатися до людей. Хочу викликати атмосферу, яка сприяла б ширій, спокійній розмові про наболілу, незважаючи на плин часу, справу жертв польсько-української боротьби. На запитання відповідаю відкрито, не провокую, хоч говорю твердо.

Бачу однак, що обличчя людей, котрі ще кілька хвилин тому приймали Святе Причастя, міняються, починають палати люттю, потім ненавистю.

Важко мені безсторонньо описати те, що я пережив у цьому залі. Тому-то нині у *Літописному календарі* над цим матеріалом поміщений репортаж польської журналістки Лідії Осталовської з варшавського щоденника «Gazeta Wyborcza» (№ 84 від 8-9.04.1995). З огляду на обмеженість місця у газеті, запис зустрічі, яка тривала понад дві години, – скорочений. Цілість збереглася для історії на магнітофонній плівці.

Немає у газеті перш за все опису того, як помінялася атмосфера залу після приходу ксьондза Станіслава Місяка. Немає також повної стенограми того всього, що душпастир привселюдно сказав на тему ексгумації.

Слова священика були для мене несподіваним, важким ударом. Треба тут сказати, що до часу, коли у залі не було місцевого пароха, незважаючи на численні, різного роду примітивні, провокаційні антиукраїнські заклики (крики) окремих осіб, більшість людей була б скильна погодитися на перепоховання тлінних останків вояків УПА на греко-католицький цвинтар у Старій Бірчі. Поява о. Станіслава Місяка все це знівечила. Його слова, в роді – „Proszę was,

w imię Chrystusa Pana,

o miłość dla nieprzyjaciół waszych. Jeśli jednak dojdzie do pochówku w Birczy, może stać się coś złego”, – подіяли на людей, як отрута. Це був уже кінець.

Ще сьогодні думаю про це все, аналізує свої слова, реакції людей. Знаю, що коли треба було б ще раз поїхати у Бірчу і станути перед цими людьми – стану. Вірю, що про ці справи мусимо розмовляти.

Зустріч у Бірчі з польським населенням не була втраченим часом. Як для мене, так і для сімей полеглих вояків УПА, був це важливий, дуже повчальний досвід, з якого випливає кілька висновків.

По-перше. На прикладі Бірчі виявилося, що в Польщі, у справах вшанування місць мартирології українців,

маємо право просити

(найкраще, коли б ми це робили на колінах) або **ламати закон**, полагоджуючи їх нелегально. Третього виходу, поки що, не бачу.

Право на гідний, християнський похорон жертв польсько-української боротьби, право на вшанування їхньої пам'яті, хоча б у формі скромної могили і хреста, мають виключно поляки. Цим правом поляки, та польські державні і комбатантські організації, користуються також у необмежений спосіб в Україні.

По-друге. Право і правда за нами. Згідно з законом про поховання, адміністративна влада, в даному випадку війт гміни Бірчі, що є власником комунальних цвинтарів, не може відмовитися поховати на місцевому цвинтарі громадян польської держави, котрі померли в даній місцевості. Війт приховався за плечі населення. Якщо не він, тоді воєвода, такий дозвіл видати мусить. Будемо цього терпеливо чекати. Проти права цієї держави виступати не будемо. Але не будемо також просити на колінах.

Roman Balawejder:

„Mogła być twarz, została gęba”

(...) *Czy mamy prawo odmawiać im miejsca na cmentarzu? Wielu z nich pochodziło z tej gminy. Cmentarz nie jest miejscem sądu, to ostateczna rzeczywista przestrzeń ludzkiego bytowania na Ziemi, gdzie winy i zasługi, bieda i bogactwo, podłość, okrucieństwo i wielkoduszność, brzydotą i piękno kryje ta sama ziemia. Cmentarz to także materialne świadectwo historii. Mogły żołnierzy Wojska Polskiego, ofiar wydarzeń z 7 stycznia 1946 roku i żołnierzy UPA na tym samym miejscu niech będą memento dla żyjących. Nie można uciekać przed własną historią. Zacieranie, również tych bardzo bolesnych jej śladów jest mało skuteczne. Wojna polsko-ukraińska 1945-1948 nie toczyła się pod Kaliszem czy Kielcami, toczyła się na południowym wschodzie, w Przemyśku w Birczy.*

Dzisiaj nie prowadzi się wojny. Istnieje niepodległe państwo ukraińskie. Dobre przyjazne stosunki z niepodległą, suwerenną Ukrainą, Litwą, Białorusią są warunkiem suwerenności i niezależności Polski od Rosji. Mieszkańcy Birczy mogli dołożyć własny, drobny, lecz znaczący wkład do powstającej dobrosąsiedzkiej zgody. Stało się inaczej.

Na własne życzenie zamiast pokazać światu ludzką twarz, pokazali gębę nienawiści.

„Wiadomości Birczańskie”, Nr 1, maj 1995 r.

Статті з циклу «*Бірча*» писав я «нагаряче», безпосередньо після поїздок на зустрічі з мешканцями Бірчі у справі ексгумації. Тому-то може вони надто стихійні, імпульсивні, але зате автентичні. Я не є професійний журналіст, ба, не закінчив я навіть одного класу української школи. Пишу, як умію, може недосконало, простими словами, мовою, якої навчили мене батьки, якої сам весь час учуся. Пишу про те, що відчуваю, що у мене болить. Цим разом заболіла мене до живого справа могили у Бірчі.

Приходжу у редакцію «Нашого слова», приношу перший матеріал. На очах читачів відбувається, немов спектакль, спроба проведення по майже 50-ти роках гідного похоронення тлінних останків вояків УПА. Люди це читають, пишуть листи, доповнюють новими інформаціями і прізвищами. Виявляється, що ще не пізно на те, щоб встановити прізвища полеглих і по-мордованих, розшукувати їхні могили. Саме таким способом, з допомогою покійного вже сьогодні пана Романа Лінкевича з Сянока, встановлено прізвище командира Перемиського куреня УПА «Коника», що поліг у Бірчі, та роздобуто його знімок і віднайдено в Україні сім'ю. Навіть не встиг я подякувати Пану Романові за це, – так нагло взяв Він і забрався з цього світу. Але це і є знак, пересторога, що треба нам поспішати, не зупинятися у пошуках по слідах нашої пам'яті. Виявилося також, не вперше, яку велику роль у цьому може відіграти преса.

Приходжу у редакцію, приношу другу, третю частини «*Бірчі*» і бачу, як атмосфера в «Нашому слові» міняється. Починається неспокій; у декотрих редакційних працівників спостерігаю збентеження, насичене нервозними запитаннями, чи аби так можна писати про перемиського воєводу, чи аби не образиться журналіст Яцек Боженецький з ряшівської газети «Nowiny», відомий з цілого ряду антиукраїнських статей.

Сьогодні можу вже сказати, що стаття «*Бірча 4*» мала в «Нашому слові» не появитися. Новоназначений тоді головний редактор газети Ігор Щерба робив усе,

щоб припинити її публікацію з увагою на поміщені там критичні судження на адресу Головної Управи ОУП, Посольства України, Греко-Католицької Церкви та редакції «Нашого слова» у зв'язку з іхнім пасивним ставленням до справи перепоховань у Бірчі. І хоч оцих закидів удруге не хочу пригадувати, – то повністю їх підтримую. У випадку ГУ ОУП, ред. «Нашого слова» і українського посольства вони не лише надалі актуальні, але навіть підтвердилися новими фактами.

Припинити публікацію статті я не погодився. «Бірча 4» пішла у друк, але вже незабаром мало виявиться, що був це мій останній матеріал на сторінках «Нашого слова». Від цього часу редакція завела на мої публікації повну блокаду, хоч офіційно, з цинізмом, говорилося, що газета надалі відкрита для матеріалів Українського архіву. У квітні 1995 р. ред. Ігор Щерба без пояснення причин відмовився почати друк нової серії «Листків полеглих», які після доповнення читачами мали б увійти у II том «Повстанських могил», та інших матеріалів. Їх публікація в «НС» була вже раніше запланована і узгоджена з попередником Ігоря Щерби на редакторському стільці, Мирославом Чехом. Життя, однак, не любить порожнечі: по чотирьох місяцях примусового мовчання почав я вести рубрику Українського архіву у «Благовісті».

Думаю, що назріває вже пора, щоб почати відкрито говорити про те, що за останній час діялося і діється в редакції «Нашого слова»: заведення внутріредакційної цензури на імена багатьох дописувачів і на певні події, винищування творчих людей, яке змішується тут з безумним нищенням редакційних архівів і книжок, арогантна поведінка відносно редакторів, що з газетою зв'язали своє життя від самого початку її існування, а тепер, за рік, півроку до пенсії – стали комусь тут заважати.

Після публікації статті «Бірча 4» почався конфлікт з керівництвом ОУП. Відтоді вже ані разу не запрошено мене, – чи як представника сімей вояків УПА, похоронених у Бірчі, чи хоча б як історика, що займається цією проблемою у рамках Українського архіву, – до групи осіб, що брали участь у переговорах, які

у справі пам'ятників та екскумації в Бірчі велися від квітня до червня 1995 року з участю ОУП, польської Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва, Комісії національних меншин Сейму РП та перемиського воєводи. Було у цьому щось неймовірно дивне, адже таких зустрічей відбулося протягом цього часу кілька і на кожній з них обговорювалася, м.ін., справа Бірчі. Виявилося нагло, що керівництво ОУП, як учасник цих переговорів, не вважало доцільним повідомити мене, як представника Анни Байляк, хоча б про їх хід.

Прикінцевим наслідком цих переговорів була угода, яку 24 червня 1995 р. (а не 10-го червня, як поінформувало «Наше слово» від 30.VII.1995 р.) підписали представники Президії Ради охорони пам'яті, боротьби і мучеництва та Головної управи Об'єднання українців у Польщі. Для здійснення положень угоди ОУП покликало комісію, до складу якої запрошено також мене. Як про зміст угоди, так і про факт запрошення мене до складу комісії, я довідався з місячним запізненням, з преси.

Після публікації тексту угоди у «Нашому слові» (№ 30/95) та, побіч, інформації про включення мене у склад згаданої комісії, написав я 4 серпня листа до редакції, в якому висловив свої застереження у цій справі. Ред. Ігор Щерба, всупереч пресовому законові, зволікав з його публікацією, пояснюючи це потребою ранішого ознайомлення зі змістом листа членів Головної ради ОУП та згаданої комісії. Чекав я місяць. 7 вересня голова ОУП Юрій Рейт заявив мені, що мій лист у «Нашому слові» не появиться тому, бо його публікація була б шкідливою для українського середовища. Лист мав бути предметом оцінки Головної ради ОУП на її засіданні 1 жовтня 1995 р. У цій принизливій для ваги проблеми ситуації, – не маючи ніякої можливості віднестися прилюдно до опублікованої на сторінках «Нашого слова» угоди, яка, з огляду на результати записаних у ній постанов, не є лише внутрішнім документом Головної управи ОУП, – заявив я про відмову від наміру публікації листа в «Нашому слові» і від членства у комісії. Лист цей друкується вперше у «Слідах пам'яті» (див. стор. 97).

Даліші події доказали, що мої побоювання відносно негативних наслідків угоди були обґрунтованими. Угода вже діє, але діє вона безпощадно і виключно там, де польська сторона хоче обмежити або позбавити українців права на гіднеувіковічнення місць спочинку полеглих вояків УПА і помордованого населення.

Відомо вже, чого нам не вільно: не вільно нам на надмогильних і пропам'ятних таблицях писати імена полеглих і помордованих друзів тільки рідною мовою, недопустиме тут же згадувати вояцькі псевдоніми і назви повстанських відділів, по край віку забороняється вимовляти три зацьковані слова: Українська Повстанська Армія. Промовистим прикладом є тут Бірча (див. стор. 104-105).

Це ж не є угода, яка містить стільки ж прав, що й обов'язків для обох партнерів. Для української сторони – це принизливий диктат на умовах, до яких примушується поставленого на коліна противника.

Оптимістичним є лише те, що у своєму критичному погляді відносно угоди не був я осамітнений. Майже ідентичні з моїми застереженнями висловили всі члени комісії та члени щецінського гуртка ОУП. Однак керівництво ОУП повністю їх проігнорувало. Тепер на плечах саме оцих п'ятьох членів комісії спочив тягар і велика відповідальність стати на захист пам'яті полеглих і гідності живих.

Євген Міцило

Porozumienie

o współpracy pomiędzy Radą Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa działającą z upoważnienia Prezesa Rady Ministrów a Zarządem Głównym Związku Ukraińców w Polsce reprezentującym organizacje i środowiska ukraińskie w Polsce

Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa i Związek Ukraińców w Polsce uznając, że wszelkie upamiętnienia muszą powstawać w zgodzie z obowiązującym na terenie

Rzeczypospolitej Polskiej porządkiem prawnym i przy poszanowaniu integralności jej granic, uzgodniły co następuje:

1. Przedmiotem porozumienia jest współpraca w dziedzinie rozstrzygania spraw i problemów dotyczących godnego pochowania poległych oraz upamiętniania miejsc, osób i wydarzeń związanych z historią narodu ukraińskiego, podejmowanych przez związki i organizacje ukraińskie działające na terenie Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Postanowienia niniejszego porozumienia obejmują również wszelkie kwestie dotyczące upamiętnień dokonanych przez związki i organizacje ukraińskie z Polski niezgodnie z obowiązującą w Rzeczypospolitej Polskiej procedurą prawną.

3. Dla rozstrzygania wymienionych wyżej spraw obie Strony wyznaczają uprawnionych przedstawicieli, którzy w trybie roboczym będą omawiać wszelkie kwestie wynikające z treści porozumienia.

Protokół uzgodnień przyjęty na spotkaniach uprawnionych przedstawicieli zatwierdzony jest i podpisany przez obie Strony i stanowi podstawę do podejmowania decyzji przez kompetentne urzędy.

4. Strony przyjmują, że już powstałe z pominięciem obowiązującej procedury prawnej upamiętnienia podlegać będą ocenie i weryfikacji, mającej na celu dopełnienie niezbędnych wymogów prawa.

5. Przy ocenie i weryfikacji upamiętnień, o których mowa powyżej, Strony kierować się będą następującymi kryteriami:

- upamiętnienia powinny być powiązane z faktycznymi miejscami pochówku,

- treść inskrypcji i innych napisów zamieszczanych na upamiętnieniach musi być dwujęzyczna,

- upamiętnienia nie powinny mieć wymowy godzącej w odczucia obywateli Rzeczypospolitej Polskiej.

Za Zarząd Główny
Związku Ukraińców
w Polsce
Jerzy Rejt

Za Prezydium Rady
Ochrony Pamięci
Walk i Męczeństwa
Andrzej Przewoźnik

Red. Igor Szczerba
ul. Nowogrodzka 15
00-511 Warszawa

У зв'язку з публікацією у «Нашому слові» (№ 30 від 30.VII.1995 р.) матеріалу «Місця пам'яті та спочинку», в якому згадується про залучення мене у склад комісії ОУП, що займатиметься здійснюванням положень угоди, яку 24 червня 1995 р. підписали Президія Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва та Головна управа Об'єднання українців у Польщі, прошу помістити на сторінках «Нашого слова» моого листа з поясненням у цій справі.

Директор Українського архіву
Євген Міцило

Редакція «Нашого слова», ламаючи засади журналістської етики і редакторського обов'язку відносно права читача на репліку, відмовилася надрукувати цей лист. Це перший привід його оприлюднення у «Слідах пам'яті». Є і другий, не менш суттєвий. Вагомий наслідок – в бутті українців у Польщі акт голова ОУП підписав від імені українських сіредовищ та організацій, себто, немов, від імені усіх українців. Підписав, не консультуючи положень документу з цими ж середовищами, ані теж не питуючи їх про мериторичну згоду. Кожна спроба гальмувати або приховувати (чи у газеті, чи теж в організації) дискусію над підписанним уже, на жаль, документом – це протидія національній, історичній присутності українців. Нинішня публікація таким спробам протиставиться.

Серед надрукованих у «Нашому слові» (№ 30 від 30.VII.1995 р.) матеріалів, які підведено під заголовок «Місця пам'яті та спочинку», є, між іншим, текст угоди, що її 24 червня 1995 р. підписали Президія Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва та Головна управа Об'єднання українців у Польщі. Документ цей стосується справиувіковічнення місць поховань українців на території Польщі.

Тут же у відредакційному слові повідомлено про по-
кликання повноважених комісій, польської та україн-
ської, що займатимуться здійснюванням положень цієї
угоди. До праці у складі комісії ОУП запрошено, як
читаю, також мене.

Хочу, перш за все, подякувати за запрошення. Спра-
ва документування інформації про полеглих воїнів
УПА та жертви репресій у Польщі, а також увіковіч-
нення місць їхнього спочинку – це від багатьох років
важлива частка моєго життя, моєї щоденної праці.

Питання пам'ятників воїнам УПА вже давно потре-
бувало рішучих, у першу чергу організаційних, врегу-
лювань з українського боку. Бракувало у Польщі орга-
нізації, яка координувала б такі ініціативи, котра несла
б відповідальність за процес розшукування, комплек-
тування і верифікації історичного матеріалу, необхід-
ного для реконструкції прізвищ полеглих та помор-
дованих, мала б нагляд над збагачуванням та належ-
ним використанням призначених на оцю ціль фондів,
представляла б сім'ї полеглих та помордованих перед
тими польськими установами, у яких треба добивати-
ся дозволу на поставлення пам'ятника чи поміщення
пропам'ятної таблиці.

Практика довела, що самій Спілці політв'язнів не під
силу тягар оцього багатогранного завдання. Восени
1994 р., під впливом конфлікту, нарощуваного навколо
 побудови пам'ятників у Грушовичах, Верхраті, Люб-
линці та в інших місцевостях, до праць над врегулю-
ванням справи увіковічення місць поховань українців
приєдналося також ОУП. Період переговорів, зустрі-
чей з представниками Ради охорони пам'яті боротьби
і мучеництва, з перемиським воєводою, з Сеймовою
комісією національних меншин, завершився угодою
про співробітництво, яку 24 червня 1995 р. від імені
Головної управи ОУП підписав Юрій Рейт, а від імені
Президії Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва
– Анджей Пшевозьнік.

Факт домовленості а також утворення обома дого-
вірними сторонами комісій, можуть породжувати на-

дію, що врешті одна з суттєвих проблем буде належно полагоджена: так як і поляки, українці могтимуть ставити пам'ятники своїм батькам, синам, друзям, що віддали своє життя у боротьбі зі сталінською системою, в обороні батьківської землі, а поставивши їх, будуть вірити, що пам'ятники ці не викликатимуть негативних реакцій з боку польської адміністрації та суспільства. Коли я однак заглибився у текст угоди, надія послабла, а зродився в мене серйозний сумнів: чи справді воно так буде?

1. Текст угоди, після його уважного аналізу, вважаю однобоко некорисним для української громади у Польщі. Угода, у такому кшталті, як її підписано, не лише від імені ОУП, але й, як мовиться, також інших «українських організацій і середовищ у Польщі», не дозволить **належно** увіковічнити місця поховань полеглих або помордованих воїнів Української Повстанської Армії.¹ Не дозволить, оскільки згода на окремі її положення принижує національну і громадянську гідність, як полеглих, так і їхніх сімей та друзів.

2. Українську громаду дискримінує зокрема стаття № 5. Поміщене у ній формулювання: „*– upamiętnienia powinny być powiązane z faktycznymi miejscami pochówku*”, – не дозволить увіковічнити місць смерті сотень тих українців, чиїх могил досі не віднайдено. Зрозуміло, торкається це особливо могил воїнів УПА, полеглих і похоронених часто у безіменних, не встановлених досі місцях, українців засуджених на смертну кару, страчених, закатованих і померлих у польських в'язницях у 1944-1956 рр. У їхньому випадку можна говорити лише про «символічні», на жаль, а не «фактичні» місця похоронення.

3. Угода, у тих фрагментах, де мовиться про **обов'язок** поміщування написів польською мовою на українських могилах, порушує чинне на території Польської Держави законодавство. Суперечить це, зокрема, договорові про охорону місць пам'яті та спочинку жертв війни і політичних репресій, який 21.III.1994 р.

підписали уряди Речі Посполитої Польської та України; законові про гроби та воєнні цвінтари від 28.III.1933 р.; законові про цвінтари та хоронення померлих від 31.I.1959 р. Не бачив я в Україні ані одного такого польського цвінтаря, пам'ятника, включно з новопобудованим у 1994 р. цвінтarem вояків 27-ої Волинської дивізії АК в Засмиках на Волині, де були б написи українською мовою. Не бачив я також двомовних написів на німецьких пам'ятниках у Польщі.

4. Уведена вже в преамбулу угоди вимога „...*roszanolowania integralności terytorialnej granic Rzeczypospolitej*”, має чисто політичний характер і чітко спрямована вона проти поміщування українцями написів у роді: «Борцям за волю України», «Полеглим в обороні рідної (чи української) землі». Вистачить прочитати пару статей, що появляються у польській перемиській пресі, щоб зрозуміти те, про що тут ідеться і те, що найбільше розлючувало пана Станіслава Жулковіча, голову Воєвідської Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва, та й не тільки його.

5. Постановами угоди мають бути охоплені також ті увіковічення, які здійснено в минулому. У яке, як глибоке минуле автори угоди кажуть нам повернатися – до 1947 р., до 1918 р., чи, може, у час, вимірюваний століттями? Замість коментаря нагадаю, не лише юристам, що права заднім числом не датують.

6. Компетенції, які у згаданій угоді присвоює собі Рада охорони пам'яті боротьби і мучеництва, разюче суперечать законові про цю ж Раду від 21.I.1988 р. Його обговорення публікується в «НС» побіч самої угоди.

7. Користуючись мовою угоди, зокрема останнього її речення у статті № 5, скажу просто, що угода, у такому кшталті, „*godzi w odczucia obywatelei Rzeczypospolitej Polskiej narodowości ukraińskiej*”.

Усі мої, наведені тут, застереження відносно змісту угоди, я висловив у розмові з головою ОУП Юрієм Рейтом наприкінці травня ц.р., тобто ще до того, як її

підписано. Остаточний текст угоди, з яким мене вже не ознайомлено, був проконсультований нібито з усіма членами комісії, з українськими юристами (!), зі Спілкою політ'язнів та з послом у Сейм РП Мирославом Чехом. Ніхто не висловив застережень.

З приkrістю мушу сказати, що після публікації моєї статті «*Бірча 4*», («НС» № 16 від 16.04.1995) Об'єднання українців у Польщі ані разу не запросило мене – чи як представника сімей воїнів УПА, похоронених у Бірчі, чи хоча б як історика, що займається цією проблемою у рамках Українського архіву – до складу групи людей, що брали участь у переговорах, які у справі пам'ятників та ексгумації в Бірчі велися від квітня до червня ц.р. з участю ОУП, Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва, Комісії національних меншин Сейму РП та перемиського воєводи.

Прикінцевим наслідком цих переговорів стала угода, яка виразно дискримінує українську громаду, і, за моїм судженням, її метою є загальмувати спроби увіковічнення місць поховань воїнів УПА згідно з українською традицією і символікою.

Директор Українського архіву
Євген Міцило

Варшава, 4 серпня 1995 року

L.dz. 358/95/Arch.

Варшава, 8 вересня 1995 р.
Red. Igor Szczerba
„Nasze Słowo”
ul. Nowogrodzka 15
00-511 Warszawa

Шановний Пане Редакторе!

4 серпня ц.р. я склав у редакції, особисто на Ваші руки, листа у зв'язку з публікацією у «Нашому слові» (№ 30 від 30.VII.1995 р.) матеріалу «Місця пам'яті та спочинку». В листі я пояснив мое ставлення до угоди, яку 24 червня 1995 р. підписали представники Президії Ради охоро-

ни пам'яті боротьби і мучеництва та Головної управи Об'єднання українців у Польщі.

Від цього моменту минув уже місяць. З прикрістю спостерігаю, що редакція, з незрозумілих мені причин і всупереч законові про пресу, відмовляється від його публікації. 7 вересня 1995 р. голова ОУП Юрій Рейт повідомив мене, що перед публікацією листа, з його змістом мусять бути ознайомлені члени Головної ради ОУП, котрі зберуться на засіданні щойно у жовтні ц.р., та комісії ОУП, що займатиметься здійснюванням положень угоди від 24 червня 1995 р.

У цій ситуації заявляю, що відмовляюся від поміщення листа на сторінках «Нашого слова», а також від праць у складі згаданої комісії.

Директор
Українського архіву
Євген Місило

Варшава, 6 жовтня 1995 р.

Пан Мирон Кертичак
Секретар
Об'єднання українців у Польщі
Варшава

Дякую за Вашого листа з запрошенням до участі у працях комісії ОУП, покликаної для здійснювання положень угоди, яку 24 червня 1995 р. підписали Президія Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва та Головна управа Об'єднання українців у Польщі. На жаль, не можу його прийняти.

У всіх справах, пов'язаних з експозицією тлінних останків вояків УПА полеглих 7 січня 1946 р. в Бірчі будуть представляти Анну Карванську-Байляк та інші сім'ї тих, кого там похоронено.

З прикрістю хочу зауважити, що досі (після публікації статті «*Бірча 4*») Об'єднання українців у Польщі ані разу не вважало доцільним запросити мене – чи як представника сімей вояків УПА, похоронених у Бірчі, чи, хоча б, як історика, що займається цією проблемою у рамках

Українського архіву – до участі в переговорах, які у справі пам'ятників та екстремізму в Бірчі велися від квітня до червня ц.р. з Радою охорони пам'яті боротьби і мучеництва, Комісією національних меншин Сейму РП та перемиським воєводою. Прикінцевим наслідком цих переговорів стала угода від 24 червня 1995 р., яка виразно дискримінує українську громаду.

Для здійснювання положень цієї угоди покликано повноважені комісії, польську та українську. До праці у складі комісії ОУП запрошено також мене, про що я довідався з преси. Тому що моє прізвище, як члена комісії, надруковано без ранішого попередження і, перш за все, без ознайомлення мене з текстом угоди, вважав я, що маю право, а з огляду на велику вагу постанов угоди також обов'язок, висловити у цьому питанні свою думку прилюдно, на сторінках «Нашого слова», так як зробила це Головна управа ОУП.

Редакція «Нашого слова» відмовилася однак від публікації листа, пояснюючи це потребою ранішого ознайомлення з його змістом членів Головної ради ОУП та членів згаданої комісії. Водночас голова ОУП Юрій Рейт заявив мені, що публікація листа була б шкідлива для українського середовища і тому буде він предметом оцінки Головної ради ОУП.

У цій ситуації, після місяця очікування, – не маючи жодної можливості віднестися публічно до опублікованої на сторінках «Нашого слова» угоди, яка, з огляду на вагу записаних у ній постанов, не є лише внутрішнім документом Головної управи ОУП і Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва, а перш за все є документом, який стосується і ображає всіх, кому справа вшанування місць спочинку українців у Польщі не є байдужою, – заявив я про резигнацію з наміру публікації листа і відмову від праць у комісії. Своє рішення оцим листом підтверджую.

Прагну також з прикрістю зауважити, що редакція «Нашого слова» завела від квітня ц.р. повну блокаду публікації матеріалів Українського архіву. Ред. Ігор Щерба, без пояснення причин, відмовився від друку нової серії «Листків полеглих», які після доповнення

читачами мали б увійти у ІІ том «Повстанських могил», та інших матеріалів. Їх публікація була вже раніше запланована і узгоджена з його попередником ред. Мирославом Чехом.

Найбільш однак прикра для мене, а зокрема для моєї сім'ї, є аргантність, з якою 20 вересня ц.р. ред. Ігор Щерба заявив матері моєї дружини, Анні Цеханович, технічному редакторові «Нашого слова», що після її повернення з відпустки вже не дозволить їй виконувати дотеперішні обов'язки і примусить її перейти на прискорену пенсію. Не маю найменшого сумніву в тому, що ці шикани застосовано у зв'язку з моєю особою.

Дозволю собі лише пригадати, що Анна Цеханович працює в «Нашому слові» від появи його першого номера і цій газеті присвятила все своє життя. Рішення про її увільнення дуже погано свідчить про Редакцію та ОУП, як Видавця, за півроку до ювілею 40-ліття від заснування «Нашого слова».

З пошаною
Євген Мисило

Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa
00-921 Warszawa, ul. Krucza 36, Telefon: 628 45 04, Fax 628 03 75

L.dz. R-I-S/290/2262/95   Warszawa, dn. 31.X.1995 r.

Pan Jerzy Rejt
Przewodniczący Zarządu Głównego
Związku Ukraińców w Polsce
Warszawa

Szanowny Panie Prezesie,

W związku ze złożonym przez Zarząd Główny Związku Ukraińców w Polsce wnioskiem dot. przeprowadzenia ekshumacji i powtórnego pochówku 22 członków UPA, spoczywających we wspólnej mogile w Birczy, uprzejmie informuję, że Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa stojąc na stanowisku, iż wszystkim poległym należy zapewnić godny pochówek, po zapoznaniu się z przedstawioną dokumentacją oraz załączonym projektem upamiętnienia nie wyraża sprzeciwu wobec zamierzonej ekshumacji szcząt-

ków i przeniesienia ich na wskazane przez władze Gminy miejsce na cmentarzu w Birczy (woj. przemyskie).

Rada pozytywnie odnosi się również do koncepcji urządzienia zbiorowego grobu poległych wg. załączonego projektu wskazując jednocześnie na potrzebę obniżenia pomnika nagrobnego (do wys. 1-1,50 m), który ze zrozumiałych względów nie powinien być zbyt okazały i ostentacyjny oraz pominięcie w tekście inskrypcji nagrobnych nazwy związków taktycznych, pseudonimów i stopni wojskowych poległych członków UPA. W związku z powyższym proponowany napis na pomniku nagrobnym – naszym zdaniem – winien brzmieć: „*Tu spoczywają polegli w walce 7 stycznia 1946 roku w Birczy: Michał Galo, Dymitr Karwański... (pozostałe nazwiska). Cześć ich pamięci*”. Inskrypcje nagrobne powinny być dwujęzyczne tj. w języku polskim i ukraińskim.

Równocześnie przypominam, że przed realizacją zamierzonej ekshumacji i powtórnego pochówku 22 członków UPA w Birczy Związek Ukraińców w Polsce, jako inicjator upamiętnienia, powinien dopełnić wszelkich przewidzianych prawem formalności. Natomiast realizacja wnioskowanych przedsięwzięć winna się odbywać w porozumieniu z właściwymi terytorialnie władzami wojewódzkimi i gminnymi. Uprzejmie proszę Pana Prezesa o wskazanie osoby odpowiedzialnej z ramienia ZG ZUP za realizację całości przedsięwzięcia.

Z poważaniem
Sekretarz Generalny
Andrzej Przewoźnik

Warszawa, dnia 2 listopada 1995 r.

Szanowny Pan
Andrzej Przewoźnik
Sekretarz Generalny Rady Ochrony
Pamięci Walk i Męczeństwa
ul. Krucza 36
00-921 Warszawa

Potwierdzam otrzymanie faksem kopii Pana pisma z dn. 31 października br. skierowanego do przewodniczącego Za-

rządu Głównego Związku Ukraińców w Polsce Jerzego Rejta, zawierającego odpowiedź Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa na wniosek ZUP dot. zatwierdzenia projektu mogiły żołnierzy UPA poległych w Birczy, złożonego w Radzie 1 lutego 1995 r. Szczegółowe uwagi dotyczące w/w pisma przekażę, po uzgodnieniu ich treści z Panią Anną Bajlak, na posiedzeniu Komisji w dniu 6 listopada br.

Cieszę się, że w końcu, po dziewięciu miesiącach oczekiwania, Rada podjęła decyzję, która ma doprowadzić do ekshumacji i przeniesienia prochów żołnierzy UPA na miejscowy cmentarz greckokatolicki.

Wyrażam jednocześnie ubolewanie, iż na podjęcie tej decyzji trzeba było czekać aż tak długo. Pozwoleb sobie przypomnieć, że 27 września br. w siedzibie Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa odbyło się spotkanie, w trakcie którego zapewnił Pan osobiście Panią Annę Bajlak, głównego wnioskodawcę w sprawie ekshumacji, iż okaże jej niezbędną pomoc w sprawie uzyskania zgody na ponowny pochówek szczątków jej s.p. męża Dymitra Karwańskiego i 22 innych osób. W mojej obecności zobowiązał się Pan do zaopiniowania na piśmie do końca września br. (choćżby w formie wstępnej) projektu mogiły i treści napisów, przekazanych Panu 1 lutego br. przez Związek Ukraińców. Opinia ta, zgodnie z Pana obietnicą, miała być przesłana faksem wójtowi gminy Bircza, co było niezmiernie istotne z uwagi na bliski termin posiedzenia Gminnej Rady, na którym miało rozpatrzyć kolejną prośbę Pani Anny Bajlak w sprawie ekshumacji i pochówku męża, złożoną 26 września 1995 r.

O ustaleniach przyjętych podczas naszego spotkania powiadomiłem faksem wójta Birczy Józefa Żydownika. Wójt zapewnił Panią Bajlak, że w przypadku otrzymania od Pana odpowiedniego pisma przed posiedzeniem Rady, zdoła przeformuować na drodze administracyjnej decyzję o ekshumacji i pochówku na cmentarzu komunalnym greckokatolickim, pomimo oporów i sprzeciwu ze strony części radnych.

Niestety, wbrew obietnicy złożonej Pani Annie Bajlak, jak również wójtowi Józefowi Żydownikowi, który dzwonił do Pana w tej sprawie osobiście z Birczy, nie wydał Pan obiecanej decyzji we wspomnianym terminie, a dopiero miesiąc później. W tej sytuacji na posiedzeniu Gminnej Rady w Bir-

czy radni podtrzymali swą wcześniejszą negatywną uchwałę w sprawie ekshumacji.

Po raz drugi powtórzyła się sytuacja z wiosny br., kiedy to brak jasnego stanowiska Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w kwestii ekshumacji i formy upamiętnienia w Birczy był powodem odrzucenia przez radnych gminy pierwszego wniosku złożonego przez Annę Bajlak i Związek Ukraińców. Milczenie Rady, niczym nie motywowane przez okres dziewięciu miesięcy, szczególnie w kwestii rzeczywistego kształtu mogiły, a nie pomnika, jak to mylnie podawała prasa, przyczyniło się w dużej mierze również do rozpowszechniania nieprawdziwych informacji na ten temat i uczynienia z Birczy miejsca kolejnej awantury spowokowanej przez Ukraińców.

W tej sytuacji zmiana uchwały radnych Birczy po raz trzeci będzie niezmiernie trudna, tym bardziej, że Pana pismo z 31 października br. jest niejasne i zawiera sprzeczności z obowiązującym w Polsce ustawodawstwem, w związku z czym widzę w nim zarzewie kolejnego sporu. Np. podczas rozmowy zgłosił Pan zastrzeżenie wyłącznie do elementu napisu zawierającego nazwę związku taktycznego i sotni, z czego byliśmy skłonni zrezygnować – teraz ma być również usunięta nazwa „żołnierze Ukraińskiej Powstańczej Armii” i pseudonimy poległych, co z kolei jest warunkiem nie do przyjęcia dla strony ukraińskiej, chociażby z tego prozaicznego powodu, że w przypadku niektórych poległych znany jest właśnie tylko pseudonim!

Ubolewam niezmiernie nad niesolidnością Pana urzędu wobec kobiety, której ostatnią wolą jest przeniesienie prochów ś.p. męża na cmentarz z ogrodu warzywnego, na który jego właściciel wywiezie z premedytacją, również i tej jesieni, wóz zwierzęcego nawozu.

Piszę te słowa dzień po Święcie Zmarłych, które sprzyja refleksji nad nurtującym mnie od dłuższego czasu pytaniem o przyczynę nierówności zmarłych wobec prawa do godnego chrześcijańskiego pochówku i ludzkiej pamięci.

Łączę wyrazy szacunku
Eugeniusz Misioł

Анна Байляк на знищенному греко-католицькому цвинтарі у Старій Бірчі, де хоче вона поховати тлінні останки свого чоловіка та його полеглих друзів.

Post Scriptum

Якже довго вона, дружина, йшла, шукала оцього місця. Врешті, на схилі життя, станула тут, посеред поля, де зарили тіло її чоловіка. Піввіку минуло від того дня, коли роз'єднала їх трагічна смерть. Тепер прагне вона лише одного: скласти його тлінні останки у посвячену могилу і поставити на ній хрест. Та ще йому й для людей написати: на цій землі він народився, на ній жив, для неї загинув й у ній спочиває.

І одну грудку освяченої землі – годувальниці роду – хоче вона притулити до його домовини. А другу – взяти з собою, десь на край світу, за обрій шляху. І покладе її біля себе. І буде вона їй не землею, а пам'яті грудкою. Пам'яті про гарне і чисте, як їхня молодість, як мить повстанського подружжя.

Та, ні! – чує. – Ще не пора, не вільно, не дозволяємо!

Цить, доле... Вона ще не вірить. Дійсність однак безпощадна, до болю наявна. У неї, посилаючись на всю величність державного закону, забирають право на гідне і належне християнинові похоронення чоловіка. Заперечують споконвічне право людини на хрест.

Вона знову, як і колись, відчуває безвихід застуканості. Й у самозахисті питає: що відчуває, що повинен чинити народ, у якого заперечують право на пам'ять про його померлих і полеглих дітей? Чи хрест, святий знак визволу, Бог дав лише одній нації?

Українські цінності у варшавському сховищі

11 грудня 1873 року дев'ятьох представників української наддніпрянської і галицької інтелігенції зареєструвало у Львові Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. В основу їхнього почину лягло бажання розвивати й утверджувати українську словесність шляхом видавання наукових та літературних книг, журналів, сприяти задумові мали й премії Товариства за найкращі твори. Почин вrostав у дію. Протягом десятиліть установа-явище набула авторитету неформальної академії наук Західної України.

66 років пізніше, 12 січня 1940 року, після приходу більшовиків у Львів, відбулися останні загальні збори НТШ, на яких проголошено саморозпук Товариства.

Наукове товариство ім. Шевченка вело діяльність у трьох секціях: історико-філософській, філологічній і математично-природознавчо-лікарській. У рамках цих секцій діяло 20 комісій і кільканадцять наукових робітень, у працях яких активну участь брали понад 300 вчених. У їхньому доробку були 1172 томи різних видань, у тому 943 томи серійних наукових публікацій, а перш за все тритомна «Українська загальна енциклопедія» за редакцією Івана Раковського¹.

¹ Ярослав Грицак, *Почин для зросту на спільнім ґрунті*. «Наука і суспільство», № 10/89, арк. 20-26.

Гордістю Товариства була його бібліотека, третя за величиною серед львівських бібліотек. За даними з 1936 р. у фондах бібліотеки НТШ зберігалося 200 тис. томів книжок, кілька тисяч стародруків, рукописів. Не менш численною і цінною була збірка картографії і друків.

Особливу цінність становила, зокрема, колекція матеріалів до історії українських визвольних змагань і війська з періоду I-ої світової війни (УСС), Західно-Української Народної Республіки (1918-1919) і тaborів інтернованих вояків Армії Української Народної Республіки.

Незадовго до приходу більшовиків німці вивезли зі Львова у невідомому напрямку частину архіву НТШ. Після закінчення війни поляки віднайшли його на Долішньому Шлезьку і перевезли у Варшаву. Тут, у палаці Красінських, – де після Варшавського повстання опинилася частина фондів польської Національної бібліотеки, розвантажено й архів НТШ. Закрили його у таємному скрині, на самому піддашші будинку. Знали про нього лише одиниці. Так лежав він понад 40 років. Протягом цього часу, м.ін., у 40-ві і 50-ті роки, з України у Польщу, в рамках «дружньої співпраці», десятками вагонів поверталися колекції польських музеїв, архівів, книгозбирні бібліотеки Оссолінеум.

Хтозна, як довго ще пролежали б у таємному архісховищі польської Національної бібліотеки оці безцінні для української історії документи, коли б влітку 1982 року до цього приміщення не закрався злодій. Цей безіменний досі «любитель» історії забрав кілька пачочк з документами. Коли відкрив він, що ці матеріали не мають для нього ніякої вартості, покинув їх на зовні будинку.

Крадіж виявив випадково Станіслав Крицінський, працівник будівельної фірми «Бауполь», яка відновляла палац Красінських. Сповістив він про це тодішньому керівнику спецфондів НБ д-ру Ліханському. Принагідно, з огляду на наше раніше знайомство з періоду студентських рейдів по Бескидах, Станіслав Крицінський розповів про цю знахідку також мені.

Ця історія була для мене настільки неймовірна, що вирішив я піти до джерела, тобто у дирекцію Національної бібліотеки. Тут, у розмові зі згаданим керівником спецфондів, я почув, що в Національній бібліотеці у Варшаві документів НТШ **ніколи не було й немас.** Щойно після року, завдяки неформальним контактам і допомозі ввічливих польських істориків, вдалося мені підтвердити інформацію, що у Варшаві знаходиться одна з найцінніших частин архіву НТШ. Однак по-дивитися на неї, взяти в руки ці історичні реліквії, все-таки не було можна.

Протягом наступних п'яти років усі мої прохання про дозвіл на користування матеріалами НТШ послідовно відкидалися дирекцією НБ. Не прийнято також жодної з численних моїх та інших українських істориків з Польщі пропозиції допомоги у впорядкуванні цих документів. Щойно навесні 1987 року, коли інформації про архів НТШ у Варшаві протекли у польську пресу, почалася гарячкова праця над мікрофільмуванням НТШ-івського фонду. Поляки побоювалися, що будуть примушенні повернути його Україні. Незважаючи на це, я надалі не отримував дозволу до цих матеріалів. Останнє мое подавання в цій справі віце-директор НБ д-р Пюзінська відкинула 17 березня 1988 року.

Незабаром виявилося, що «загрози» повернення збірні у Львів немає (уряд України тоді цим не цікавився, подібно, як і нині), й польська сторона дуже швидко припинила дальшу працю над мікрофільмуванням, а документи вдруге закрито в архісховищі.

У цій ситуації я вирішив звернутися за допомогою до Державного історичного архіву України у Львові, в якому зберігається друга частина архівного фонду НТШ. На запрошення Українського архіву приїхала у Варшаву пані Галина Сварник, керівник відділу наукової інформації та публікації, котра своєю безкомпромісною і наполегливою поведінкою домоглася згоди дирекції НБ на виявлення її архіву НТШ, а згодом на його фахове впорядковування з метою дальнього мікрофільмування.

Сьогодні її жертвенна праця наближується до кінця. Матеріали впорядковані, у більшості змікрофільмовані, чекають вирішення своєї дальнішої долі. Немає в мене найменшого сумніву в тому, що по 50 роках безправного приховування архіву НТШ у Польщі, його місце – в Україні, у Львові. Досі, однак, жодна з компетентних державних установ України не зробила нічого, щоб в даному випадку право воплотилося у дійсність.

Євген Міцило

Свідчення Станіслава Крицінського про обставини виявлення архіву Наукового товариства ім. Шевченка в будинку Національної бібліотеки у Варшаві

Pracowałem wówczas w firmie polonijnej „Baupol” prowadzącej remont Pałacu Krasińskich, gdzie znajdował się m.in. oddział starodruków, rękopisów, ikonografii i kart-

grafii Biblioteki Narodowej. Doglądałem prac konserwatorskich, głównie rzeźb na elewacjach.

Któregoś dnia przyszedłem do pracy, wszedłem na rusztowanie, jak to codziennie czyniłem, i po wejściu na wysokość pierwszego piętra zobaczyłem na tarasie, który jest od strony dawnego parku pałacowego, rozrzucone jakieś papiery, paczki. Zaintrygowany tym zszedłem na dół, podniosłem kilka kartek i ze zdziwieniem stwierdziłem, że są to materiały pisane po ukraińsku, noszące daty z lat 1914-1918. Spora część z tych kartek, jakieś zaświadczenie lekarskie Ukraińskich Strzelców Siczowych, była rozrzucona po parku. Wiatr je po prostu rozwiewał z porozrywanych paczek. Potem, jeszcze przez kilka kolejnych dni chodziłem po parku i wciąż znajdowałem różne dokumenty, niektóre już zamoczone deszczem.

Zebrałem to wszystko i poszedłem do kierownika, zarządzającego tą częścią Biblioteki Narodowej (nie pamiętam jak się nazywał, jakoś Lisiewicz czy Lichański) i on już się zajął tymi materiałami. Na to, co się działo z nimi później nie miałem już żadnego wpływu. Potem opowiedziałem o tej historii Roksolanie Semerak i Eugeniuszowi Misiło.

Dziś już dokładnie nie pamiętam, ale wydaje mi się, że to moje znalezisko wywołało w Bibliotece Narodowej jakiś lekki popłoch. Podobno były to materiały, które nie powinny ujrzać światła dziennego, a przynajmniej nie w tym czasie. Czy tak było naprawdę, trudno mi ocenić. Byłem przecież człowiekiem z zewnątrz.

Myślę, że najbardziej do ujawnienia zbiorów archiwum NTSz przyczynił się złodziej, który wdrapał się po rusztowaniu na strych biblioteki i rzucił stamtąd kilka paczek, nie wiem czy ze złości, czy może dlatego, by po wejściu na dół zobaczyć jaka jest ich zawartość. Oczywiście to nie było wszystko, a jaką tam częstka tych dokumentów. Ale dzięki temu złodziejowi wyszło to na jaw.

I to właściwie już cały mój udział w tej sprawie.

Stanisław Kryciński

Архів Наукового товариства ім. Шевченка зі Львова в Національній бібліотеці у Варшаві

«Книжки теж мають свою долю» – чомусь саме ці слова зринають у пам'яті, коли я замислююсь над долею Бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Зрештою, не лише мені спадає на думку цей образ: у статті «Доля і недоля нашої Бібліотеки» проф. Ярослав Дашкевич писав, що ця доля не дуже відрізняється від долі інших українських національних скарбів протягом останніх 40-50 років. «Бібліотека НТШ була єдиною у світі за своїм змістом. У ній концентрувалися велетенські багатства української літератури, (...) незвичайно цінні рукописні й архівні матеріали, колекція листівок і плакатів, картографічна збірка, невелика, але унікальна за своїм характером колекція фотографій та інших графічних творів»¹.

Доля цих збірок, так само як і доля людей, пов'язаних з НТШ, фактичною Академією Наук Західної України, по ліквідації Товариства відразу після закінчення ІІ світової війни, склалася по-різному. Більша їх частина залишилась у Львові, щоб зазнати поневірянь і навіть нищення, як зліквідували одного з голів НТШ – академіка Кирила Студинського, хоч він і намагався бути лояльним до нових окупантів, що прийшли в Галичину. Частина таки перетривала ліхоліття, чекаючи більше як 40 років знесення заборони на українську історію, на ліквідацію спецфондів і відновлення нормальної наукової діяльності, а з нею й забороненого Товариства. Ще частина була забрана до академічних установ у Києві, де збірки розділили, розпоростили і фактично знівелювали як окрему наукову цілість. Ще інші документи разом зі своїми власниками помандрували через Західну Європу, через

---

¹ «Вісник НТШ», Львів, 1991, березень, с. 2.

Голова НТШ Кирило Студинський (всередині) та Іван Раковський (справа) в польському таборі для інтернованих у Домбії біля Кракова, 1919 р. Знімок з фондів Центрального державного архіву України у Львові.

табори для переміщених осіб, далі – до Америки, Канади, Бразилії, Австралії.

А ось доля 36 скринь цінних архівів², вивезених зі Львова у березні 1944 року, під кінець німецької окупації, незадовго перед наступом радянської армії, склалася зовсім особливо. Це були вже останні транспорти документів, які на території Польщі, в Нижній Сілезії, потрапили під бомбардування й залишились в Адельсберзі (тепер Аделін), в колишньому маєтку графині фон Пфайль. Викинуті з первісних скринь, куди їх дбайливо запакували львівські бібліотекарі, безцінні книжки й рукописи опинилися на одній купі в стайні, де навколишні жителі використовували їх для своїх потреб. Частина документів замокла від дощів.

² Дані взято з «Доповідної записки парторганізації львівських установ Академії Наук УРСР Львівського обкуму КП(б)У про втрати культурних цінностей від 11 квітня 1946 р.» Повний текст записки публікується на стор. 131-133

По них ходили, про те свідчать сліди чобіт. Серед них шукали інформацій спецслужби радянських військ (бо російські офіцери навіть погубили свої записники). Невідомо, отже, чи документація, наприклад, Дивізії СС Галичина, незначні фрагменти якої збереглися дотепер в архіві НТШ, не потрапила, скажімо, до Військового архіву в Подольську під Москвою чи до «Особого» архіву, які переховують чимало документів з української військової історії. Адже, як зазначено у листі виконуючого обов’язки директора Національної бібліотеки у Варшаві Ксаверія Сверковського, «що перед прибуттям висланців нашого Міністерства освіти, частину матеріалів, які знаходились у цьому аделінському приміщенні, вивезли військові радянські власті»³.

Коли у 1945 році польські бібліотекарі провадили свої пошукові акції, одна з таких експедицій прибула у серпні й до Аделіна. Зі звітів висланців Національної бібліотеки у Варшаві, збірки якої теж опинилися у цьому маєтку, можна уявити картину, яку вони застали. «Книжки й рукописи, викинуті зі своїх мішків і скринь, валялися на бетонній підлозі стайні, лежали на подвір’ї фільварку, частково в сусідніх будинках, де, – як вказували сліди, – були вживані до фізіологічних потреб або для розпалювання вогню. Як можна було встановити – вміст майже всіх мішків і скринь був переглянутий і, згідно з документальними свідченнями, посортуваний з невідомою метою. Переважна більшість скринь була розбито й носила сліди грабежів, подібно як і значна кількість розпоротих, а частково навіть порожніх мішків»⁴.

Знайдені матеріали вирішено перевезти у Варшаву. Але, як часто трапляється в таких випадках, забракло транспорту, щоб забрати все відразу, тому частину вантажу довелося залишити на складі кооперативу

³ Архів Національної бібліотеки у Варшаві (далі: Архів НБВ), акти за 1945-1949 рр., Лист в.о. директора Національної бібліотеки К. Сверковського до голови Ради Міністрів РП від 12 січня 1948 р.

⁴ Там же. Звіт бібліотекаря НБВ Б. Городиського зі службових поїздок від 25 жовтня 1945 р.

„Rolnik” в Кемпні (20 скринь Оссолінеуму з усіх 40) і в Бібліотеці Вроцлавського університету (150 в'язок)⁵. Отож, очевидно, що не всі скрині з сигнатурами L (Львів), які позначали Бібліотеку Оссолінських (L-II), де після 1939 року опинилася також Бібліотека НТШ (L-III) та Бібліотека Львівського університету (L-I), дісталися врешті до Варшави. Тут, після загального перегляду й розsepарування, архівні збірки НТШ були укладені «в певні канцелярійно-провенієнційні» фонди, – так як їх собі уявляли працівники бібліотеки. Залишається тільки шкодувати, що описи, додані свого часу до кожної скрині у Львові, на той момент уже не збереглися, а тому збірки сформували інакше, ніж вони початково виглядали й тепер ми маємо справу з іншими назвами і поділом, ніж вони вписані в Інвентарному переліку відділу рукописів бібліотеки НТШ у Львові, складеному 1 січня 1944 року⁶.

Після того, як документи були згрубша впорядковані й описані, постало питання, що робити далі з цими, тепер десятьма скринями. Поза сумнівом, вже тоді існувала повна свідомість факту, що вони є воєнним трофеєм, а цей випадок повністю підпадав під положення Гаазької конвенції, яка однозначно передбачала повернення воєнної здобичі державам-власникам.

Напевно тому, щоб зняти з себе відповідальність, в.о. директора Національної бібліотеки К. Свєрковський звернувся 12 січня 1948 року до тодішнього голови Ради Міністрів Польщі з питанням, як вирішити дальшу долю документів, які згідно з його твердженням «становили власність Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка» і під жодним оглядом Польщі не належали. Хоча, коли йшлося про матеріали Львівського університету, знайдені в цьому ж Аделіні, то в 1948 році, Посольство Польської Республіки в Москві висловило «надію, що Уряд СРСР вважати-

⁵ Там же. Додаток до звіту.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309 (НТШ), оп. 2, спр. 15.

ме можливим залишити їх Польщі, мотивуючи її тим, що «більшість знайдених матеріалів, як за своїм змістом, так і за походженням, належать до пам'яток польської культури (...) і без цих матеріалів історія польських бібліотек, книжкового колекціонерства і поширення книг, рівно ж як і історія формування польської культури, не буде повною»⁷.

Зовсім логічним було б сподіватися, що в той же час Польща захоче повернути знайдені в Аделіні документи з бібліотеки НТШ, які ані за змістом, ані за походженням до пам'яток польської культури не належали, але наскільки можна судити зі збереженої бібліотечної документації, так не сталося, і письмової відповіді на свій запит від голови Ради Міністрів бібліотека не отримала.

Тому їх сховали подалі від людського ока – на піддашші палацу Красінських у Варшаві, де вони пролежали майже 40 років, недоступні для дослідників. Про їх існування, як твердять давні працівники відділу рукописів, ніхто не здогадувався. Такі дії не були, зрештою, винятковими в післявоєнній історії країн Східної Європи з так званого «соціалістичного табору». Зовсім справедливо вважаючи себе пошкодованими в ділянці культурної спадщини, всі дотримувались принципу мовчання й вичікування, коли йшлося про «воєнні трофей» з бібліотек, архівів і музеїв інших країн.

Чого можна було хотіти по відношенню до України – однієї з країн-переможниць у II світовій війні, яка хоч і була формально членом-засновником ООН, проте насправді дуже скоро перестала бути суб'єктом міжнародного права? Уряд радянської України ніколи не вимагав повернення своїх культурних цінностей, не зважаючи на всі законні підстави для цього. Як пише у цитованій вже статті проф. Ярослав Дашкевич, цей

⁷ Нота Посольства РП в СРСР від 12 липня 1948 р., в: *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1944-1949. Dokumenty i materiały*. Warszawa 1984, s. 358-359.

факт варто підкреслити «в зв'язку з тим, що польська сторона періодично пред'являє свої претензії Україні, часто безпідставні й надумані, відносно фондів бібліотеки Оссолінеума, але ніколи не декларувала своєї готовності повернути українські культурні цінності з Бібліотеки НТШ, які досі зберігаються в Польщі»⁸.

Варто згадати й про те, про що польська сторона «забуває», висуваючи свої претензії до решток Оссолінеума: за наказом з Москви й Києва, у Львові від 1946 до 1980-х років працювали все нові й нові комісії, які вибирали з фондів бібліотек і музеїв та передавали «в дар братньому польському народові» цілі вагони книжок, історичних експонатів і творів мистецтва⁹.

Не входячи в деталі, зазначимо лише, що у жовтні 1945 року, згідно з постановою Ради Народних Комісарів УРСР, вирішено було передати тимчасовому урядові Національної Єдності РП з Львівського філіалу бібліотеки Академії наук УРСР (колишньої Оссолінських) 50 000 книжок і рукописів, а з Історичного музею, Етнографічного музею, Картиної галереї у Львові та київських музеїв російського, західного і українського мистецтва – 577 експонатів¹⁰. У червні 1946 року урядова делегація УРСР передала Польщі понад 35 тисяч стародруків, понад 7 тисяч рукописів видатних діячів польської культури, Рацлавицьку панораму, 208 картин і скульптур зі збірок львівських музеїв та 270 картин – з київських. Всі експонати важили 124 тонни, для їх перевезення було використано 13 вагонів і платформ, картини були оправлені в рами, всі цінності старанно запаковані, – все це здійснено за кошти української сторони¹¹. А вже у квітні 1947

⁸ Дащенко Ярослав, Доля і недоля нашої Бібліотеки, «Вісник НТШ», Львів, 1991, березень, с. 2.

⁹ Докладніше про це див. документи, опубліковані у збірнику: *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne...,* s. 82-83, 158-159, 162-164, 222 та ін.

¹⁰ Там же, с. 83.

¹¹ Згідно з інформацією газети „Głos Ludu” від 1 серпня 1946 р., № 209, до Польщі передано тоді 150 тис. томів з бібліотеки Оссолінських у Львові.

року місячник „*Przyjaźń*” повідомив, що «26 березня до Вроцлава прибув другий з черги транспорт збірок Бібліотеки Оссолінських. 165 скринь збірок містить 67 400 томів. Окрім дальших транспортів збірок Бібліотеки Оссолінських отримаємо також Бібліотеку Баворовських, яка містить надзвичайно цінну збірку польських друків XVI ст.»¹².

Для порівняння можна вказати, що за весь цей час Польща передала Україні в 1954 році один універсал гетьмана Богдана Хмельницького 1648 року, який зберігався у Krakowі.

Може це прозвучить парадоксально, але ми можемо лише подякувати тому безіменному злодієві, який у 1982 році вибрався по риштуваннях на стрих палацу Красінських, де в той час вівся ремонт. Знісши кілька пачок документів на долину й переконавшись, що вони не становлять для нього будь-якої вартості (на щастя не виявився ані колекціонером, ані істориком), викинув їх до поблизького смітника в парку. У цих пачках знаходилися книги реєстрації Легіону УСС (1914-1918), тексти інтерпеляцій послів Української Парламентарної Репрезентації у Сеймі II Речіпосполитої та ряд інших матеріалів величезної історичної вартості¹³.

Крадіжку випадково відкрив Станіслав Крицінський, працівник фірми, яка проводила консерваторські праці Національної бібліотеки¹⁴. Заінтригований старими, пожовклими аркушами паперу, які вітер порозносив біля палацу, він стверджив, що це якісь документи українською мовою зперед II світової війни і почав їх збирати. Сліди завели його до смітника, де

¹² „*Przyjaźń*”, Warszawa 1947, czerwiec, № 4.

¹³ Дані взято з неопублікованої статті Є. Місила, підготовленої для тижневика „*Polityka*”: *Kolekcja Naukowego Towarzystwa im. T. Szewczenki ze Lwowa w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie* (28 березня 1988 р.).

¹⁴ Станіслав Крицінський – тепер відомий видавець, автор кількох книжок, присвячених українській культурі та церковній архітектурі Бещадів та Перемишліни.

знайшов і решту пачок, після чого передав їх немало здивованим працівникам Національної бібліотеки, котрі пробували твердити, що нічого подібного в бібліотеці не зберігається.

Цей факт насторожив С. Крицінського, отож згодом він розповів про незвичайну знахідку своїй знайомій, Роксолані Семерак, тоді працівниці юридичного факультету Варшавського університету, а вона з черги передала цю інформацію історикові Євгенові Місилу, який в той час працював у Інституті літературних досліджень Польської Академії наук і займався історією української преси та українського населення в Польщі 1918-1939 років.

Наполегливі спроби Є. Місила довідатися в дирекції Національної бібліотеки щось про склад збірки та її походження довгий час натикалися на небажання взагалі порушувати цю тему, а всю справу далі оточувала глибока таємниця. Лише за рік, завдяки посередництву й допомозі проф. Єжи Томашевського, йому вдалося довідатися від тодішнього керівника відділу спеціальних збірок НБ д-ра Ліханського про загальний зміст архіву та вперше про те, що він походить з Бібліотеки НТШ у Львові. З огляду на те, що документи були не впорядковані, згоди на їх використання Євгенові Місилу отримати так і не довелося. Відкинули також його пропозицію допомогти в упорядкуванні й описанні документів. Як він зазначає у згадуваній вже статті: «*Вважаю, що одним з найповажніших аргументів дирекції НБ був страх виявлення факту володіння цією колекцією перед Посольством СРСР, що було б рівнозначним – як ствердив, не без рації, один з віце-директорів – з ревіндикацією цих матеріалів до УРСР*»¹⁵.

Розвиток подій свідчить однак, що або Посольство СРСР і Посольство України – далеко не рівнозначні потуги, або що незалежна держава Україна не потребує поки що повернення своїх історичних цінностей. Адже про збірку вже давно й докладно знає не лише

---

¹⁵ E. Misiło, *Kolekcja ....*, s. 2.

Посольство української держави в Польщі, але й Національна комісія з повернення культурних цінностей при Раді Міністрів України, та й інші відповідальні чинники, які досі не роблять ніяких старань щоб повернути на батьківщину її національну спадщину.

Навесні 1987 року була підписана польсько-українська угода про взаємний обмін архівними й бібліотечними збірками. В рамках цієї угоди Польща мала отримати з УРСР ряд польських книгозбірень, в тому числі – з львівських бібліотек, віддаючи взамін матеріали, що становлять власність українського народу. Серед запропонованих польською стороною матеріалів опинилася, звичайно, недоступна понад сорок років колекція Наукового товариства ім. Шевченка.

У зв'язку з цим у березні 1987 року в бібліотеці розпочато гарячкові праці з мікрофільмування збірок. Першими були змікрофільмовані протоколи Товариства «Просвіта» у Львові¹⁶, редакція журналу «Життя і знання», документи Українського громадського комітету порятунку України (1932-1933), трохи згодом – архів сенаторки й редакторки журналу «Жіноча доля» в Коломії Олени Кисілевської та інші.

Оскільки в Національній бібліотеці бракує фахівців зі знанням української мови та історії, українська сторона запропонувала свою допомогу, яка після довготривалого опору все-таки була прийнята. Так від 1989 року праці над впорядкуванням збірок продовжуються силами працівників Центрального державного історичного архіву України у Львові (власника найбільшого фонду документів НТШ в Україні) й на кошти стипендій Фундації ім. П. Яцика Канадського Інституту Українських Студій та Українського архіву у Варшаві.

Як складеться подальша доля збірок з відділу рукописів колишньої Бібліотеки НТШ у Львові зараз мож-

¹⁶ У 1993 р. ці 6 книг протоколів Товариства «Просвіта» за 1868-1923 рр. були передані президентом Польщі Лехом Валенсою під час візиту в Україну і зберігаються тепер у Центральному історичному архіві України у Львові.

на лише снувати припущення. Гадаю, це залежатиме і від розвитку українсько-польських стосунків на міждержавному рівні взагалі, а також від конкретної співпраці між науковими інституціями Польщі та України.

Оскільки більшість документальних матеріалів досі вже впорядкована і значною мірою змікрофільмована, вважаємо можливим опублікувати загальний перелік збірок, які зберігаються в Архіві Національної бібліотеки у Варшаві. Користати з них у формі мікрофільмів дослідники можуть у Відділі мікрофільмів (Biblioteka Narodowa, Oddział Mikrofilmów, Warszawa, al. Niepodległości 203) та читальному залі Центрального державного історичного архіву України у Львові (Львів, пл. Соборна За).

Перелік подаємо в тому порядку й формі, як його уклали 1987 р. польські бібліотекарі, хоча в ході праць над впорядкуванням він дещо змінюється і склад скринь переформовується. Треба зазначити, що скрина – як первісна назва – має сьогодні лише умовне значення. Насправді документи зберігаються у в'язках і пачках, а для користування ними в каталогі мікрофільмів потрібно виписати відповідні номери мікрофільмів.

До архівів О. Кисілевської, А. Жука, Є. Архипенка, Д. Донцова, Таборів інтернованих та частини архіву УНДО складено докладні описи з переліками прізвищ кореспондентів, які допоможуть орієнтуватися в документах. Описи інших збірок сподіваємося з часом теж зробити доступними для читачів.

Галина Сварник

**Список матеріалів з архіву Наукового Товариства
ім. Шевченка у Львові,
які тепер зберігаються у відділі рукописів
Національної бібліотеки у Варшаві**

Скрині 1-12.

**Архів Легіону Українських Січових Стрільців
(1914-1918)**

Книги наказів Командування УСС. Книги реєстрації стрільців та офіцерського складу окремих сотень, куренів і полків. Щоденні й тижневі рапорти про становище на фронті й бойові дії. Матеріали Пресквартири УСС (преса й пропаганда). Рекрутатація до УСС, списки, книги реєстрації новобранців. Евіденція поранених і вбитих. Волинська експедиція.

Скр. 13-16.

**Українське Національно-Демократичне Об'єднання
(1922-1938)**

Діяльність Центрального комітету, Народного комітету, Секретаріату, Президії і повітових комітетів УНДО. Програми, протоколи, стенограми краївих з'їздів УНДО, засідань Народного комітету і окремих нарад. Обіжники ЦК. Вибори до Сейму і Сенату. Справи українського шкільництва. Листування.

Скр. 16-17.

Українська Парламентарна Репрезентація (1924-1938)

Статути й правильники діяльності УПР. Промови українських послів і сенаторів на пленарних засіданнях і комісіях Сейму і Сенату. Внески й інтерпеляції послів і сенаторів. Протести українського населення проти законопроекту про військове осадництво та ін. Листування УПР з польським урядом і міністерствами, листування з українським населенням Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя та Лемківщини.

Скр. 18.

Українське Народне Об'єднання у Львові (1920-1922)

Тимчасовий Народний Комітет (1921). Протоколи засідань, обіжники, анкети.

Народна Організація Українців м. Львова (1926-1935)
Обіжники, списки членів і керівництва організації, листування з різними українськими організаціями.

Скр. 19.

Архів Дмитра Донцова (1907-1939)

Творчі матеріали редактора «Літературно-наукового вістника» і «Вістника». Документи особисті та пов'язані з політичною діяльністю Донцова. Редакційні матеріали «ЛНВ» (1922-1932) і «Вістника» (1932-1939) у Львові. Листування Донцова з редакціями, організаціями і окремими особами. Записники, конспекти, бібліографічні виписки.

Скр. 20.

Архів Олени Кисілевської, редакторки журналу «Жіноча доля», сенаторки у польському парламенті (1928-1939)

Особисті документи. Документи діяльності в Сенаті. Статті. Листування з окремими особами. Матеріали сина Олени Кисілевської – Володимира.

Архів Андрія Жука, редактора кооперативних часописів, діяча Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові (1907-1939)

Особисті документи Андрія Жука і його дружини Анни (Галі) Неділько. Листування. Спогади М. Тарнавського.

Архів Євгена Архипенка, міністра в уряді УНР, вченого-агронома (1917-1926)

Особисті й службові документи. Щоденники. Листування.

Скр. 21.

Документи Товариства «Просвіта» у Львові (1892-1939)

Статут. Матеріали про організацію і діяльність головної управи, філій й читалень. Редакція журналу «Життя і знання» (1923-1939).

Український громадський комітет порятунку України (1933-1934)

Діяльність Головного комітету у Львові, повітових і закордонних комітетів. Протоколи засідань, кореспонденція, відозви, звіти з діяльності.

Українська освіта і шкільництво в РП (1922-1938)

Діяльність Товариства «Рідна Школа» та Товариства прихильників освіти у Львові. Шкільні справи ведені УНДО. Відозви і інтерпеляції УПР до Міністерства освіти і Найвищого адміністративного трибуналу.

Скр. 22.

Національні справи (1931)

Анкети, звіти, списки з переписів населення у Польщі (зокрема, загального перепису в 1931 р.).

Національне Об'єднання. Видавнича спілка у Львові (1927-1932).

Щоденники, спогади. Щоденники, спогади різних осіб (1914-1922). Щоденники д-ра С. Годованого, співробітника редакції газети «Діло» у Львові (1934-1939).

Записники, м.ін. про діяльність військових формувань (1914-1920).

Різні статті, кореспонденція (1905-1936).

Окремі часописи (1853-1939)

Скр. 23.

Архів Івана Липи – письменника, військового лікаря та його сина Юрія Липи – поета, публіциста, лікаря

Списки хворих, кореспонденція з періоду діяльності І. Липи в армії УНР (1922). Альбом з відгуками і статтями про літературну діяльність Юрія й Івана Липи (1902-1938).

Скр. 23-25.

Архів уряду Української Народної Республіки

Уряд УНР. Міністерство Закордонних Справ УНР. Берестейський договір 1919 р. Номінація міністрів уряду гетьмана Павла Скоропадського (оригінал з 3.V. 1918). Меморіали до центральних держав і Антанти. Діяльність закордонних місій в Австрії, Великобританії,

Німеччині, Чехословаччині та ін. Протоколи розмов з властями Радянської Росії (1918-1919). Секретаріат Внутрішніх Справ УНР у Станіславові. Харчовий Уряд у Станіславові. Міністерства: військових справ УНР; зв'язку; віросповідань і освіти; торгівлі і промисловості; фінансів; справедливості (1919). Міністерство преси. Пресові бюллетні (1918-1920). Діяльність повітових комісарів у Галичині (1918-1919).

Скр. 26.

Українська Галицька Армія (1918-1920). Уряд Західно-Української Республіки (1918-1919)

Евакуаційні уряди й інституції у Винниці (1919-1920). Ліквідація УГА (1920). Українська Національна Рада у Львові (1918-1922). Буковинська Національна Рада (1919).

Уряд Західно-Української Народної Республіки: діяльність місій (1918-1919). Секретаріат до справ освіти ЗУНР у Станіславові (1919).

Табори інтернованих вояків УНР і УГА

Табори на території Польщі (Берестя над Бугом, Домб'є, Ланьцут, Стшалків, Тухоля) і Австрії (Нідеральм). Діяльність місії Червоного Хреста серед інтернованих. Примірники рукописних і друкованих таборових часописів (1919-1922).

Скр. 27.

УНР. Партизансько-повстанський штаб

Рапорти і ситуаційні плани, кореспонденція, карти (1921-1922). Розпорядження й ухвали УНР. Адміністративно-політичний відділ штабу армії УНР. Діяльність ген. Юрія Тютюнника (1921). Матеріали про організацію й діяльність розвідки (1921-1922). Огляд військової ситуації в Україні (1919-1921). Червона Українська Галицька Армія.

Скр. 28.

Різні матеріали. Книжки і брошури (1729-1944)

Opp. Галина Сварник

Шляхами наукової співпраці

Відверто кажучи, мало є ділянок польсько-української наукової співпраці, в яких таке співробітництво розвивалося б цілком нормально. Перешкоджають закорінені віддавна стереотипи, для яких, здавалося б, не повинно бути місця саме в наукових контактах, які треба будувати на правдивому та об'єктивному вивчені відносин між двома народами.

До винятків, не захмарених стереотипами, можна заличити співпрацю в ділянці книгознавства та бібліотекознавства. Протягом довшого часу групи спеціалістів з Національної наукової бібліотеки у Варшаві працюють у Центральній науковій бібліотеці імені В. Вернадського Національної академії наук України в Києві над реконструкцією каталогу бібліотеки останнього польського короля, відомого бібліофіла Станіслава-Августа Понятовського. Після смерті короля бібліотека потрапила до кременецького ліцею, а з його ліквідацією та передачею майна до новозаснованого Київського університету ім. св. Володимира – була перевезена до Києва. Бібліотека, в якій багато цінних стародруків, зберігається тепер у згаданій Київській академічній бібліотеці. Праця над каталогом завершиться у 1996 році.

Відомо, що чимало цінних і важливих для української культури бібліотек українських громадських, освітніх, церковних, культурних установ було на території, яка сьогодні є в складі Польщі. Серед них бібліотеки Перемиського греко-католицького капітулу, музею в Сяноці, Холмського єпископства, Перемиської гімназії. На сьогодні укладений договір про співпрацю між Інститутом української археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського Національної Академії наук України в Києві та Національною бібліотекою у Варшаві про виявлення відомостей про колишні бібліотеки в Україні та українські на території сучасної Польщі. Текст цього документу звучить так:

Угода про співпрацю
поміж Інститутом української археографії
і джерелознавства ім. М. Грушевського
Національної Академії наук України
і Національною бібліотекою у Варшаві

Вносячи свій вклад до розвитку наукової і культурної співпраці між Україною і Річчю Посполитою Польщею обидві інституції укладають угоду про співпрацю з метою реалізації дослідницької програми п.н. СПІЛЬНА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА. Документаційно-інформаційна база.

Метою вищезгаданого проекту є організування документаційно-дослідницьких праць для відтворення культурної спадщини обох народів шляхом:

- розшукув втрачених об'єктів;
- створення спільної автоматизованої документаційно-інформаційної бази;
- опрацювання переліку потреб в ділянці консервації збірок, які становлять інтерес для обох сторін;
- обміну інформацією.

Обсяг і об'єм праць охоплює територію України та Польщі в сучасних державних кордонах і включає дані про збірки до 1950 р.

Обидві інституції, що домовляються, забезпечують:

1) допомогу в доступі до архівних і бібліотечних джерел та оригінальних об'єктів (рукописи, книжки, архівалії, картографія, графіка і т.д.) в державних, церковних, громадських збірках;

2) повний доступ до інформації й бібліотечної та архівної документації (в т.ч. мовна допомога, переклади тощо);

3) допомога в закупівлі й комплектуванні відповідної літератури та виготовленні копій необхідних матеріалів згідно з міжнародними принципами й нормами;

4) доступ до засобів телекомуникації;

5) еквівалентний доступ до технічних засобів та купівля для потреб реалізації проекту обладнання відповідно

до спільно окреслених критеріїв і технічних та фінансових стандартів.

Час реалізації проекту передбачається на 3 роки. Координація проекту доручається спільному керівництву, визначеному обома інституціями. Керівники сторін і їх заступники зустрічаються щонайменше 2 рази на рік. Співвиконавці добирають учасників проекту зсеред наукових інституцій обох країн, як і фахівців у цій галузі, відповідно до актуальних потреб.

Сторони намагаються забезпечити реалізацію досліджень на власній території як під практичним, технічним, так і фінансовим оглядом, за погодженням з партнером.

Принципи фінансування поїздок і перебування членів колективу однієї країни на території іншої визначаються окремою угодою. Господарі забезпечують всіляку практичну, організаційну й побутову допомогу в рамках спільних порозумінь.

Наслідком першого, 3-річного етапу досліджень, повинно стати створення спільної автоматизованої документаційно-інформаційної бази української і польської культурної і наукової спадщини, яка залишається на території іншої країни.

Передбачаються також спільні джерелознавчі публікації (каталоги, інвентарі, переліки), статті, інформаційний бюллетень та взаємна допомога в ділянці реалізації цих намірів.

З метою забезпечення фінансових засобів для реалізації вищеперечисленого проекту сторони мають намір подати одинакові проекти для фінансування до Фонду «Відродження» в Україні та до Фундації Баторія в Польщі.

Всі деталі, пов'язані з реалізацією рішень цієї угоди будуть узгоджуватися в робочому порядку між керівниками проекту та інституціями, що домовляються.

Ця угода є укладена на період 3-х років, причому передбачається можливість її продовження для реалізації проекту.

Угода є виготовлена в чотирьох примірниках (по два примірники українською і польською мовами), причому обидва тексти звучать однаково й мають однуакову силу. Кожна зі сторін отримує по одному примірнику угоди обома мовами.

Львів – Варшава, дня 2 листопада 1995 р.

Заступник Директора
Інституту
Української Археографії
і Джерелознавства НАНУ
Керівник Львівської Філії
проф. Ярослав Дацкевич

Директор
Національної Бібліотеки
у Варшаві
проф. Адам Маніковський

Можна висловити надію, що обом сторонам – польській та українській – вдастся здобути відповідні кошти (якщо виходити з тексту Угоди, вони мусять бути чималі), щоб реалізувати задумане. Користь, велика наукова користь, зі співробітництва не підлягає сумніву.

Ярослав Корибут

**Доповідна записка парторганізації
львівських установ Академії Наук УРСР
Львівському обкому КП(б)У
про втрати культурних цінностей**

11 квітня 1946 р.

Під час німецької окупації вивезено зі Львова на територію Польщі майна, книжок і різних цінностей, що належали Академії наук УРСР в такій кількості:

1. З етнографічного музею АН:

a)	предметів народного вбрання	356	на суму	1 269 400 крб.
b)	тканин (килимі, покривала)	34		687 000 крб.
v)	кераміки	170		36 285 крб.
				2 002 685 крб.

2. З природничого музею АН:

а) з відділу зоології	256	на суму	189 300 крб.
б) з відділу геології	2408		240 000 крб.
в) з відділу ботаніки	1450		52 500 крб.
г) з бібліотеки книжок	4200 томів		35 000 крб.
д) наукового обладнання			20 000 крб.
е) меблів			50 000 крб.
			586 800 крб.

3. З бібліотеки АН:

а) Український і російський сектори:

цінні архіви	36 ящиків
та стародруки	
книжок	6000 томів

б) Єврейський сектор:

стародруків	8000 томів
рукописів	2000 томів
книжок	15000 томів

в) Польський сектор:

стародруків		на суму	800 000 крб.
XV-XVI ст.	3200		1 250 000 крб.
рукописів	2500		1 080 000 крб.
цінних документів	2700		400 000 крб.
книжок (приблизно)	40000		11 000 крб.
карт	240 шт.		
грав'юр			840 000 золот. крб.
(визнач. майстр.)	2400		

Всього по бібліотеці вивезено:

книжок	72 000 томів
рукописів	4 500 томів
інших архів. матеріалів	46 ящиків
грав'юр	2 400
карт	240 шт.

На території, що згідно з умовою між СРСР та Польщею від 1944 р. відійшла до Польщі, міститься ряд українських бібліотек та музеїв, які мають цінні документи, архівні матеріали, книжки та музейні експонати.

1. У місті Перемишлі містився український музей «Стривігор», де переховувалися історично-культурні цінності, предмети старовини мистецтва (дуже вартісні зразки різьби XVII-XVIII ст. ст., акварелі і інші праці заслуженого діяча мистецтва О. Кульчицької та ін.). При музеї була бібліотека з 40 000 томів стародруків,

новіших українських, російських та західно-європейських книжок. Усі експонати музею, разом з бібліотекою, були перенесені представниками польської влади до польського музею «*Ziemi Przemyskiej*».

2. Музей у Сяноці – історичний музей Лемківщини з рідкісними іконостасами підгірських церков XV-XVIII ст. ст.

3. Капітульна греко-католицька бібліотека у Перемишлі з великою кількістю рідкісних архівних документів та предметів і приблизно з 30 000 т. кн. Бібліотека основана ще на початку XIX ст. і містить дорогоцінні матеріали історії культурного життя Бойківщини, Лемківщини та Полісся, праці І. Франка, акад. В. Щурата та інших українських діячів, що особисто працювали в цій бібліотеці.

4. Випозичальна бібліотека та бібліотека ім. Петра Могили у Перемишлі (80 000 – 100 000 книг).

5. Деканальна бібліотека з великим архівом з XVIII ст. у с. Висовій на Лемківщині.

6. Архівна бібліотека у Ярославі, заснована Леонідом Бачинським.

7. Музичний архів українського театру у Перемишлі (акторський колектив якого тепер працює у складі Державного театру ім. Горького у Львові).

8. Архів і бібліотека Михайла Драгоманова, що містилася в Українському інституті у Варшаві.

9. Приватні бібліотеки українських науковців:

а) бібліотека Богдана Загайкевича – біля 10 000 томів

б) бібліотека Івана Шпитковського – біля 2 000 томів
(залишилася в музеї «*Ziemi Przemyskiej*»)

в) бібліотека Конст. Котися – 1500 (там же)

д) бібліотека Черлюнчакевича – 1500 книг

Оскільки ці цінності належать українському народові, бажано було б підняти клопотання про пересилку їх на територію УРСР, враховуючи ще й той факт, що в час німецької окупації (як було зазначено вище) величезна кількість музейних експонатів та книжкового фонду бібліотек була вивезена до Польщі та не повернулася.

Секретар парторганізації Львівських
установ Академії наук УРСР Гніп П. І.

ДАЛО, Ф. П. З, оп. 18, опр. 485, орк. 13-14.

Публікується за: «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали, Т. 1, 1930-1953, Київ, 1995, с. 328-330.

Sprawozdanie z wyjazdu do Przemyśla w dn. 23.X-1.XI.46 r.

Celem wyjazdu były: biblioteczna współpraca w ekspe-
dycji Archiwum Głównego w Warszawie, zapoznanie się ze
stanem księgozbioru b. Kapituły gr.-kat. w Przemyślu
i ew[entualne] przygotowanie do wywiezienia rękopisów
i wyboru druków.

Dawny pałac gr.-kat. biskupstwa wraz ze związanymi
z nim zbiorami pozostawał po ewakuacji biskupa Kocyłows-
kiego w czerwcu b.r. jako poukraiński majątek pod nad-
zorem władz administracyjnych podległych Min[isterstwu]
Administracji. Przejęcia zbioru z rąk russkich dokonały
organy UB i Milicji Obyw[atelkiej] bez współudziału or-
ganów innych, a specjalnie Min[isterstwa] Kultury i Sztuki
i Oświaty. Żadnego protokołu, ani spisów przejętych zbio-
rów nie zrobiono. Około 10 dni pozostawały te zbiory bez
należytego dozoru. Dopiero po tym czasie zaopiekował się
nimi Wydział Kultury i Sztuki Starostwa Przemyskiego,
który zbiory zabezpieczył. Z początkiem października Min.
Administracji uznało pałac pobiskupi wraz ze zbiorami za
całość zabytkową i przekazał go Min. Kultury i Sztuki.
Ministerstwo Kultury i Sztuki oddało pałac pobiskupi
Muzeum Ziemi Przemyskiej, polecając zbiory o charakterze
muzelanym włączyć do Muzeum, natomiast księgozbiór
i archiwalia przeznaczyło do dyspozycji Min. Ośw[iaty],
Wydział Archiwal[ny]. Ministerstwo Oświaty zarządziło
w ostatnich dniach października przewiezienie archiwaliów
do Archiwum Głównego w Warszawie.

Księgozbiór, którym dysponuje Min. Ośw. składa się
z Biblioteki Kapituły greckokatolickiej i Bibl. gr.-kat. semi-
narium duch[ownego]. Mieści się [on] obecnie w konwikcie,
zajmowanym obecnie przez Zakon Karmelitów Bosych.
Liczy ok. 25.000 vol. ułożonych w szafach ustawionych
w 3 odrębnych kompleksach pomieszczeniowych. Księgo-
zbiór zdradza brak opieki nad nim. Spotykałem w szafach
wśród książek nietoperze, akta pogryzione przez myszy
i szczury. W wielu półkach panował kompletny nielad,

a książki i rękopisy walały się po ziemi narażone na dep-tanie. Biblioteka nie ma charakteru zbioru teologicznego wyłącznie. Wśród książek przeważają starodruki XVII i XVIII wieku (w tym wiele poloników). Zwracają na siebie uwagę czasopisma polskie z XIX w., reprezentujące nie tylko b. Galicję, ale i inne dzielnice, tudzież duży zasób druków galicyjskich i ukraińskich.

Ekspedycja archiwów przywiezie wszystkie rękopisy, do których zdołaliśmy dotrzeć. Znajdowały się one w trzech szafach, w grupach wśród książek, a nawet w nieładzie na ziemi. Spakowano je w 34 workach. Ponadto będzie zabranych ok. 1000 vol. książek i czasopism¹.

Wnioski: Zbiory winny być zebrane w tempie przyspieszonym. Starosta oświadczył wobec mnie, że nie gwarantuje ich bezpieczeństwa.

Biblioteka Nar. powinna poczynić kroki celem zdobycia:

1) wszystkich starodruków wydanych przed r. 1550 oraz druków przedstawiających ze względów wydawniczych i bibliofilskich dużą wartość i dzieł bibliologicznych i bibliograficznych.

2) poloników do 1800 r.

3) poloników i ukrainików po 1800 r. z wyłączeniem dzieł o treści religioznawczej.

O pozyskanie księgozbioru ubiegają się: 1) Uniwersytet Katolicki w Lublinie, 2) Kapituła rzymsko-kat. w Przemyślu, 3) Zakon Karmelitów Bosych w Przemyślu.

Warszawa, 4 listopada 1946 r.

[*podpis nieczytelny*]

Оригінал, рукопис.

Архів Національної бібліотеки у Варшаві, 2663/46.

---

¹ Бібліотека Перемиської капітули зберігається сьогодні у фондах відділу стародруків і рукописів Національної бібліотеки в палаці Красінських у Варшаві, там де від 1945 року приховувано Архів НТШ зі Львова.

Умова про співпрацю
складена між Українським архівом у Варшаві,
який представляє його директор Євген Місило,
та Інститутом української археографії
Академії наук України в Києві, який представляє
заступник директора проф. Ярослав Дашкевич

1. Сторони зобов'язуються обмінятися інформацією, що стосується документального вивчення історії національно-визвольного руху в 20-50-х рр. як на території сучасної України, так і на території сучасної Польщі, історії української меншини в Польщі, а також історіографії цих питань в Україні та Польщі, які відбилися в архівних матеріалах та літературі обох країн.

2. Сторони сприятимуть і допомагатимуть представникам Українського архіву та Інституту української археографії АН України в ділянці інформації, доступу, копіювання архівних та інших матеріалів, що зберігаються в скриньках обох країн для тем, перелічених у пункті «1».

3. Інститут української археографії сприятиме публікації матеріалів, статей, досліджень з перелічених вище питань, зокрема також з ділянок археографії, джерелознавства, історіографії та суміжних історичних дисциплін, підготовлених співробітниками Українського архіву – у виданнях Інституту української археографії.

4. Інститут української археографії допомагатиме співробітникам Українського архіву у вирішенні побутових та технічних справ під час їхнього перебування в Україні.

5. Український архів та Інститут української археографії в найближчому часі вивчить питання про складення спільногго наукового проекту в одній з ділянок, перелічених у пункті «1», який закінчився б публікацією спільногго археографічного або науково-інформаційного видання.

Варшава, 15 грудня 1993 року

Інститут української
археографії АН України
Ярослав Дашкевич

Український архів
Євген Місило

ПРОРОСТАННЯ

Припинене джерело

*Народ та́кий, яких має вчителів.
(народне прислів'я)*

Жодна галузь громадського життя не вимагає такої уваги та опіки, як шкільництво, освіта. Вона бо особливо чутлива на кожен нюанс нестійкості політичної системи даної держави. Негативні наслідки неуваги бувають довготривалі, позначаються на поколіннях. Знають про це знаменито ті, перед ким стойть нині завдання творити систему національної освіти в Україні. Знають, коли усвідомлюють вони, що покалічений багатовіковим підневіллям менталітет українців потребує терапії, розкладеної на десятиліття. І мусить це бути лікування насамперед освітою.

Варто про це пам'ятати також нам – українцям у Польщі, на яких теж глибоко позначилася минула епоха. Нам, людям, що звикнувши до дій в системі дозволів і наказів, не спромоглися ще на укладення хоча б проекту такої програми організації українського шкільництва в Польщі, яка цілісно охопила б усі прошарки нашої присутності: від сім'ї – до десятків організацій та до авторитетом тривкої Церкви. Усвідомлюючи це, користуюмось науковою з досвіду добрих та менш щасливих днів нашого шкільництва у минулі десятиліття.

Для декого з нас, тих, що вчились у відстояніх наших батьками рідкісних у Польщі українських шко-

Це було 40..., ні, 38 літ тому: 23 червня 1958 року Бартошицький ліцей приймав наступний молодняк українського вчительства.

Фото Миколи Сивіцького

лах, саме роки перебування тут стали часом, у якому кріпла їхня свідомість роду. Декому навчання у такій школі дало лише спогад. Відділяти плоди національного засіву від *тільки спогадових* зерен доводиться тепер проф. Степанові Лашину, що працює над монографією першої після екзодусу 1947 р. кузні українських не тільки вчительських кадрів – **Педагогічного ліцею № 2 у Бартошицях**. Чи є над чим працювати, що досліджувати?

Ліцей у Бартошицях засновано в 1956 році. Виникнення цього типу школи, де учні української національності могли підготовлятися до професії вчителя і водночас багатіти знанням рідного, пов'язане було з роками т.зв. «відлиги». Певна лібералізація політики відносно меншостей сприяла зародженню їхніх відповідно профільованих (слід цього постійно живе) супільнно-культурних товариств та шкільництва.

Колись-то засіли ми з Ярославом Марушечком, довголітнім вчителем математики і вихователем у бартошицькому ліцеї, за столом та повели розмову про історію цієї української школи. Перед нами безліч документів та фотографій. Ярослав Марушечко зби-

*Вихованцями проф. Галини Криванської були нинішні панство «на посадах». На знімку: Учні ІІ-го набору.
Фотокопія Богдана Тхіра*

рав їх залюбки, бо, як розповідає, немає нічого кращого для вчителя, як перегортання документів, за якими конкретні події та особи, з ким колись працювалося, розділювалися спільну долю. З фотографій споглядають юні обличчя давніх учнів, сьогодні поважних людей «на постах». Фотографія допомагає перенести-ся 40, 30 років назад.

На Ольштинщину виселено, мабуть, найбільше українців. Загнані у прикордонні закутини, опинилися вони перед загрозою втрати у поколіннях рідного слова, корінної свідомості, – згадує вчитель. – Бартошицький ліцей з'явився мов шанс врятувати тут хоч горстку української нації. Так поставилися до нього всі ми – свідомі. Його «додатковим» завданням було ширення української мови, літератури та взагалі культури серед українського населення. Незабаром заснувалися перші ліцейські художні гуртки. Їхнє значення у житті середовища годі нині переоцінити.

У хроніці «Мрії», вокально-танцювального колективу, що діяв при ліцеї, окрім літописних записів, згадок про вчителів (м.ін., І. Брука, Г. Криванську, О. Сеньків, Я. Марушечка, М. Саванюка, Б. Зандера, М. Калішку, І. Тимчину, Є. Пушкаря, Й. Краузе),

*І на початку, ѹ у жовтні 1959 року (на знімку), і завжди:
Бartoшицький ліцей краси дівочої повені.*

Фото Миколи Сивіцького

знайшов я також ряд фотографій та вирізок з газет, що повідомляли про концерти та показували працю гуртка. Немислимим здавалося тоді, щоб ця українська школа могла існувати без художнього ансамблю, хореографічної групи, театрального гуртка. Була «Мрія» зі своїми концертами всюди там, де жили українські люди. Несла роздраду і надію.

Окремий розділ у 14-тирічній історії школи – це її хор. Проблеми з його комплектуванням ніколи не існували, адже для того, щоб бути прийнятим у ліцеї, кандидатові необхідно було мати добрий музичний слух. Отже праця в хорі (подібно як в інструментальних та вокальних групах) була для ліцейської молоді своєрідними вправами, поглибленим теоретичних і практичних знань, засвоєних на уроках музики.

Про організацію ліцею повідомила преса. Зголосились перші вчителі та учні. Бувало й таке, що зголосувалися кандидати, які були вже учнями другого-третього класу іншої середньої школи. Звичайно, вони мусили складати іспити у перший клас. Готові були однак долати все, щоб лиш вчитися свого і зі своїми.

«Учень відчував постійну вчительську опіку...» – згадує проф. Ярослав Марушечко, схвалюють це вихованці початку 60-их років.

Фотокопія Богдана Тхіра

На навчання в ліцей приходила молодь з усієї Польщі. Прямували туди, куди кликав їх голос серця. Тому серед випускників знаходимо мешканців Ольштинщини, Щецинщини, Гожівщини, Гданщини, Вроцлавщини, Підляшшя, Кроснянщини...

Навчання у школі тривало п'ять років і давало середню вчительську освіту. Педагогічні ліцеї підготовляли основні кадри для потреб початкових шкіл і, як показує час, робили це у відповідний спосіб. Після чергової реформи шкільництва, коли ліцеї ці ліквідовано, з'явилася у нашій шкільній мережі прогалина, якої досі не заповнено.

Протягом п'яти років учні знайомились не тільки з загальними предметами. Отримували вони також педагогічну підготовку, вивчаючи педагогіку, психологію та методику навчання даного предмета. Ліцей містився в комплексі з початковою школою, де починали вправлятися у вчительській професії учні старших класів. Під час вакацій старшокласники їздили у табори з молодшими учнями, а потім «практикували» переважно в сільських школах.

Несла «Мрія» розраду і надію. На знімку: перед виступом 10 лютого 1960 року.

Фото Миколи Сивіцького

Український ліцей діяв поруч з польським (такого ж характеру), але в нашому навчали ще української мови і літератури. Окрім лекцій з літератури, українською мовою велось навчання математики, фізики, хімії, біології. По-українському учні розмовляли та- кож на лекціях географії.

Бартошицький педагогічний ліцей проіснував до 1970 року. Кожного року в українських класах навчалося біля 170 учнів. Перший «випуск» нараховував 25, останній – 36 випускників. Усього школу закінчило понад 270 осіб. У більшості пішли вони вчителювати і займаються цим ділом донині. Були однак такі, що відразу після закінчення ліцею продовжували навчання у вищих школах. Серед них, хто закінчив ліцей або протягом якогось часу навчався у ньому, є, м.ін., учені, журналісти, посли польського парламенту.

Ярослав Марушечко згадує: *В учнів помітне було тоді щось, що можна б назвати «голодом знання».* Водночас учень відчував постійну вчительську опіку. Вчитель не тільки вів заняття у школі, але й був вихователем у гуртожитку та опікуном художнього гуртка. *Взагалі наша молодь була спокійна і дуже дисциплінована.* Наші колеги, поляки, дивувалися

З «кузні» над Линою пішло в люди більше 270 педагогів. Маленька з-посеред них горстка зустрілася у 1983 році на українському фестивалі у Сопоті. Фото Богдана Тхіра

інколи: як це воно діється, що в нас часто кращі педагогічні досягнення? А правда була така проста...

Сьогодні залишилася вчителеві горстка фотографій, трохи документів і записок та... спогади. Приємно буває, коли давній учень навідається або пришле листа, тоді вже безсумнівно відомо, що праця з ними принесла сподівані наслідки...

У Юрія Кертичака, випускника Бартошицького ліцею, вчителя, про його школу – найкращі спогади.

Будинок ліцейського гуртожитку – це давня казарма, отже силою обставин мешкалось у великих кімнатах по кілька, а той кільканадцять чоловік. У таких умовинах найкраще «вивчалися» стосунки у колективі. Життя у гуртожитку та школі мало свій режим, чому варто придивитися, бо сьогодні так уже не буває.

День починався рівно о 6-ій годині ранку. Треба було швиденько одягнути спортивний костюм і бігти на майданчик перед гуртожитком, щоб протягом десяти, п'ятнадцяти хвилин повправлятись. Відбувалося це під наглядом вчителів фізкультури: дівчата окремо, хлопці – окремо. Потім було прибирання кімнат, миття і вихід на сніданок, звичайно, організованою групою. Кому припало чергування, ішов на кухню, решта

– у їдалю. Зрозуміло, прибиральниці у гуртожитку не були потрібні. Все робили учні власними силами, включно з миттям понад шістдесятиметрових з картованою долівкою коридорів.

Оші на восьму учні, одягнувшись в однострої (обов'язковими були, м.ін., характерні шапки та значки школи), йшли на уроки. Вчилися багато дечого незвичайного в інших школах. Ось, наприклад, кожен з учнів обов'язково вивчав гру на якомусь музичному інструменті (найчастіше була це скрипка). «Брав» теж лекції чогось так нині архаїчного, як каліграфія. Вчили тут також культури поведінки, конвенансу, естетики... Просто, майбутній вчитель мав бути для учня зразком під кожним оглядом.

Тому-то у самому ліцеї вчитель був для підопічного, звичайно, незаперечним авторитетом, і, як говорить Ю. Кертичак, не бувало ситуацій, щоб учень не виконав доручення наставника. Режим дня нагадував трішки військовий порядок. Молоді люди його принципів дотримувалися, але не були б собою, коли б не пробували робити по-своєму. Траплялося, приходила непоборна охота заграти та поспівати. Збирались тоді пізно вночі, коли вже вчитель-вихователь пішов додому, витягли музичні інструменти і починається концерт, імпровізований, зате веселий і довгий. Зрештою у школі майже постійно діяли кабаретні групи для своєї та народу нашого розваги. Бо і так ще тут велося, що під час літніх канікул виrushали учні з інструкторами до людей: на розмови, на концерти. Бувало і вельми цікаво, і весело. Є що згадувати... І спогадам не було б краю, коли б не шкільна реформа та 1970 рік.

Ліквідація Бартошицького ліцею не означала ліквідації українського середнього шкільництва на північних землях Польщі. Ще при існуванні школи-джерела вчительських кадрів створено загальноосвітній ліцей в Гуреві-Ілавецькому. Він виник у 1968 році. Зрештою, він не лише продовжив бартошицьку традицію, але й окріп у самостійності. Від 1.IX.1990 р. він діє зі статусом окремої – української середньої школи.

За подаванням Богдана Тхіра

Вересень 1958 року: день перший білобірської школи та його свідки.

Фото Миколи Сивіцького

Для самозахисту

У вересні 1986 року перші будівельні бригади увійшли на площа будови житлово-навчального комплексу української школи ім. Тараса Шевченка у Білому Борі. Почалася безприкладна у післявоєнній Польщі дія українців. Вони, для самопорятунку на землі вигнання, ставили школу. Ставили власними силами, щоб віддати її дітям, котрі волею батьків саме тут йдуть через українство до світу. Почин цей не був акцептацією наслідків Акції «W». Навпаки, доводив він, що сорок років після депортаций, народ дбайливо відроджує покоління і з відстані чужини бачить поріг батьківщини.

Знову задіяв примус. Була весна 1983 року. У розкинутому на пагорбах серед озер підкашубському Білому Борі птахи мостили гнізда. Учні зі школи з Шевченковим іменем лишалися без хати, без власного гуртожитку. Як чеканню покласти край? Горстка людей – батьківський комітет, вчителі – станули на велике: коли нізвідки допомоги, самі поставим дітям хату. Самі, себто поспіль з усім українством по Польщі і світах розкинутим.

У 1975 році учні вже знали: від коли у них пан Богдан Фіцак – з ними завжди пісня своя. Фото Івана Гавана

Зрозуміти шлях від мрії до дійсності – це подолати його. У зворотній перспективі швидкоплинного часу є ще гомін тисячних розмов, безлічі слів в аргументах, адресованих освітній місцевій та воєвідській владі, ГП УСКТ й іншим чинникам. Від них залежав дозвіл та, хотілось, підмога ділу. І чотири літа пройшли, аж врешті задум на наріжний камінь сперся.

На початку був одинак червень 1983 року. Тоді саме покликано 12-особовий Громадський комітет будови гуртожитку. У його склад увійшли батьки, вчителі, люди української організації та, як велів тодішній закон, службовці з освітніх і політичних органів.

Фондам відкрито два банківські рахунки: один для збирання пожертв від громадян Польщі, другий – для жертвовавців зі світу. Після кількох місяців на місцевому рахунку було 50 тисяч злотих. Тільки 50 тисяч...

На зневіру не стало місця. У цей час Комітет полагоджував справи будівельної ділянки, готовив її план для архітектурного проекту. Конкретизувалася поетапна програма здійснення інвестиції.

Засіли інженери – автори технічної та виконавчої документації. І. Батрух, Б. Боберський, Д. Козаків-

Вірили слову батьків і чекали діти. Фото Івана Гавана

ська, Ф. Козаківський та А. Москалик мали серце: всі плани, вартість яких становила тоді 3 мільйони злотих, виконали вони безоплатно.

Розгону набула популяризаторська кампанія. Ініціативний ще тоді тижневик «Наше слово» послідовно ширив ідею будови учнівського дому. Друкувалися статті, звіти з засідань Комітету будови, знімки – найвірогідніший документ почину, а також найбільш промовисте: щотижневий список жертвовавців. Повнився він іменами і сумами. Прибувало злотівок і девізної валюти. Багатіла надія.

А все ж таки час зачаття, себто входу будівельників на шкільну ділянку, відволікався. На шляху Комітету нарощувалися процедурні бюрократичні формальності, ускладнення й модні тоді *об'єктивні* перешкоди. Наростала нетерпеливість і скептицизм громади. А горстка людей, 4-5 чоловік на лінії фронту змагань з дійсністю, чекала не так вже фінансової, як моральної підтримки. Комітет, очолюваний інженером Іваном Батрухом, не здався. Вірили ж слову батька і чекали діти.

Офіційні особи не встигли на початок будови. Коли прибули вони з так званим *ерекційним актом*, Члухівське будівельне підприємство підіймало вже гуртожиток з землі. Видніли контури будинку: інтернату,

10 березня 1987 року під наріжний камінь клали слова: спортивного залу та адміністративно-житлового комплексу. Йшла весна 1987 року.

Було 10 березня, Шевченковий день, коли у Білому Борі під наріжний камінь української школи клали документ про заснування. Свідчили учні, вчителі, батьки, автори проекту, будівельники, жертводавці, гості. Діти читали батьківське слово: ...з думкою про нащадків ставимо цей дім, щоб днесь й у прийдешньому не вгавала материнська мова та не забувався отчий звичай...

У підвалини будинку ліг документ символу: скиతальської долі українців, яка потребує відваги, розуму і сили єднання для перспективи.

Співали, нагадуючи про корінь роду і велич нації, «Журавлі» з диригентом Романом Реваковичем та «Верховина» й «Проліски» – батьки та діти, ведені педагогом і хормейстером Богданом Фіцаком.

У червні 1987 року вирисовуються два поверхи будинку, кухня з їдальнюю та котельня. Роботи йдуть

«...Ставимо цей дім з думкою про нащадків...»

безперебійно. Нагляд над ходом будови має голова ГКБГ інж. Іван Батрух, фінансовими справами завідує скарбник Ярослава Головід. Стежить директорка Ірина Дрозд і допомагає Володимир Серкіз.

З кожною поставленою цеглиною меншає грошей, які у розпорядженні Комітету. Коли б будову закінчено у червні, споруда коштувала б 80 мільйонів злотих. Це, однак, фікція. Навесні 1988 року буде видно, що кошт будови та внутрішнього обладнання комплексу сягатиме 150 мільйонів злотих.

І знову пливе благання до жертвовавців: на півдорозі нам не зупинитись. УСКТ стукає у двері Міністерства освіти, Національного комітету допомоги школі, воєвідської влади, шкільної кураторії. Подадуть руку? Церква скликає паству на підмогу. На фестивалі, концертах, уескатівських забавах пам'ятають люди про білобірську лепту, про цеглинку на інтернат. Народ вбогий, але щедрий. У Білому Борі роботи не припиняються.

До порога Шевченкової школи наближається її 30-ліття. І є інший ювілей – минає п'яте літо від коли

Піввіку від виселення українців з батьківщини – з білобірської школи йдуть у світ горді родом іхні нащадки. На знімку: 1989 рік, «Проліски» перед поїздкою у Львів.

Фото Івана Гавана

білобірські діти почали жити надією на власний дім. У середині 1988 року будинок внутрі й ззовні вже обштукуатурений, покладені в ньому підлоги, проведено отеплення. І відомо водночас, що для завершення будови потрібно ще багатьох мільйонів. Діти чекають наступного літа.

Життя у розлогу споруду внесли учні у 1989 році. Кімнати (по 20 м² кожна), довгі коридори, просторі світлиця, кухня, їdalня, спортивний зал... Людям, що порі звикання протиставили віру в нащадка, все це здавалося наочним, фізичним актом перемоги.

Здавалося? Воно ним було й остается надалі. Дія вовплотилася в єдиний у Польщі пам'ятник Шевченкові і нашій долі. Живий пам'ятник біля воріт Білого Бору. Нині, піввіку від депортациї з батьківщини, звідси, з білобірської школи йде у світ з атестатом національної зрілості нове покоління українців.

Іванна Шкутник

Родина і мова...

Тягар честі

У типовій для українців у Польщі ситуації, коли вони живуть в оточенні, котре користується польською мовою і не мають змоги контактуватися з сусідами українським словом, родина є часто єдиним рідномовним середовищем. Саме на ней лягає тоді особлива відповідальність за продовження нашої мовної культури у наступні покоління, починаючи від дітей, онуків.

До цієї важливої справи – продовження традиції рідної мови – люди підходять по-різному. Залежить це від рівня їхньої національної свідомості, суспільної відваги та усвідомлення важливості їхніх обов'язків відносно нашадків. Батьки можуть навчити своїх дітей рідної мови у такій формі, в якій вона їм відома. Може це бути також діалектно-розмовна форма. І це треба

Твердині роду нашого – родини. Цією правдою батьки у Іданську завжди наповнювали також життя у спільній світлиці. На знімку: іданська ялинка 1976 року.

Фото Олега Гнатюка

Слово нації чинить нас і ни-ні, ѹ у віках одним родом. Наталія Ожико й Аруня Піцур у Перемишлі 1976 р.

собі відповідного гарту й сили, щоб нормально підійти до справи продовження рідної традиції разом з мовою.

похваляти, адже українські діалекти це також українська мова, яку на літературну легко може виправити свідома дозріла людина.

Придивімося різному підходові батьків до основного обов'язку в родинному житті, яким саме є навчання молодої парості мови предків, слова нації.

1. Люди, які пережили багато зневаг від іншомовного оточення та влади, а ці зневаги торкалися, інколи, також їхньої рідної мови, не знаходять у

Ці сільські діти – у Стопках у 1975 р. (вгорі) та в Рихновах у 1973 р. – ще не розуміли, чому хтось з мамою і татом по-своєму не говорить.

Вони побоюючись, щоб їх діти не мусили також переживати того, чого зазнали вони колись, свідомо не вчать своїх дітей рідної мови. Вони розмовляють зі своїми потіхами та в їхній присутності пла́ново і по-слідовно по-польськи. У дітей зароджується, як правило, думка, що оця мова, якою іноді відізветься батько до діда чи мати до бабуні – це якесь дивне явище, застаріла справа, на що не треба, не варто звертати увагу, а взагалі то навіть небезпечно її знати, бо від цього можуть бути тільки клопоти й життєва невигідь.

Думаю оптимістично, що хоч такі ситуації бувають, вони, таки, рідкісні. Це ж бо найгірший спосіб здійснювання батьками їхніх обов'язків відносно нового покоління. Коли так виховувані діти стають дозрілими, самосвідомими людьми, вони часто мають претензії до батьків, чому вони не навчили їх рідної мови. А бува, що діти стидаються за своїх родичів. Тоді вони вчаться предківської мови самотужки почерез контакт

Мовний засів у дитяче серце: яким плодом зріс він у тих, кому у 1976 р. в кошалінській світлиці вчителем був педагог і літератор Станко Колесар? Фото С. Фецьківа

з колегами, в українських організаціях, в церкві, якщо такі інституції трапляються на дорозі їхнього дозрілого життя і, якщо, вони повністю не втратили свідомості приналежності до української культури й народу.

2. Трохи інша ситуація може бути тоді, коли батьки стараються вчити своїх дітей рідної мови, але чинять це дуже приховано, побоюючися, щоб дитина не прохопилася яким українським словом у присутності сусідів, щоб діти їх не розконспірували, хоч люди давно і від самого початку знають, хто українець, а мудріші то й дивуються, чому хтось приховує свою рідну мову.

Коли українська мова не може бути винесена поза поріг батьківської хати, в дітях зроджується дивне відчуття, що це якась заборонена, небезпечна, підозріла, неповноцінна мова. Твориться окалічена національна і культурна свідомість, бажана недругами нашими. Дехто залишається на цьому рівні свідомості і в дозрілому віці. Але може статися й таке, що оці початки культурного та мовного *потаємного засіву* у дитяче серце чинитимуть материну мову все потрібнішою людині, повноцінною, не гіршою від інших мов.

3. Найкраща ситуація для рідної мови у родині є тоді, коли батьки вчати її дітей від перших місяців чи років життя, розмовляючи з собою тільки по-українськи – і вдома, і на вулиці, незалежно від ситуації,

Люди малої віри вигадали, що рідне слово буде їхнім нащадкам колодою. Діти з села Кемпнєва у травні 1975 р. на X Конкурсі в Ельблонзі доводили глибоку віру своїх батьків.

Фото Євгена Наконечного

також у присутності сусідів. Тоді у дітей зростає шана до мови і вони вважають обов'язковим виявом чесноти й пошані для батьків звертатися до них лише українською мовою. Це, звичайно, можливе, у нормальних суспільствах, а здається нам, що житимемо у все нормальніших суспільних обставинах.

●
Важливий для засвоєння рідної мови є ще дописемний час у дітей. Не можна його прогавити. Тоді в дітей установлюється основа мови, думання і свідомість. Надолужити це пізніше важко, а то й майже неможливо.

Коли ж дитина йде до школи, де буде вчитися писати, насамперед по-польськи, а потім іншими мовами, але не матиме змоги навчитися тут української азбуки, тоді знову на батьків лягає обов'язок навчити її українського писання. Іншого виходу немає. І треба це робити паралельно до науки польського письма, а то й випередити навчання українського писання приблизно на один рік.

Щоб ми і діти наші при своєму стояли! З цією думкою відроджувався і жив (також у травні 1960 р.) Український ліцей у Перешиблі. Фото Миколи Сивіцького

Дехто може журитися, що дитині все буде змішуватися. Не думаю, що така загроза існує реально. Вигадали це люди малої віри. Молодий ум приймає все, що йому подається, аби тільки систематично, мудро, з тактом і добре представленою мотивацією.

Коли дитина засвоїть рідну мову в її усній та писемній формі, ніхто й ніщо не перешкодить їй далі розвивати знання мови, яку вона прийме за свою. І це не заважатиме пізнаванню інших мов. Є ж бо теорія перевірена наукою, що чим більше знаєш мов, тим легше тобі вивчити наступну. Згадаймо також слова поета Гете: «Чим більше знаєш мов, тим більше ти стаєш людиною». А коли ти не знаєш рідної мови, то що тут можна про тебе доброго сказати?

Хтось може ствердити, що легко про це все говорити, але складніше виконати. Справді, але що легке в нашому житті? Коли хочемо бути собою і не стидатися в майбутньому за себе і за своїх дітей і внуків, не маємо іншого вибору. Треба взятися за це нелегке діло.

Церква – це теж сердечна ланка у ланцюгові релігійно-національного виховання дитини. Саме зі святині у Пененські пані Марія Доскоч вела дітей також на такі, як той у 1976 р. в Ельблонзі, конкурси. Фото Є. Наконечного

Коли ваші діти будуть думати й говорити по-українськи, тобто вашою та їх рідною мовою, постараїтесь до порядку нормального культурного способу життя в родині ввести деякі такі елементи, які сприяють розвиткові мови:

1. Читайте самі та давайте дітям читати вголос українські казки, художню літературу, а згодом і *Святе Письмо* українською мовою, пояснюючи, якщо зможете, дещо трудніше. Таким чином будуть здійснені два основні обов'язки батьківсько-материнського виховання – патріотичний та релігійно-християнський.

2. Щоденні молитви відмовляйте спільно і вголос, разом з дітьми. Таку форму спільної щоденної молитви пам'ятаю зі свого дитинства й уявляється вона мені тепер, як щось дуже важливе, урочисте й гарне.

3. Розповідайте дітям про свою родину, село, містечко, регіон, про минуле; говоріть їм про те, як люди колись жили, як любили своє і за своє терпіли.

4. Співайте і вчіть дітей тих пісень, які ви чи ваші батьки колись співали у наших рідних сторонах.

*Професор Михайло Лесів:
«Ми дідів і онуків надія». На
зустрічі у Щецині, 1981 р.*

Фото В. Качора

пізніше помагатиме Церква, українські організації, громада.

У церкві, якщо буде така можливість, дитина слухатиме україномовних пісень, відправ, а також – що дуже важливе для мовного виховання – мудрих, гарних, зразкових проповідей, звичайно, українською мовою. Нехай пам'ятають наші священики, що вони також становлять дуже важливу ланку в ланцюгові мовного, культурного та релігійно-морального виховання молодої людини. Душпастири продовжують діло, розпочате в родині, тому їхня мова повинна бути особливо зразкова, а думки ясні та змістовні. Катехизація по-рідному може подекуди заступити брак лекцій мови у школі.

Не нагадуватиму організаціям, якою повинна бути їхня роль у цьому процесі. Пам'ятаємо, мабуть, ще, як багато протягом довгого, тяжкого для розпорощених по всіх-усюдах українців у Польщі часу зробили в цьо-

5. Відповідайте дітям на всі їх сумніви, з якими вони приходять з вулиці, зі школи, з зустрічей, а особливо пояснюйте їм ті проблеми, які вони почувають з уст неприхильних до вашої рідної мови, культури, історії. Не лишайте своїх дітей з їх сумнівами, пояснюйте все чесно. Причому ніколи не говоріть погано чи згірдливо про інші мови й культури. Коли чекаємо, щоб інші шанували нашу мову, шануймо мови сусідів.

Труд батьків, родини небхідний, щоб дати початок процесові розвитку рідної мови у дитини. Сім'ї

Фото Євгена Солодухи

му відношенні світлиці УСКТ та «Наше слово», журналісти, редактори-мовники якого з особливою увагою ставилися тоді до багатства і вправності вислову.

На родину лягає великий благородний і нелегкий обов'язок дати початок мовного виховання молодих поколінь, щоб вони знали практично й навчилися шанувати рідну культуру, яку важко собі уявити без рідної мови. Цей труд батьків є потрібний для дітей та для самих батьків. Не для спокійного життя чи марних грошей. Для задоволення з добре виконаного батьківсько-материнського обов'язку. Діти будуть вам вдячні, віддадуть цей скарб своїм дітям. Ви будете мати радість з того, що ваш онук чи внучка відізветься до вас такою мовою, якою ви колись до свого діда чи бабусі зверталися. Бабуні і діда.., котрі, бувало, вирядивши своїх синів у невідоме, дивилися на вас маленьких, як на свою єдину надію.

Ми – дідів й онуків наших надія. У ній і є наш чесний батьківсько-материнський тягар обов'язку виховання дітей в рідній традиції, культурі, мові, в усьому багатстві українського роду. Роду, твердинями якого споконвіку були і є – родини.

Михайло Лесів

У 1947 році по опустілій Східній Пруссії розорошено близько 60 тис. українців. Були серед них люди з Бойківчи-ни, з попелищ Творильного. Ледь частку правди про їхню долю понесла пісня ще нині погомоном присутньої капели «Сусідайки» з Бобровника.

Фото В. Пшеп'юрського

Східна Пруссія – земля присуду

У 1992 році в Східній Пруссії перебував визначний німецький письменник, жид за походженням, Ральф Джордано. Він цікавився життям тутешніх людей, котрих після другої світової війни доля кинула на ці землі. Майже 10 відсотків мешканців Вармії та Мазур – це українці, кого у час депортаційно-пацифікаційної акції «Wisła» у 1947 році виселено на територію давньої Східної Пруссії, та їхні діти, що народилися вже тут. Письменник, котрому дороговказом служив журналіст газети «Гомін», відвідав усі локальні центри українського життя на Ольштинщині.

Нижче публікуємо вибрані фрагменти книги-репортажу Ральфа Джордано «Східна Пруссіє, прощай», яка з'явилася друком у 1994 році. Її перші переклади на польську мову (лише фрагменти) здійснено у середині минулого року, й поміщені в часописі «Боруссія», що

його видає ольштинське товариство під такою ж назвою. Авторами перекладу з німецької на польську мову є Тамара Болдак-Яновська та Антін Яновський.

Українська трагедія

На північ від Барцян треба повернути направо. Дорога значно гіршає. Звідусіль на людину налізає якась відчуженість, осамотіння. Множаться дорожні знаки, що всього забороняють. Наближаємося до щільного кордону. Побіч – Калінінградська область! Минаємо костел у Молтайнах, владний силует, потріскані мури, захоплива парафія... Ідемо кілька кілометрів далі... Пригальмовую мого старенького «форда» – перед нами спокійно розсілися чотири качки. Ми в'їжджаємо у село Асуни.

Виходжу з машини. Захоплююся нібито сільською ідилією.

У селі живуть українці, котрих сорок шість років тому (матеріал збирався у 1992-1993 роках – С.М.) вигнано з батьківщини, про що вони довідались тоді з дня на день, з години на годину – все це відбулося за до подробиць відпрацьованим комуністичними диктаторами Польщі сценарієм.

... Оце насильство відносилося до польських громадян, але українців, що були немилі владі. Їх звинувачуваво у підтримці Українській Повстанській Армії, що стало добрым приводом для того, щоб їх з корінням вирвати з отчини, де вони жили компактно, і розігнати по півночі Польщі. Тодішня акція по сьогоднішній день вкарбована у серця й душі жертв. Її назва – акція «Wisła».

Почалося це несподівано, раптово, 28 квітня 1947 року о четвертій годині ранку з участю 17 тисяч жовнірів, трьох дивізій піхоти польської армії.

У широкій смузі при південно-східному кордоні Польщі з УРСР оточено всі українські села й наказано їх мешканцям негайно готовитися до виселення, неоднократно, з обмалю часу, без вантажу, тільки з завитком

У 1975 році Польща сягала зеніту у своїй політиці однонаціональної держави. На Вармії і Мазурах наймолодше покоління українців боронили від денационалізації такі люди, як Володимир Галак – вчитель у Ленкниці і Байорах.

найнеобхіднішого причандалля. Ще до того, як законні мешканці були вигнані зі своїх осель, почалося грабування, в якому їхні сусіди-поляки брали участь.

Акція «Wisła» не залишала ніякого вибору. Хто опирався, пробував ховатися, тікав, того переслідували, катували або вбивали – на дорозі, під хатою, на очах близьких. Міг він теж потрапити у Явожно, до ославленого внутрішнього концтабору при Освенцімі... Після виселення українців чимало сіл спалено.

Протягом трьох місяців, до кінця липня 1947 року насильно вивезено коло 200 тисяч громадян української національної меншості (...), що опісля потрапили на колишні німецькі території на схід від Одри, на захід від батьківщини, щоб там розігнати їх на чотири сторони. Кількість розпорощених на північному сході на опустілій по німцях Східній Пруссії, оцінено на, приблизно, 60 тисяч осіб... Уже в квітні 1947 року перший транспорт виселенців акції «Wisła» опинився в Ольштині...

Асуни – село 26-ти українських сімей. У 1983 р., успадкувавши пам'ять батьків, в асунську землю вросло наступне покоління вигнанців.

Білий росіянин чи червоний – вони однакові

Показний мужчина з цього Антона Старуха.

Широкий, сильний складом, на ньому картата сорочка й світлий піджак, курить люльку. Він в Асунах найчастіше приймає несподіваних гостей. Він тут за верховода, а село демонстративно називає: Асані.

Щоб уникнути непорозумінь він на початку нашої зустрічі заявляє: *Тут, де ми українці, тут наша земля.* У дорозі до своєї хати читає мені коротку лекцію історії. В Асанах українці живуть від 1947 року, двадцять шість сімей, тобто коло 75 осіб...

Нас сюди привезли не питуючи про згоду, – згадує Антін Старух. – В селі не було вже ані одного німця. На початку нам не дозволяли залишати села, запалювати світла, а вийти можна було тільки за згодою влади. Було так, як у тюрмі. Але з роками надійшли пільги...

Йдемо сільською дорогою. Видно, живуть тут на невеликих господарствах, а будинки ставили ще німці...

...Антін Старух займається бджільництвом... У хаті зразковий порядок... На стіні поет Шевченко (автор записав Євченко – С.М.)... У гостях у пана Антона окрім нас ще двоє гостей. Один з них, це Андрій А.

Наприкінці 60-их років на Східній Пруссії документувався стихійний самозахист українців школою. Своєї мови вчилися тут майже в кожній місцевості. На знімку: українські учні педліцею в Лідзбарку-Вармінському.
Фото Миколи Сивіцького

Антін Старух: «Нас сюди привезли, не питуючи про згоду. Було так, як у тюрмі». На знімку з 1976 р. у другому ряді М. Семерак.

Фото В. Пшеп'юрського
сяців постійного замкнення. Чую сухі слова, ані трохи не патетичні. Андрій Г. жодного разу не підвищує голосу.

(Г. – С.М.)... Тридцять три роки зі своїх 72 він провів у концтаборах і тюрмах,sovєтських і польських. Причиною знущань була його приналежність до УПА, в рядах якої воював до 1946 року, а опісля був заарештований росіянами та засуджений. Перших десять років пробув він у тюрмах і концтаборах у Сибірі, в 1955 році передано його польським органам «справедливості». У Польщі засудили його на смерть, але присуд не був виконаний. Щойно в 1980 році його увільнили з тюрми. Після чотирьохсот мі-

Глембоцьк – одне з сіл у смузі, що розділила Пруссю на польську і російську. Від 1947 р. села ці поколінно насліуються українством. На знімку: Шевченківський концерт у Глембоцьку в квітні 1980 р. Фото Юрія Кертичака

Ані разу. Сидить біля самої стіни, на лавці застеленій зеленою матерією... Розповідає про своє життя... Що за доля! Цього не придумати навіть найздібнішому фантасту.

Вже знаю, що в Польщі про Українську Повстанську Армію треба говорити обережно, так обережно, як про її хроніку й українську історію взагалі...

А сьогодні? Що думають сьогодні ці вже на схилі віку люди, адже після розвалу СРСР маємо самостійну Україну?

– Ніхто з нас не вірив, – говорить Андрій Г., що колись дочекаємося вільної України. Але тепер радуємося, хоч наша Україна ще не дуже сильна держава. Тому не хочемо, щоб віддала вона ядерну зброю.

Антін Старух схвалює: *В кого атомна зброя, цей рахується. Воля України ще добре не забезпечена. І тут підсумовує: Білий, чи червоний росіянин – вони всі одинакові...*

Тільки без персоналіїв

За такою умовою погоджуються розмовляти зі мною подружжя Степанія і Теодор М.

Між Венгожевом та Гіжицьком – Будри, один з тих сільських центрів, де на обрії українського життя завжди були діти. (на знімку: у 1973 році).

Жодна з організацій не згуртувала більше п'ятирічного населення Вармії і Мазур. Люди захищалися тут вірою, школою, традицією. Також у 1976 р. доводили це бані мазурські «Зозулі».

багато, немає веж, розлетілися бараки, залишилися тільки дрібнички та земля, що поросла лісом. Та попри

Під час акції «Wisła», вдосвіта 27 квітня 1947 року у розкинуте на південному-сході Польщі рідне село Степанії вдерлися польські жовніри і наказали протягом двох годин підготовитися до виїзду в невідоме...

...Вона, тоді 17-річна дівчина, попадає у концтабір в Явожні. Від цієї назви по спині розходяться дрижаки... Степанія М. доведеться в цій катівні і в тюрмі на Монтелюпіх у Krakowі відсидіти 72 місяці, тобто шість років з десяти її засуджених.

Степанія М. відвідала Явожно кілька років тому. З концтабору осталося не-

Без інтелігенції, без таких учителів як Юрій Щуцький з Венгожєва (на знімку у 1974 році), чахла б свідомість нашого роду на чужій землі.

Фото В. Галуха

все – це було страшне пережиття. Вдруге туди не поїду – каже...

Побіч орла...

Ми на шляху до Гурова-Ілавецького, малого містечка, що розкинute неподалік кордону з Росією, між Бартошицями і Браневом.

Єдина українська школа цього роду в Польщі (автор помилляється – С. М.). У ній прекрасно освічені українські вчителі, а серед них і ті, хто приїхав з Варшави, а навіть з України.

У школі навчається тепер 180 учнів... Вони походять не тільки з Гурова-Ілавецького, але й віддалених регіонів. Як довідуєсь 95 відсотків випускників цієї школи стає студентами...

...Мирон Сич, директор школи, невеликий, темноволосий, верткий, одягнутий у вовняний костюм. Він виконує свої обов'язки у малесенькій кімнатці. У ній письмовий столик, на ньому блакитно-жовтий прапор-

Гурово-Ілавецьке – місцевість, що десятиліттями конденсує теплоту українських сердець. Звідси, з ліцею йде у світ парость української інтелігенції. На знімку: ансамбль «Думка» у листопаді 1974 року.

Фото Андрія Кремінського

рець – національні кольори України, а на стіні побіч польського орла актуальний план уроків...

Мирон Сич показує мені вісім залів, у яких відбуваються уроки. Вони дуже тісні, а два санітаріати для майже 200 учнів – це наруга над чистотою.

Але тут з цього приводу драми не чинять, не сумують. Вистачить подивитися на радісні обличчя учнів або глянути на стіни класів – повно там малюнків з українськими мотивами, передусім дерев'яних українських церков, а побіч важливі для історії України дати та зображення володарів і поетів...

*Вів, вибрав і переклав
Степан Мігус*

Самосвідомість українця на Вармії та Мазурах

У 1994 році ольштинський Осередок наукових дослідів ім. В. Кентшинського провів, під опікою д-р Богдані Беби, соціологічне дослідження стану національної, релігійної та культурної свідомості українців, що живуть на Вармії і Мазурах. Охоплено ним понад 60 осіб. Найбільше з-посеред них походило з Ольштина, Гурова-Ілавецького, Гіжицька і з кільканадцяти сіл, у тому з українських Асун.

Коли брати до уваги кількість опитуваних, тоді наслідки дослідження годі переносити на всю українську громадськість у Польщі. До цього серед охоплених зацікавленням дослідників найбільшу групу становили представники інтелігенції. Небагато, бо лише кілька осіб, не закінчило ще 25-го року життя. Найчисельніше було представлене середнє покоління. А окрім усього, аж 34 опитуваних належало у минулому до Українського суспільно-культурного товариства. Тим часом товариство це в Ольштинському ніколи не згуртовувало більше ніж 5 відсотків українців, що живуть на цій території, так, зрештою, як і не згуртує їх більше трансформоване з УСКТ – Об'єднання українців у Польщі.

Отож результати дослідження можуть послужити тільки для ставлення гіпотез відносно стану українства на Вармії та Мазурах. А докладніше – української еліти. ОНД планує, зрештою, дальші дослідження, між іншим, української молоді. Звичайно, якщо в когось воля, може, для особистих висновків, дані з ольштинського опиту прирівнювати до становища українців в інших регіонах Польщі. Повернімося, однак, на Вармію і Мазури.

Мабуть найбільш суттєвою, або щонайменше основною, рисою буття українцем є **знання української мови** та користування нею. З-посеред опитуваних лише одна особа призналася в тому, що вона не володіє батьківською мовою, а дві декларували, що знають її слабо. Українська мова, охоплених дослідженням осіб, не є, однак, літературною. Більшість з них (понад 50 відсотків) володіє-бо винесеною з хати говіркою.

Знання мови це, однак, ще не все. Якщо не користуємося нею нащодень, коли не служить вона нам засобом у взаєморозумінні, тоді її фонд – це мертві слова.

Безсумнівно, українська мова на цій території – це хатня мова. Не часто звертаємося до неї у привселюдних місцях; як правило буває це при нагоді згromаджень у роді концертів чи забав. Більшість опитуваних у сімейних контактах користується українським словом. До польського й українського звертається 8 чоловік. Лише одна особа ствердила, що вдома говорить по-польськи.

Майже всі, кого питали, вміють, хоч з труднощами, читати **українськомовні тексти**. Українські книжки читає 39 осіб, натомість не читає їх зовсім 6 чоловік. Цікаво при цьому, що понад половина не дала, однак, відповіді на запитання про своїх улюблених письменників. Може це вказувати на можливість, що насправді людей, котрі читають українські книжки, є значно менше. Опитувані, ймовірно, соромилися признатися анкетерам, що не читають книжок рідною мовою.

Серед осіб, котрі дали відповідь на згадане питання, найбільшою популярністю користувалися Шевченко та Леся Українка. Натомість відсутніми були творці XX століття, – як з України, так і з Польщі та з еміграції.

Краще зате мається справа з читанням українських часописів. Найпопулярнішим є «Наше слово», яке читає 45 осіб. Далі йдуть «Благовіст» (29) та «Гомін» (20). Варто, гадаю, звернути увагу, що в час опитування третій з названих титулів існував на пресовому ринку щойно пару місяців. Частина опитуваних читає два, або три часописи. Зовсім не читають їх 4 особи.

Третім (по мові й культурі) складовим елементом національної свідомості, є **історична свідомість**. Усі опитувані знали українську державну символіку. Тільки дві особи не знали гімну, 7 знато лише його першу стрічку. Прізвищ авторів слів та музики не знала більшість.

В анкеті стояло теж питання про ставлення до УПА та польсько-української війни 1918-1919 років. Несподіваним здається те, що аж 14 осіб зовсім не подали відповіді на перше запитання. Три особи не вміли оцінити УПА, три оцінили її позитивно з застереженнями. Усі інші – позитивно. Старші люди свої висловлювання часто доповнювали зауваженнями в роді: *УПА – це гордість народу*. Молодші респонденти обмежувалися найчастіше подачею свого позитивного судження. Як здається їхня оцінка УПА позбавлена вже тієї емоційності, яка притаманна висловлюванням літніх людей.

Коли йдеться про польсько-українську війну, то чимало осіб відмовилося від відповіді, аргументуючи це незнанням фактів. Генерально однак рація признавалася українській стороні. Один з запитуваних, приватний підприємець по тридцятці, подав при цьому характерну відповідь: *Не знаю її ходу й причин, але рацію мали напевно українці*.

Оцінюючи **внесок окремих установ** у підтримування нашої національної свідомості, опитувані найвище оцінили діяльність Греко-Католицької Церкви. У дальшій черговості опинилися ОУП та школа.

Нічого у цьому дивного, наколи абсолютна більшість з них – це греко-католики. Дослідженням охоплено лише кількох православних. Що цікаве, жоден з них не вказав своєї Церкви тією, що підтримує українську національну свідомість.

Рівень релігійної свідомості греко-католиків – відносно високий. Більшість з них неходить до костела, за винятком таких вроčистостей як шлюб чи похорон їхніх польських знайомих. Тільки дві особи ходять на католицькі Богослужіння, коли немає у них можли-

вості брати участь у наших. Лише одна особа декларувала ходіння до церкви та костела «пополовині».

У 1991-1993 роках українською пресою у Польщі прокотилася дискусія про **повертання на батьківщину**. Незважаючи на плин часу та деукраїнізацію Закерзоння, опитувані надалі уважають його українською землею. Аж 24 особи ствердили, що повинна вона належати Україні. Відмінної думки були 16 чоловік, насамперед молодших віком.

Охоплені дослідженням ОНД в основному уважають, що повинні ми повернатися на старі землі. З-посеред 42 осіб, котрі відповіли на це питання, 31 особа дотримується саме такої думки. Відмінний погляд на цю справу подали 11 чоловік. Шкода, що в анкеті не поставлено питання про те, чому вони самі не повертаються. Така значна перевага на боці тих, хто оповідується за поверненням, не є ще доказом реального бажання самому повернутися. Засвідчує вона скоріше постійно тривкий емоційний зв'язок з батьківчиною.

Такий висновок підтверджують також думки відносно питання, на що треба було б призначати фінансові засоби, якщо наділила б нас ними держава: чи на рятування пам'яток на південному-сході, чи теж на побудову нових об'єктів на півночі та заході? Отож 31 особа вважає, що гроші треба було б розділити порівну – сюди й туди, 20 осіб призначило б їх повністю на порятунок пам'яткам, а ледь дві – тільки на новобудови на півночі.

Чимало опитуваних зберігають предмети, які були привезені з української батьківської землі. Як правило, ставляться до них, як до реліквій, пам'яток родинно-національного характеру. Всі молодші знають також розповіді батьків чи дідів про воєнні і післявоєнні роки.

Публіковані у польських газетах сондажі доводять, що українці не користуються особливою симпатією поляків. Усе ж таки опитувані вважають, що **ставлення поляків** до них міняється на краще. Таке ствердили 27 осіб. Тільки в однієї була відмінна думка, водночас 16 мовило, що оце ставлення не міняється. Зміну на

Сходимося, щоб заперечити перспективу асиміляції. Так було, і чи буде? На знімку: на зборах УСКТ в Ольштині, 1975 рік.
Фото Всеволода Пшеп'орського

краще частіше добачали мешканці міст, натомість люди з сіл вказували на брак змін.

Коли йдеться про державну владу, то її політику, як прихильну українцям, окреслило 9 осіб. 14 визнало її неприхильною, а 13 – байдужою. Натомість значно гірше оцінено місцеві органи влади.

Опит приносить також певне уявлення про рівень нашої асиміляції. З даних, які організаторам дослідження вдалося зібрати від 38 опитуваних, виходить, що у найближчій родині 15 з них є поляки, а у 23 їх немає.

Перспективу тривання нашої національної групи у Польщі (а цієї проблеми торкалося одне з питань) респонденти оцінили пессимістично. Кілька осіб ствердило відкрито, що чекає нас асиміляція.

Ольштинський ОНД продовжуватиме і розширювати свої дослідження. У час писання цієї статті проводився опит кількадесяти молодих українців. Ще у 1995 та в 1996 роках анкетери дійдуть до чергових кількох груп. Щойно після проведення оцих кількаетапних досліджень можна буде сказати, яким є дійсний стан українства на Вармії та Мазурах.

Ігор Гривна

I стверди діло рук наших

- спогади і документи, укладені **отцем митратом Степаном Дзюбиною** – це книга, що писалася до-лею. Долею не лише однієї людини, одного душ-пастиря, але й Церкви, і тієї незнищеної духовної святині, яку творить і береже нація.

Поява цієї книги – подія на міру десятиліття. У нікого бо досі не було сили й відваги понести безви-мірний тягар обов'язку описати страждальну доро-гу Української Греко-Католицької Церкви в межах польської держави протягом останнього піввіку з рет-роспективою у міжвоєнне двадцятиліття. Описати її, віднаходячи власні сліди на тисячних життєвих стежи-нах українського роду: батьків і дітей, людей простих й інтелігенції, душпастирів і пастви. І прикладати все це на папір, не забуваючи про тих, хто розумів тебе і про тих, хто нищив обрій твого храму.

Невгамовна спрага охопити все пережите і вписати його в контекст історії проривається крізь усі сторінки спогадів отця Степана Дзюбини. І автор свідомий: погасити цю спрагу – немислимо. Тому й наполег-ливо кличе він йти також до джерела збережених ним документів (їх у книжці 172), і до непідмінимих збудників спомину – фотографій (їх тут 130). І про-сить ще: повернімося у пройдене нами, щоб наступ-ним фактом, наступним спогадом писати далі істо-рію нашої Церкви, нашу історію. Писати *правдиво і справедливо*, писати серцем, живою долею так, як учинив це почерком великої сили отець митрат Степан Дзюбина.

Книжка з'явилася у червні 1995 р. 536 сторінок.
Ціна – 17 зл. Можна її придбати, як і усі титули
Видавництва «Український архів», – див. стор. 333.

ТЯЖІННЯ РОДУ

Никифор

*А глухий Никифор з Криниці
малює свій прасвіт*

Євген Сверстюк

Никифорів прасвіт... Є він, чи теж ні, часткою нашого українського етнокосмосу, а в ньому – нашого родового характеру, національної психології? Звичайно, не збираюся давати відповідь на питання, яке гідне уваги професорських умів. Хочу лише винести його як спонуку для роздумів над тим, чому саме нам не можна годитися на виривання Никифора (як це дехто пробував і пробує чинити) з нашого національного організму.

Не можна годитися, так як і не годився на таке сам митець. Доказом цього є своєрідний життєвий іспит, який Никифор складав у 1947-му та в кількох наступних роках, в які для нього протяглася акція «Wisła». Художник переселений, як і всі тоді українці, на понімецькі землі Польщі, спромігся на мовчазний стихійний протест. Відірваний від порога батьківщини, gnаний у чужі світи, позбавлений живильного для його таланту рідного краєвиду, вертає до Криниці вже наступного 1948 року. Депортований насильно кілька разів, він кожен раз тікає з вигнання. Повертається до рідних йому місць, до знайомого йому міста, щоб стати знову складовим елементом Лемківщини.

Цікавим є і той факт, що на чужій землі митець не міг малювати. Збереглося, правда, кілька малюнків з видами моря, але немає в них ні внутрішньої сили, ані притаманної Никифорові кольористики. На чужині його душа сліпла і глухла.

І хоч би тому, що постійно доводив Никифор всепереможне і цілюще для нас тяжіння материзму, на виридання його з нашого національного організму годиться ніколи не можна. А окрім всього був це творець, без спадщини котрого докази таланту народу нашого стали б вбогіші. У світі мистецтва був він з тих, що все життя присвячують покликові душі, у кожну мить згоряють для мистецтва. Творам таких людей ціни, міряної терезами людської уяви, немає. Вони – креатори нашого світобачення, часто стають легендою. Таке судилося українському художникові з Лемківщини – Никифору.

Никифор не був народним малярем, не був професійним художником, не був також членом творчої спілки, ані членом спілки глухонімих, не мав документів художника. Був він людиною, котра через свою фізичну неповноцінність (не говорив, майже не чув) і талант, опинилася за межами криницького суспільства. Ніколи зате не зrekлася його Лемківщина. Був він її природною часткою, вірним її завжди сином, був лемком у всій повноті. У творчості постійно оспіував Батьківщину.

Ця очевидність не завжди і не кожному була зручною. Тому не випадково біля життя і творчості Никифора призбиралося чимало суперечливих інформацій, причиною яких головною мірою були неправдиві факти, що їх оприлюднювали різні опікуни, відкривачі та меценаси. Найбільше критики викликала праця Елі та Анджея Банахів «Nikifor» (1983). У ній-то автори, побіч тенденційних матеріалів, помістили також чимало фальшивих інформацій, підмінюючи, наприклад, назви церков на костелі, іконостасів на каплички, описуючи звуки органної музики в церкві, приписуючи митця виключно польській культурі. Водночас повне мовчання советського мистецтвознавства в Україні про творчість Никифора довело до того, що український читач нічого не знов про Никифора, не кажучи вже про його творчість як відомого у світі художника.

Фото Андрія Стефанівського

Важливим чинником, що вплинув на приєднання Никифора до польської культури було і те, що головні зібрання малюнків Никифора залишилися у польських колекціонерів, в музейних фондах Польщі, які силою речі відбирали художникові його український родовід. В українських колекціях, головно у приватних осіб у Krakovі, Сяноці, Криниці, тобто на території Польщі, залишилося відносно мало митцевих малюнків.

Натомість в Україні одна презентація надбань Никифора (з колекції передвоєнної виставки в тодішньому Українському національному музеї, організованої за справою художника Романа Туриня – фактичного відкривача Никифора) – пролому не чинила. Зрештою, тотальна русифікація України довела до того, що зі свідомості громадянина УРСР витерто культурну спадщину українського народу поза кордонами імперії, в тому ж ім'я Никифора.

Трагедія українців у Польщі, виселення (Никифора депортовано на Примор'я), відсутність української інтелігенції (її у Польщі знищено), брак українців-колекціонерів українського мистецтва, негативно вплинуло на популяризацію робіт митця в українських середовищах Польщі, які фактично до 1956 р. перебували під загрозою загину.

Никифор боронив свій родовід (о, парадокс!) по суті сам. Криниця у час, коли він котрій вже раз повернувся з вигнання і творив на бульварі свої малюнки, багата була принагідними колекціонерами. Їх цілеспрямоване зацікавлення мистецтвом Никифора зросло щойно після пресового буму і виставок, які викликали, між іншим, Банахи. Більшість снобістичних колекціонерів звикла до жебрака-художника, хоч його вигляд і поведінка (бідно одягнений, малював слиною, просив іжі, був занедбаний, чекав милостині) ніколи не вмістилися в конвенанс їхніх поглядів.

В українськомовній пресі важливіші публікації про митця появилися щойно після заснування Українського суспільно-культурного товариства і виходу у світ «Нашого слова», «Нашої культури», «Українського календаря». Від 1956 р. матеріали про митця постійно висвітлювали його творчість. Була це й полеміка з однобокими дослідженнями прихильників Никифора, як парості польської і лиш такої культури. Ця полеміка пожававлювала теж мистецтвознавчі дослідження на Заході

в українських середовищах. В українських музеях Канади і США організовано виставки робіт митця. Зросло зацікавлення Никифором і в українському середовищі Польщі, також колекціонерському.

Пори народження Никифора шукають між 1894 і 1896 роками. Його матір'ю була Марія Дровняк, що у Криниці наймитувала. Майбутній митець виховувався в середовищі підкриницького лемківського села, а потім у Криниці. Ходив до української школи. Засвоїв писання великих друкованих літер. Тому є зрозумілим той факт, що підписи чи просто написи на картинах митець черпав з традиції українського іконопису, а частково і філософії церковного підписання ікон. Набираючись творчої наснаги з церковної спадщини, з навколошнього лемківського краєвиду, малював церкви, їх внутрішній вигляд, святих, єпископів, автопортрети. Мандрував до Мушини, Тилича, Горлиць, Сянока. Захоплювався залізничними вокзалами, залишив чимало малюнків на фантастично-надреалістичні теми.

Творчу роботу почав він біля 1920 р., зображену чи незвичайні архітектурні споруди, церкви. В роки війни перебував у Криниці, малюючи переважно вілли. Виселений, майже не малював. В останні роки життя працював поспіхом, часто олівцями, було це зумовлене погіршенням зору, а також нетерпеливістю покупців, які трактували творчість Никифора як капіталовкладення. З приїздом до Криниці Елі і Анджея Банахів міняється післявоєнне життя Никифора. Банахи, як великі знавці мистецтва, не тільки допомогли митцеві фізично, але й згromadili більшу частину його творчої спадщини.

Організування виставок творів Никифора почалося ще перед війною. Його відкрила група українських художників зі Львова, з Романом Турином на чолі. Були це постійні експедиції художників у терені для збирання експонатів, відкриття цікавих художніх явищ і, очевидно, цікавих художників. Зорганізована тоді виставка робіт в тодішньому Національному українському музеї користувалася великим успіхом. Війна перервала ці заходи, і щойно після 1956 р. Еля і Анджей Банахи могли зорганізувати кілька виставок Никифора на Заході.

Перша виставка відбулася 1959 р. у Парижі в приватній галереї Діни Вірни. Чергові – у Міському музеї в Амстердамі (1959), в галерей ля Пруе, в Брюсселі (1959), в залах Товариства польсько-бельгійської дружби в Ліже 6 листопада 1959 р., в галерей Ламберт і Галереї мистецтва Французької академії (1960), у Музеї сучасного мистецтва в Хайріо (1960), у ФРН та у Базилії (1961), Римі, Відні, Лондоні, Чикаго і в музеях Польщі.

Як би не дивитися на мистецтво Никифора, приписуючи йому різні обличчя, треба сказати, що посідає воно особливу магію. Вартість цього феномену виникає, правдоподібно, з примітивного мистецтва взагалі. Стиmulом мистецтва Никифора була, очевидно, в першу чергу церква, місце, де маляр набирається наснаги, осягає творче зосередження, врешті мав безпосередній контакт з мистецтвом. В його малюнках повторюються сцени, які підглянув на іконах, у краєвидах Лемківщини, на вокзалах, полях тощо. Місто захоплювало Никифора, бо бачив у ньому незвичайну архітектуру, або просто Криницю. В роботах цих, сповнених динаміки, кольористики, зазначується характер довершених технічно композицій, повнота малярської уяви, оригінальність бачення й передавання, послідовність і зосередження, відвага і стійкість з одночасною глибокою свідомістю вибору способу праці над композицією, безпомилковою зарисовою і перспективою. Роботи маляра – це затримані у фрагментах малюнків картини дійсності. Їх перспектива безпомилкова, тому захоплюють не тільки знавців мистецтва, а й всіх любителів прекрасного.

Никифор не був генієм випадково схрещених генів, як це намагалися доводити його польські відкривачі. Знаємо, Никифора виростила рідна йому лемківська культура, церковна обрядовість, українська школа. І ці зовнішні фактори у сполучі з внутрішньою обдарованістю довели його до геніальності. Никифор, гадаю, ніколи не задумувався над своєю славою, його філософія життя – це малювати. Звідси й енергія його слави, в якій вміщається й основне: його творчість високо цінується у світовому малярстві, має вона також суттєве місце в українському мистецтві.

Тадей Карабович

З Ярославом Полянським

Знову довелось мені побувати у Самборі. Побіля пам'ятника Шевченкові я мимоволі думками перенеслася на кілька років назад. Шосте серпня 1989 року. Пам'ятаю цей день до найменшої деталі... День приїзду до Самбора українського хору молоді «Тисячоліття» з Польщі. Ще одного зі славних хорів маestro Ярослава Полянського. Хор виступав на тому самому

майдані, біля ратуші, тільки пам'ятника тоді ще тут не було. Встановлено його – наприкінці 1989 року. Знаком хвилі національного відродження напевно будуть для всіх шанувальників мистецтва саме відвідини в Україні оцього сформованого і очолованого композитором, диригентом, педагогом Ярославом Полянським неповторного гурту молоді. Неповторного, як і сам маestro Ярослав – інтенсивне явище у процесі ренесансів української музики, культури. Подумки пребую вернутися до цих днів, намагаюсь піти хоч кількома слідами майстра, що несподівано для всіх нас відійшов назавжди.

Візит хору став відповіддю на поїздку в Польщу народної хорової капели Львівського будинку вчителя «Заграва» (керівник Юрій Антків). Колектив супроводжував один з його фундаторів отець Володимир Пирчак з Кошаліна та ще пару достойних осіб.

Приїзду хору до Самбора особливо чекала народна капела з села Нагірне Самбірського району. Більшість мешканців цього села – лемки. На ратушевому майдані опівдні відбувся концерт «Тисячоліття». Під привітним літнім небом, на сходинах високої кам'яної споруди поруч з «Тисячоліттям» розташувалася лемківська хорова капела з Нагірного.

Почали. Полинула джерельно чиста українська пісня. Як органічно вплелась вона в оточення! Довкола запала тиша, яку годі уявити під відкритим небом. В перших рядах завмерли діти. Хористів оточило широке півколо кількох тисяч людей, які разом з мальовничою стіною плакучих верб утворили природну чашу амфітеатру. Кожну її деталь наповнив акапельний спів, сонцедайній поезії якого не можливо було не піддатися. Молоді голоси «Тисячоліття» захоплювали і бентежили. Звучала класика і народні пісні насамперед оті з Лемківщини.

Після цього виступу «Тисячоліття» вшанувало пам'ять Шевченка співом церковної музики біля його портрету. Побували і в Нагірному. На гостей з Польщі чекали із щедрою по-українськи вечерею. Повернулися до Львова, щоб встигнути на Вечірню.

Влітку 1989 року вперше після ліквідації в 1946 р. Української Греко-Католицької Церкви в Україні почалися відкриті Богослужіння в цьому обряді. Щонеділі і в свята тисячі не тільки львів'ян приходили на відправу, яка відбувалася біля недіючого костела оо. Кармелітів Босих. Туди і поспішило «Тисячоліття». Була неділя, велелюдно зібралися миряни, в їх хор впліталися голоси «Тисячоліття»...

7-го і 8-го серпня хор залишився у Львові. На ці дні припали концерти. Для першого виступу віддано базиліку Домініканського собору, для другого – філармонію. У філармонії атмосфера була святково концертною; в соборі, навпаки, мало нагадувала традиційний хоровий концерт. Бажаючих послухати «Тисячоліття» прийшло значно більше, ніж вміщає храм...

Під високим куполом полинули перші такти церковного гимну. «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни...» – не звучало тут відколи стойть собор. Молоді голоси линули легко, звук формувався природно. Його чистота і вистроєність – це ті основи, без яких неможливе хорове виконавство, і які «Тисячоліття» наповнило духовним змістом, додало це таємничє «щось», без якого не було того великого мистецтва, яке творили в ті хвилини диригент Полянський і керована ним молодь. А потім звучали шедеври-скарби української понадтисячолітньої духовної музики: від анонімних творів – до композиторських злетів найвищого рівня. Слухачам відкрилася краса нечуваних ними досі мелодій, а з ними – почуттів. Диригент знаходить нюанс, виділяє якусь певну лінію – і добивається нового відтінку, а рівний звук залишається незмінним. Без найменшого форсування виконавці досягли тонких градацій: від зосередженого і скрботного до величавого і захопленого. Враження підсилювала специфіка акустики залу, в якій звук «живе» протягом майже семи секунд. Під високим

куполом собору він множиться, творить багатогласне плетиво і поволі згасає...

Наступного дня у філармонії хор знову демонстрував своє оригінальне обличчя в інтерпретації і церковної музики, і народних пісень. У залі сиділи відомі музиканти Львова, диригенти, композитори. Кожен з них дав високу оцінку виконавському рівню молодого колективу. Вони висловили своє захоплення працею керівника Ярослава Полянського, його великим бажанням створити в нелегких умовах хоровий колектив на добровільних засадах, який не поступається професіоналам. Запам'яталися слова одного з них про те, що хористи, що їхній диригент не на рідній землі, серед чужих звичаїв, мови і пісенного матеріалу бережуть батьківську пісню, одягають її в коштовні перла і з найщирішим серцем несуть у широкий світ.

Останній концерт перед поїздкою «Тисячоліття» до Києва відбувся 8-го серпня в Бориславі. Зал заповнила дуже вдячна і захоплена колективом з перших хвилин аудиторія. Концерт «Тисячоліття» в Бориславі слухала професор Львівської консерваторії Марія Байко

– одна із славного тріо сестер Байко. Вона похвалила спів Марти Боберської та Миколи Конаха. *У нас хори мають популярність*, – говорила пані Марія, – але зібрати на периферії в літній час повний зал, то красномовно свідчить на користь згуртованості людей, яких ви запалили цікавістю до найкращого в українській тисячолітній культурі.

У Львові професор Байко мені розповідала: *Від Полянського довідалась, що він не має змоги видати вдома зібрані ним лемківські пісні. Вони відомі у нас з публікацій в українській пресі у Польщі. Я ретельно вирізувала їх і підшивала. Більше того, пісні не лежали мертвим вантажем у мене. Цим матеріалом користувались мої учні у Львові, і ті, хто тепер працює по цілій Україні і за межами. Виступаючи на гастролях, я виконую їх по всьому світу. Пам'ятаю, яку високу оцінку дав їм наш вчений-етнограф Філарет Колесса. Настав час видати їх кількома частинами.*

Столиця України – Київ – це останній етап і найвища мета гастрольної подорожі «Тисячоліття» на Материк. Для гарячих до своєї історії молодих людей – це глибоке коріння родової пам'яті, яке починається тут, у землі їхніх предків. Вони прибули, щоб припасти до її джерел. На краю високих Дніпрових круч побували хористи двічі. Спочатку в Каневі, до якого приїхали вклонитись Шевченковій могилі, і на наступний день, який провели в Києві. Біля високого постаменту з чорного мармуру фігури Володимира Великого з хрестом заспівали «Блажен муж» і «Вічну пам'ять» на честь Хрестителя...

А чи буде кому слухати нас в Києві? – якось несподівано і навіть недоречно запитав хтось з хору. Ми стояли на сходинах Будинку вчителя, де через півгодини заплановано виступ «Тисячоліття», а довкола не видно було ані афіш, ані наших слухачів. В такий час у Львові годі було приступити до головного входу філармонії. Тут у залі зібралась невелика, але винятково тепла аудиторія. Концерт тривав довго. Співали

духовну музику і відділ народної. Цьому виступові Ярослав Полянський та його «Тисячоліття» віддавали, мабуть, останні сили перед поверненням додому. Але в залі ніхто не зауважував їхньої втоми. Співали легко, розковано. Водночас були підтягнуті і зібрані, особливо привабливі і святкові в своїх оригінальних строях, запроектованих у Києві в дусі старовинного одягу часів Київської Русі...

Цей вечір у Києві завершував хор біля пам'ятника Шевченкові покладенням квітів. Вшанували пам'ять Кобзаря виконанням пісень на його слова. Оточені тісним колом своїх слухачів з концерту та й випадкових прохожих пізно ввечері в центрі Києва востаннє в цьому турні прозвучали голоси «Тисячоліття».

Це коротке турне українського хору з Польщі залишилось у пам'яті всіх, хто слухав і спілкувався з ними, найприємнішою згадкою. В звучання церковних творів вони вдихнули всю теплоту, чистоту сердець і безпосередність. Оксані Лучко, молодому медикові, довелося спілкуватися з дівчатами і хлопцями з хору приватно: ... *Найбільше втішає те, що всі вони, хоч*

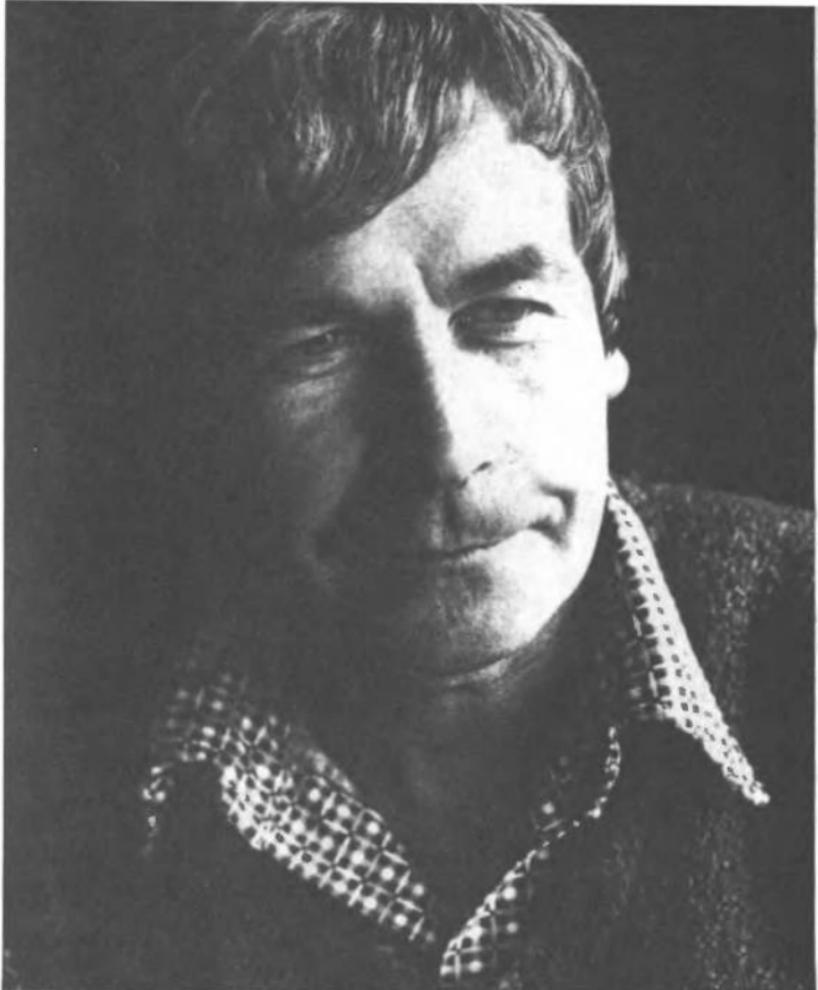

виросли в чужому краю, де все сприяє повній асиміляції, – такі свідомі українці, свідомі своєї історії та мови, культури й духовної спадщини. Вони свідомі ще одного: величі музичного, диригентського, педагогічного таланту свого маestro – Ярослава Полянського, що зібравши їх, учинив справжнім перлом.

Життя пливе своїм руслом. Лише у спадщині, в історії нації, тільки вже у споминах остается «Тисячоліття» і його творець Ярослав Полянський...

Наталя Самотос

Знімки: Мирона Кертичака (на 181-ій, 184-ій і 187-ій стор.), Ігоря Санайка (на 183-ій стор.), Григорія Левинського (на 185-ій стор.) та вгорі (автор невідомий).

Мистецтво не знає рамок

Мирoslav Смерек

Художник Мирoslav Смерек так і не встиг виставити свої твори у Шевченковому храмі на Тарасовій горі в Каневі. Ще у 1992 році спеціально до нього в Ольщтин приїхали дві працівниці канівського музею, щоб переконати Пана Мирослава у цьому творчому задумі. Митець відмовляючись, просив зачекати ще хоча б рік-два.

— Я не можу туди поставити випадково підібраних моїх картин, — переконував. — Це ж Шевченко. Там мусить бути все обдумане, невипадкове. Мені ще треба

З онуком.

Та він не дочекав. У грудні 1994 року вперше відчув у собі хворобу. Ще не здавався. Працював як і раніше, не зберігаючи себе. Вже у лікарні кінчав художнє оформлення спогадів відомого ольштинського лікаря Володимира Сави «Удома й на чужині», що з Гомону продовжились у книжку. Чимраз нестерпніший біль не давав творити. У березні художник довідався, що мусить їхати в Білосток у тамтешню онкологічну клініку. Це зазвучало як остаточний присуд. Знав про це й Мирoslav. Знав, що не повернеться.

Повернув у домовині. Його останки складено далеко від рідного Монастиря, на ольштинському цвинтарі. Офіційно прощав його польський священик, так бажали собі дружина покійного – полька й син. Та прозвучали й поминальні пісні українською мовою; на очах сотень людей, також поляків, видніли слізози.

Талант митця почав проявлятися у Мирслава з дитинства. Малим хлопцем у 1947 році, у наслідок акції

дописати декілька картин. Отоді й зробимо виставку.

Минав рік, другий... А Мирoslav Smerek і далі не наважувався поїхати у Канів, хоч кілька нових картин, таки, створив. Та й піклування про будні не дозволяло готовитися до виставки так швидко, як би йому хотілося. Якось після канікул 1994 року Мирoslav Smerek, виконуючи сценографію до чергового з концертів в Ольштині, сказав:

– Треба б поїхати в Канів, домовитися. Я готовий влаштувати свою виставку у червні-травні наступного року.

Поле, 1981, олія, 130x90, BWA в Ольштині.

«Wisła», він потрапив на Гіжиччину. Там навчався у початковій школі. Навчання продовжив у Технікумі

Озеро в лісі, 1976, акварель, 35x49, родинна колекція.

механізації рільництва в Каролеві коло Кентшина. Але не рільництвом він захоплювався, а рисуванням і малюванням. Уже тоді визрів його хист художнього освоєння великих просторів. Завдяки цьому він став, як називав його в одному з нарисів Степан Демчук, «головним декоратором» шкільного містечка Каролево.

Все ж таки звання техніка механізації рільництва Мирослав здобув. Але на цьому він не зупинився. Складав – успішно – екзамени на художній факультет Торунського університету ім. Миколи Коперника. Студії закінчив під талановитим наглядом професора Станіслава Борисовського у 1962 році. Опинившись в Ольштині, молодий художник став викладачем історії мистецтва та методики навчання у місцевій Вчительській студії. Там навчав і шефував понад сім років.

Запрацьований у Вчительській студії, де читав також лекції про українське мистецтво, художник знаходить все ж таки час на мистецьку діяльність. Його перші створені в Ольштині картини – це наслідок подорожування по Україні. На них красуються київські церкви, природа Криму, пам'ятки української архітектури.

Причал, 1979, олія, 90x100, родинна колекція.

Саме ці твори склалися на першу авторську виставку художника у 1964 році в Галереї художніх виставок у столиці Вармії та Мазур. Опісля була загально-польська виставка, міжнародні... В сумі роботи художника представлялися на понад 70-ти виставках у всьому світі.

Художник Мирослав Смерек, уже як дозрілий творець, починає використовувати свій талант «освоєння великих просторів». Появляються нагороди, вирізnenня, визнання критики і водночас замовлення на художнє оформлення великих імпрез (хоча б таких, як центральні обжинки, чи візит папи в Ольштині). Його творіння захоплювало прекрасною композицією, вразливістю на кольори і вмінням використовувати на-вколишнє для гармонійного зображення ціlostі.

●
Мирослав Смерек не любив, коли про нього мовилося, що він український художник.

– Я українець і цього не цурався, не цураюсь і ніколи стидатися не буду, – відповідав він завжди спокійно.

– Справжнє мистецтво не в тому, що я малюю дядька у шароварах, чи бабуню у вишитій сорочці. Справжнє мистецтво має сприйматися в усьому світі. Отоді говоритимуть про талановитого українського поета, актора, чи художника в Америці, Парижі, Сіднеї, чи ще десь. Не закриваймося від світу шароварами і вишивками. Ми-бо значно багатші і маємо що показати світові.

Художник Мирослав Смерек старався переламувати оцей стереотип вічної традиційності українців, що багатьом не подобалося. Здається, в 1993 році художник оформив нетрадиційну сценографію на Шевченківський концерт в ольштинській філармонії. Вона складалася з кільканадцяти національних прапорів, автографа Великого Тараса і дат його народження та смерті. Поляки, захоплюючись задумом, стверджували: «Врешті щось нове, цікаве...» А українці? Українці, щастям не всі, обурювалися: «А де ж цитати з *Кобзаря*, портрет Шевченка?» Мирослав Смерек терпеливо пояснював: – Ми не можемо станути в місці. *Кобзар*, хоч йому понад сто років, актуальний і нині. Таким він буде й завтра. Ми не можемо піддаватися смакам людей, котрі у нескінченості хочуть повторювати одне й те ж. Художники, літератори, артисти обдаровані талантом для того, між іншим, щоб людей навчити відкривати нове, переконувати до нього. На цьому полягає розвиток. Тільки з такими народами, що йдуть уперед, котрі вміють творити нове – рахується світ, має їх у пошанівку.

●
Не тільки своєю творчістю, але й життям Мирослав Смерек доводив цю істину. Він ніколи і перед ніким не вкривав своєї національності. І годі, не тільки в Ольш-

Човни, 1981, олія, 72x91, родинна колекція.

тині, знайти ще одного такого, як він, українця, до котрого сотні поляків ставилися б з такою пошаною. Яке вже не терпке, а часом і сконфліктоване художнє середовище, а про Мирослава всі говорять, що не було

і довго, мабуть, не буде такої прихильної до всіх, готової допомогти, дати пораду – людини.

«Це справжній европеєць – і за талантом, і за духом. Отакого б характеру всім слов'янам», – згадують Мирослава Смерека його ольштинські друзі.

Перша посмертна виставка доробку художника Мирослава Смерека відбулася у червні 1995 року в Галереї художніх виставок в Ольштині. Серед зібраних праць красувалися й ескізи, які художник начеркав, підготовляючись до художнього оформлення українських святынь у Доброму Місті, Байорах Малих, Пененжні, Острому Барді та в десятках інших місцевостей, в яких українська громада відкривала свої святині на вигнанні.

Степан Мігус

Мирослав Смерек

народився 11 липня 1935 року у Монастирі коло Ярослава. У 1947 році разом з батьками – Марією та Іваном – був виселений у село Вишовате коло Гіжицька. Початкову школу закінчив у Мілках. Опісля навчався в Технікумі механізації рільництва в Каролеві, яке закінчив у 1955 році. Два роки пізніше продовжив навчання в Торуні на художньому факультеті тамтешнього університету. Студії закінчив з вирізнянням у 1962 році. Дальшу свою долю зв'язав з Ольштином.

Творив і водночас працював на багатьох посадах, щоб пережити.

Залишив кількасот картин (олія), акварель, графік, рисунків. Творив легко, з приємністю. Критики відзначали чудову кольористику його робіт. Його картини є сьогодні в галереях Франції, Англії, Німеччини, Швейцарії, Голландії, Канади, Грузії, України, Польщі.

Мирослав Смерек помер 19 березня 1995 року у Білостоці. Похоронили ми його на комунальному цвинтарі в Ольштині.

Дід Семен, груша, 1989.

Дід, липа, 1987.

Криниця неймовірності

За мальовничою рікою Нарвою розкинулось село Канюки. Воно, як і більшість поселень на Підляшії, працьовите, багате добрими людьми. Від інших відрізняє його те, що живе в ньому відомий різьбар Володимир Наумюк.

Розказати про умільця не просто, адже все тут – і майстерня і хата, де він живе з родиною, незвичайні. Історія тут у кожній дрібній речі. Приголомшує чужинця спокій мутної Нарви, сріблисті плесо води, зелень краєвиду і оця підляська далечінь незвичайна, таємнича та споконвічна. Сократ Янович, письменник, назвав Нарву вічною рікою, вічною у часі й просторі.

Володимирові Наумюку притаманна споконвічна прірченість рівноваги людини і природи. Притаманна йо-

му, як і всім людям Підляшшя. Однак своєрідність тут така, що між життям умільця і природою стоять ще різьби. Вони – творчість не проста, пофілософському осмислена, наділена прийомами людини міцно осадженої у моноліті сходу, його вірувань і віри. Це щось на зразок чистої естетики. Тому й творчого вислову митця не сприймеш без хвилювання.

– Ви знаєте, щораз важче прощатися зі своїми роботами, – говорить художник, – і з тяжким серцем виряджати їх у далекий світ. Це ж моє життя, моя частина душі, яку важко продавати, бо вона лишається все більше поза грошовими вимірами. А люди не завжди розуміють, що всього на гроши не перерахувати.

Й інший вислів митця:

– Ось, бачите, минуло все – сини женяться, а я знову лишаюся сам. У порядку природи своя жорстокість, свій якийсь недоторканий переспів, якого ніхто не зуміє замінити. А коли пробує, природа карає його удвічі... Пригадаю катастрофи світу, коли людина намагалася порушити дійсність. Я не чиню цього, але різьблю своїх святих, може вони молитимуть Бога про краще.

«Різьблю (...) святих, може вони молитимуть Бога...» – слова по-філософськи дозрілі, не дешеві, повні сумніву і надії. Ними митець намагається охопити таємницю свого огортання всесвіту різьбленою вірою в краще. Його «Ключники неба», «Варвари», «Монахи», «Священики» – це різьблений літопис цієї віри в те, що добро повинно захистити людей від зла, що природа спроможна очистити людину з бездушності. Через природу можна дійти до найтонших пластів свідомості. Звідкіля

Тарас Бульба, літа, 1988.

Вулик.

це у Наумюка? Може з глибоких роздумів над собою, а може від мови Нарви, Підляшша, свого народу. Звідки цей заспів, по-прометейськи величний, а по-людському незвичайний...

Сільська мадонна, Надія, Доброта і Мудрість, Старицтво... Коли спілкуюся з умільцем, доходжу до висновку, що він переступив пороги реальності, а його філософія – тяжка праця для мистецтва, для оновлення себе у різьбі. Мистецтвознавці та фольклористи підкреслюють, що у творчості Наумюка відсутня гіркота життя, а переважає світ внутрішнього піднесення.

Розповіді про свій шлях до мистецтва він починає від рідної хати і кільчить їх, завершує знову рідним домом, історією лісу і ріки,тиши, поруху... Дитинство і дозрілий вік – все немов цілісне, з'єднане і націлене на відповіальність за себе.

Широка гостинність, якою обділює Наумюк своїх гостей, викликає близькість, буває сердечною бесідою на загальні, не лише мистецькі, теми. Чому про це пишу? Тому, що це допомагає зрозуміти творчість різьбаря, дозволяє наочно переконатися в доцільноті діяння.

Відкрили Наумюка випадково в Білостоці. В його мистецтво закохалися не лише колекціонери. Є й такі, що посіли десятки різьб Володимира Наумюка. А він, людина рівноваги у моноліті сходу, мріє, що хтось з нас, ще й ще, навідається у Канюки, до нього не лиш за різьбою, а й за розмовою...

Тадей Карабович

Різьби Володимира Наумюка фотографував Євген Рижик.

Синівський пошанівок

Хвилі короткотривалих «відлиг» в історії совєтської системи виносили до світу й такі факти-явища, які у пізніші десятиліття допомагали утриматися при житті вільній творчій думці. Одному з таких саме явищ минає 30 років. А є ним біографічний роман «Українські ночі, або Родовід генія». Після виходу цієї книги у 1966 році ім'я її автора – малому колу читачів відомого досі польського письменника і перекладача – **Єжи Енджеєвича** (1902-1975) стало голосним і напостійно вписалося в історію польсько-українських культурних взаємин.

Роман цей приносив новий погляд (формований багатьма роками копіткої праці письменника) на життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка. Погляд, який від основ заперечував панівну у совєтському літературознавстві думку про т.зв. благородний вплив російської культури на Шевченкову творчість, вплив, без якого, мовляв, і не було б самого Шевченка. Енджеєвич документував політичну девіацію такого судження, доводив самобутність Шевченкового генія, виривав його з загумінковості офіційної російщини і вписував у плеяду найбільших умів світу.

У Польщі цей твір мав три видання (1966, 1969, 1972). Натомість у підневільній Україні – батьківщині генія – книга поширювалася майже виключно у т.зв. другому обігові, читалася в оригіналі та у фрагментарних перекладах і чекала на появу окремим виданням по-українському понад 20 літ. Ті, кому здавалося, що й в історії культури є всевладними, забороняли видавати цей твір, стараючись, щоб роман про Шевченка пішов у забуття. Та не так сталося, як декому цього бажалося. Насамперед ластівкою у перекладі Віктора

Влітку 1965 року про Єжи Єнджеєвича (зліва) Україна ще не гомонила.

Іванисенка з передмовою Дмитра Павличка у 1983 році друкується він в «Києві». Врешті у Шевченкове 175-річчя доходить він до українського читача окремим виданням.

У зв'язку з ювілеєм книги-явища певної ваги набирає листування Єжи Єнджеєвича з кременецьким краєзнавцем Макаром Середюком (1911-1982), після смерті якого його дружина Лідія передала вісім листів та п'ять поштівок Єжи Єнджеєвича для зберігання у фонди Кременецького краєзнавчого музею.

Ці листи зачіпляють широке коло питань польсько-українських літературних та культурних взаємин і викликають зацікавлення не тільки дослідників. Збереглася чернетка-копія першого Середюкового листа, писаного до Єнджеєвича 4 грудня 1966 року, якраз після виходу першого видання «Українських ночей...» В ньому автор висловив своє захоплення від прочитаної книги про Шевченка. Водночас М. Середюк звернув увагу письменника на певні неточності у перекладі уривків Шевченкових творів на польську мову, зокрема щодо тлумачення українського *світ* на польське *світло*, а не як *космос, всесвіт*, як би мало бути правильно. Єнджеєвич визнає свій недогляд і дякує Середюку за виявлену похибку при перекладі.

Лист-відповідь польського вченого датується 19 грудня 1966 року. Ось що писав Єжи Єнджеєвич:

Сердечно дякую Вам за слова визнання моєї книжки. Такі слова підбадьорюють і додають охоти до подаль-

У 1972 році «Українські ночі...» з'явилися у Польщі втретє. Гостей з України Єнджеєвич питав, коли його книжка вийде мовою Шевченка. Довелось чекати «відлиги» і 1989 року.

Фото Р. Галана

шої праці. Вдячність читачів – це найбільша нагорода, про яку тільки може мріяти автор. Тим дуже мені приємно, що лист надійшов із Кременця. І дуже тішить мене те, що Ви висловлюєте думку, що моя книжка спричинилася до ще більшого взаємного зближення двох братніх народів – польського і українського. Якщо Ви так власне відчули і зрозуміли книжку, то, значить, що недаремно я працював стільки літ, щоб її написати.

Далі в цьому листі письменник викликає свої секрети творчості, коли працював над матеріалами для майбутньої книги про Т. Шевченка. Він зазначає, що книга його – історичне дослідження, бо спирається вона на багатий джерельний матеріал. Не обійшов Єжи Єнджеєвич й гострих кутів, входячи в полеміку із М. Сєредюком щодо вжитих термінів *малороси*, *Русь*, *Русь-Україна*. Він пояснює, що для нього особисто існує тільки *Україна*, *українці* і мова – *українська*. А там, де мовиться хохли, то це місце процитоване

з листування В. Бєлінського. Єжи Єнджеєвич твердо відстоює історичну правду, право кожного народу на своє минуле, на збереження рідної мови.

Що впадає у вічі при читанні листів Єжи Єнджеєвича? Це насамперед доброзичливий і щирій їх тон. У ставленні до українського народу, його минулого, його видатних історичних діячів, до прекрасної мелодійної української мови відчувається глибока повага, синівський пошанівок і знання глибокі, всесторонні, як справжнього ерудита. Сам письменник зберіг любов до українського народу, до його пісні ще з дитячих літ, коли жив в Україні. Ці симпатії прослідковуються часто. У ряді листів окремі фрази він пише по-українськи. А лист від 2 січня 1969 року написаний повністю мовою Шевченка.

У листі від 31 грудня 1973 р. Єжи Єнджеєвич висловив жаль з приводу того, що через стан здоров'я не зможе приїхати до Кременця – міста, яке часто фігурує в його романах. До того письменник вже побував в Україні, – брав участь у святкуванні 150-річчя від дня народження Т. Шевченка, виступив з доповіддю про Кобзаря «Життя – подвиг».

В останніх листах до Кременця Єжи Єнджеєвич скаржиться на стан здоров'я, яке дуже погіршало, зізнається, що думка його працює, але фізично знесили настільки, що про творчу працю й годі думати. 27 березня 1975 року датує останнього листа до М. Середюка. Вже тяжко хворий повідомляє, що хотів ще написати одну книжку – автобіографічну. Хотів через призму свого життя показати нашу епоху, повну стресів, безжалісу, та однак даючу певну надію на майбутнє. Хотів написати про Польщу і Україну. І дуже жаль, що такої книги він не написав. Смерть перешкодила здійснити цей задум. Це втрата і для поляків, і для українців.

Гаврило Чернихівський

«Прожити тисячу життів...»

(Есе пам'яті Батька)

Духовну велич людини як правило зауважуємо тільки на відстані часу. В щоденному побуті – це звичайний собі чоловік чи жінка, пріятель чи родич з усім букетом недоліків та химер. Але приходить час і починаєш розуміти усю глибину слів: «Коли маєм – не цінуєм, а загубим – плачем».

З почуттям ніжності та бережливості перегортаю пожовклі від часу, пошматовані від частого вжитку сторінки поштового паперу – це рукописи, концертний репертуар скрипала-соліста. На полях – скупі замітки, вибляклі від часу записи, датовані 1947-50 роками. Зворушливі слова – скільки в них туги за рідними та близькими людьми, водночас надії на скоре побачення.

Ось – довгий список місцевостей на трасі Печора-Воркута, концерти мало не щодня в клубах, бараках, часом просто неба. Слухачі – виключно зеки, бараки окремо для жінок, окремо для чоловіків, блаткі знущаються над почуттям людської гідності. Мало хто серед них знатиме, що це для них виступав абсолютент Вищого Музичного Інституту ім. Лисенка та Львівської Державної консерваторії, учень відомих педагогів Євгена Перфецького та Осипа Москвичіва по скрипці, Василя Баравінського по гармонії, Станіслава Людкевича по сольфеджу, Миколи Колесси по оркестровому класі, П. Пшенички по квартету, Нестора Нижанківського по музичній формі, Бориса Кудрика по історії музики, Зиновія Лиська по композиції – скрипаль Артемій Цегельський, засуджений без суду і слідства постановою ОСО при МГБ ССР від 4 Х 1947 р. до 5 років лагерів і спец-поселення. А ще перед тим – рік тюрми на Лонцького у Львові, весна 1947 р. Золочівської тюрми і – етап...

Затихає останнє слово запізнілого слухача, ледь поскрипув стілець і наче з самого серця ллеться чарівна мелодія Шуберта «Аве Марія». Скільки в ній туги за рідним краєм, рідними та близькими людьми. Ні, це не просто музика – це молитва. І про це знають тільки вибрані, їх одиниці, але вони присутні тут, далеко від рідної землі, замучені катожною працею і довгою розлукою, тут серед снігів Сибіру вони моляться в цей час до Марії-Богородиці зі слізами на очах і чистим серцем та дякують подумки Всевишньому за те, що прислав їм здалекої України цього молодого священика-ісповідника, що зараз оце стоїть на сцені зі скрипкою в руках, а за якийсь час зможе уділити їм Найсвятіших Тайн – у, здавалось би, приватній розмові поділиться з ними черствим лагерним хлібцем – Тілом Христовим та водою з родзинками – Кров'ю Христовою. Бо ж він – після закінчення Львівської Духовної Академії, священичі свячення одержав з рук самого митрополита Андрія Шептицького.

«Роде наш красний...», багата Галицька земля на славні священичі родини, скільки з них вийшло знаменитих музикантів, учених, митців! Та мало хто з них зумів поєднати призвання духовне і водночас світське. Уже в 1932 р. вісімнадцятирічним хлопцем почав професіонально працювати, щоб оплатити не тільки життя, але і дальнє навчання. Працював скрипалем, альтистом, акордеоністом, баяністом, диригентом хорів, духових та симфонічних оркестрів, перепищиком нот, бібліотекарем, гармонізував, писав рецензії в музичну пресу, проводив музичні лекторії, диригентські студії, навіть вчив солоспіву і фортепіану. В першій половині життя нераз виступав солістом-скрипалем, об'їздивши з концертами більше половини міст Галичини і поза нею.

Восени 1944 р. о. ректор Й. Сліпий покликав ще молодого тоді семінариста Артемія Цегельського на становище викладача церковної музики в Духовній Академії у Львові. В рамках Богословської Академії

– організував симфонічну оркестру з богословів, якою ж і диригував на численних концертах, провадив Музично-драматичну секцію при Читальні богословів ім. М. Шашкевича, також – перша скрипка струнного квартету при Духовній Академії. Згодом, як священик, одержав до духовної обслуги парафію св. Йосафата на Замарстинові у Львові. Та ось прийшли часи важких випробувань для нашого народу. Тернистий шлях належало пройти і його пастирям, тим, хто не зійшов з вибраної раз і назавжди дороги...

Тужливо за вікном бараку висе сніговій. Завмерли, слухаючи скрипку, стрижені голови зеків. Звучить ніжна музика Шуберта, немовби видіння перед очами молода кохана дружина, троє маленьких діточок, покинуті на далекій Батьківщині. Він ще не знає – його сім'ю, так як і його самого вивезено на заслання в безконечну снігову пустелю, він ще не знає – перед ним нелегка праця на лісоповалах – важкі випробування для рук музиканта, але і... щасливе повернення на рідну землю, довгі роки душпастирської праці в підпіллі та музика. Музика – пасія життя.

На високій ноті ледь чутно затихає мелодія скрипки. Зупинився смичок... Обірвалась струна життя...

Вже більше ніколи ми не почуємо цих неповторних звуків... Аве Марія... Хто благословить нас востаннє в нелегку дорогу життя, розрадить, навчить?

Кожен з нас хоче прожити своє життя якнайдовше, та не здогадуємось, що можна «обійти» нашу природу і за короткий час свого матеріального існування прожити на Землі два, три а то й більше духовних життів. Та це вже – доля, а долю як і Батьківщину – не вибирають.

Петро Цегельський

Варшава, 1994 року

Від редакції: Есе писалося для *Гомону*.

Восени 1976 року зберігається це звичай зустрічій українських у Польщі літераторів, кореспондентів «Нашого слова», журналістів та діячів УСКТ.

Фото Сергія Григорчука

Про себе сам (дещо)

Народився таки я десь менш-більш коло чи після 7-го липня 1926-го, а не, як, аж до другого приходу німця, народним переписувачем люду для потреб школи було записано: 7-го липня 1925-го року. І побачив уперше світ поблизу, себто неподалік повітного Кобриня, міста, що на Берестейщині, частині Полісся, колись всуціль, себто геть української, з ясним іканням навіть у словах духівка, бо ж не духовка, штрахівка, бо ж не страховка, не кажучи вже про їце, а не яйце, Ісупа, а не Йосипа, їлку, а не йолку... та з розповсюдженим серед древнього племені, може й надмірним, іканням, приміром, в знахідному говорилося в ліси, на дорози, в хати, а не в лісі, на дорозі, в хаті. Звідси й «Весілля іде, капуста в хати, сват за капусту, сваха не дати». А вже послідовно до семи літ на печі я казав на нозі, а не на ноге, і не на нодзе. Всім до болю,

дідам і бабам, було відомо, що коли *сіль* – то ще по-українському, як *соль* – вже по-російському, якщо ж *суль* – воно по-польському ти заговорив, ополячився. Білоруської ідеології, себто глибокої національної думки довкруг не чулося, вона нам за Пружанами починалася, білоруська, вірте, бо й царські мовознавці на цьому стоять твердо ● Сім'я хліборобів Василя, сина Івана, моого батька, і Дарки, дочки Павла Волосюка з Батча, моєї матері, разом зі мною й братом Олексою та сестрою Любою з наскрізно комунізного рідного сельця Гуцьків, з кільканадцяти дворів складеного, трохи згодом, після моого пришестя сім'я всім гуртом переїхала хліборобити на Палажчиній, маминої сестрінки, кислій землищі, перебралася до, вздовж річки Тростяниці розташованих, не менш комунних Рикович, вже не сельця, а села з кількадесятма дворами, з клунями, прилеглими до плавнів, з тітчиним, вже нашим, нам переданим хутором осторонь пам'ятного, загалом, загально беручи таки також сельця на сімнадцятому кілометрі від привітно-повітного містечка Кобриня, коли, майже цілком з жидівського, було, не вряди-годи, часто ідеш або, рідше, їдеш, по що чи за ще чим-небудь вкрай, негайно необхідним тубільцеві, коли отак шкандибаєш собі шосейною, обабіч з плакучими вербами, берестейсько-московською дорогою, подекуди з укосами, до більшого від Кобриня трохи, таки нашого, попри жидівське засилля, коли отако ідейно тягнешся до воєводи Бернацького Костика *свого* поліського кресового воєводи, поступового антикомуніста, прямуєш до його Берестя, також не цілком ще ляцького, коли отакечки все узбіччям та узбіччям, боком, все боком босий, непідкованим ще долаєш бажану путь, зігнувшись в три погибелі, а щоб вітром тебе зі шляху не здуло, то й попід укосом, бувало, собі чалапаєш, аби затишніше, лише б вітер зі сходу, той, тебе не пронизав наскрізь. Прикро прийти жити в світ скомунізований, окомунений, а тут ще й

твоє життя йому зовсім було непотрібне, місцевому чи пак інтернаціональному атеїстові ● І ось темної безсніжної ночі в Червачичах, де, за хохла Хрущова, знайомим моїй мамі, Слив'янкою, тутешнім безбожником спаленій, за Іюдину *Ладу*, тоді у ще цілій дерев'яній церкві, де мене й охрещено восени 1926-го, де, перетнувши річку Мухавець, залізнообручним возом по льоду, побіч непорушного, кригою скутого порома, ми кінським кроком посувалися вночі, зимової ночі, до нового місця призначення, отже в Червачичах, вже *не de*, а відомо, що на річковому переїзді там до мене, закутаного, в перину з неба камінь упав, кинутий поліським більшовиком. Жах, бо хто за тебе тепер оцей автобіографічний донос на себе недобитій комуні на згад писав би, якби не перина. Та й чи в Варшаві мене долюблюють, вже ідейно свої, невже каціківство жовтоблакиттю червона масть прищепила, часто, похилившись над річкою, у життя питаюся, мовкнучи дедалі частіше, немов вічної мовчанки вчусь. Оспівана мною нещодавно в Варшаві, вже дідом, річка, *невеличка Тростяниця, текучи з вишневого саду*, від хати на північ, вельми лінива, як кожен, як і я, поліщук, мабуть, і дотепер так текла б, за півтора кілометра від нового осідку єднаючись з більшим від себе Мухавцем, якби не брежнівці-меліоратори-нівелятори, тоді з чоловіком, з чоловічим родом єдналася, щоб таким любим чином почерез каналля й *Прип'ять*, яка мені, все чомусь, чогось з припічком асоціювалася, щоб, скажу вже, з більшим від себе, бо з дужим Дніпром, а відтак, таким робом і з Чорним морем, прихильним запорожцям водоймищем, а таким способом через Босфор з рештою світу злигáтися щоб в любощах, поки що на віки, бо хто знає, чи невдовзі, незабаром себто з землею нам чого не станеться, лихе чи не сподіється. Ось з якого єднання, зі злигу якого родом, мій, Остапа з Лапських, Василевого сина зв'язок, тісний, бо творчий, з своєрідною йому, чужорідною Україною й бли-

зьким, мені далеким, не своїм світом. Пристрасть до Неї, до Неньки до своєї, Читачу, звідки яка до мрії – до світу пристрасть ● А мій батько знав свою мову краще від меї мате рі, але мати, не нафарширована польсько-російським батьківським суржиком діяча, інтимніше вона, мама нею, своєю мовою, спадщиною орудувала, як і я, більш художньо, не суржикувато. Глибного слова *взагалі я* вчився залюбки, ані дрібки брехні, ані стілечки, бігме, наперемінку у трьох окупантів, хоч вони самі себе ще й досі деколи вперто благодійниками моїми нáщось нам називають, і навіщо, здавалося б, чому б раз і назавжди до, а так, до правди прилюдно не признатися. Тож вчився я з вірою в свою майбутню батьківщину, донині може чужомовну ще, зубрив чужі азý, закоханий в мамине ще кріпацьке слово: «*В нашого пана золотий пас...*». Кріпаччина у класичному невикривленому вигляді, у не в колгоспному споторенні. Боженьку, *подумати лишенъ*, саме таким словом починається *Звернення*. Все без батьківщини, залишки чуба дібки стають! Наголошу втрете, вчився я за два кроки від батьківського порога, оно попівщину було перейдеш, лише перейти, хоч боязко, бо завжди церковне місце чогось чортом насичене, а не батюшкою, який, старий Котович, любив школлярів з присадибного садка, а то й з католицького, з середини дев'ятнадцятого століття, з цегляними склепами, з цвинтарця своєю появою любив прогнати, витіснити принишклу зграйку геть за попівські шанці, рови, окопи попівства. І хоч як не лячно, ти нечисте місце перехóдив спроквола, ввесь насторожений, а перешовши, вийшовши на ясне, залите сонцем поле, біг вже підтюпцем до чотирикласної в Крупчичах, суміжних з настороженою, ворожою до ризької Польщі Чижевчиною, то знов до семикласного села Рогізна, за п'ять кілометрів від згаданого порога, три роки підряд бігалося, бо два вже за червоної, майже царської, Росії, в дощ та мороз, за кожної години, в годину сонця і негоди, бігав я бе-

рестейським шляхом, немов Ромоданівським, немов Чумацьким з перспективи часу, з часової, з варшавської відстані дивлячись, чомусь щодня назад, поза себе озираючись, немов там, на тому шляху тепер чогось шукаючи, нічого, по суті, не загубивши, бо свідоме існування з собою я виніс, таки завдяки все-вишній силі, слава Богові, а відтак і від німця, за Німеччини, в Кобрині вдумливого слова *взагалі* став вчитися в ім'я щасливішого свого невмирущого майбутнього, з впертою думкою про нього все, аби воно таке таким було. Яка нещоденна у творця передбачливість, аж сам собі дивуєшся, що ти такий, а не гинчий вдався, як той чи той, не такий, як ти, і все. У розмаїтті індивіду-умів запорука громадянського, читай, антирадянського. І це, громадяни, треба розуміти. І в цьому силі єднання ● А от довчаться глибшого слова, вже тут, у менш-більш чистій етнічно Польщі я взявся, став докопуватися глибини по таких її корінних містах, як не Кобринь, а як фольклорний Ловіч, здружений після першої світової через смугастих колоністів з нашою Кобринчиною. Буває, у міжвоєнний період ми дали колоністам прихисток *там* у себе, у післявоєнний же час – вони нам, емігрантам, у себе *тут*, вдома, хоч і у нас, не ми, вони були не лише гістьми. В університетських, гохшульних, де Вроцлав, де Варшава, я скопився за книжку з незгасним заокупаційним запалом. У рідній школі, згадав, лише два місяці у присутті німця повчився на Пинській вулиці Кобриня, досхочу подихав. А цією нахлібною mrією дехто з наших після першої світової також був перейнятий, обстоював mrію, боровся за бажану вигадку, мабуть, таки мляво, коли, в історичному вимірі, лише Простівтою нам спалахнуло, а потім, для більшості потрібна, комуна настала з російським засиллям у всіх царинах, клітинах тутешнього духа, з російською домінантою навіть у свинарниках і по яслах. А кажуть, по всій Україні горе творилося. Тутешність, тебе я знаю,

оцю невиліковану болячку нам окраїнцям, знов прикро, проте повторю, таки окупанти прищеплювали, якомога глибше свій патріотичний яд впорскуючи в місцевий мозок, щоб якнайшвидше, якнайхутчій, перерахую: полонізувати, русифікувати, румунізувати, мадяризувати, ословачити, обілорус..., ні, стій, біло-рутенізація, ця затія на Берестейщині лише пришидила русифікацію, поглибила обрусіння окраїнців. Схоже, як реправославізація на Підляшші та Холмщині греко-католиків прискорила їх докатолизацію. У першому випадку Менськ, де-факто Мінськ, бо не конче білоруський він, у другому – православна Москва по-дурному повелася, надалі поводиться з нами неприкáяними, готовуючи нам слов'янський трикутник – нову всебічну пастку. Етнічні ж кордони, маймо на увазі споконвічні, такі мене цікавлять, їх, як по мапі, я по землі ще й досі, після етнічних чисток, беруся поночі, спросоння, чистим пальцем провести, користаючись при цьому, керуючись правилом, хто й коли до кого мирно чи війною прийшов, а чи й подекуди династично або гостем, проте прописався постійником, ба, сягнувши не лише спершу по землю, а згодом і по твою душу, ще тоді не греко-католицьку, ще і не імперську, забувши, коли, але пам'ятаючи гаражд, чого зайшов, щоб не сказати, чого прилізло. Отже нагадаю: будувати свою польську супердержавність, отож поширювати свою суперросійську імперськість. Адже королям, а царям тим паче все дозволено. Здається, дорогий Читачу, далекий Нащадку, ясніше не треба викладатися, бо й навіщо більш папір та чорнило тратити: чорним по білому пишучи ● Білим по чорному я став писати, відбиватися від благодійників, які все-ре́дині гарячого переджовтневого літа 1956-го року за часу оманливої, як виявилося згодом, онови, дозволили бути заснуватися *Нашому слову*. Я, після короткої розмови в Польсько-радянському Інституті на Фоксаль в Варшаві з агентиком віце-міністра внутрішніх справ Польщі товариша..., охоче погодився,

майже не задумуючись, взяти участь в пологах *НС*, як стилістичний акушер, як мовник, бо ще й досі трохи чи не всі українські видання, друковані органи такого вимагають, чого немає у інших національно повнокрових народів. Іронія, а існує! Справді, ще й досі *Наше слово* дає заголовок «*Бережімо красу нашого обряду для наших нащадків*», містъ нерозбалаканого, хоча б, «*Обряд нащадкам*», немов «*Погибель ворогам*», чи й ще реальніше «*Наумірщина нащадкам*». Або ще *НС* пише «*Таки Перемишаля нічим не підмінити*», а треба б «*Таки Перемишиль*». Отак і пишу понині моїй Нені во славу в *Нашому слові* з десятилітньою перервою на покуту за *Solidarność* та з семимісячною – на подвиг у *Гомоні*, також українському в Варшаві, але двотижневику, що п'ятнадцятьма числами, дванадцятисторінково, вийшов у привітному прихистку покійних Баліїв, у гмінному селі Михайлівці під Варшавою, в супрязі з воєвідським сельцем Ольштином на втіху необмеженим по-кациківському окраїнцям, здебільшого смужанам, уродженцям чи за батьками родом з прикордонної по сей бік Бугу нашої етнічної смуги. Дехто, не знати чому, останнім часом послідовно тут на зону перейшов, немов забув, чим була йому, нам зона, щоб таке писати, верзти ● А відтак друкувався ще я в додаткові до *НС*, пригадаю назву, *Нашій культурі*, і в *Українських календарях*, і альманасі *УСКТ Гомін*, 1964. Було, інколи хтось десь згадав про моє існування ще і в польських літературних часописях. Найбільше проте я цінував свої переклади для Фльоріяна Неуважного, його труду *Antologia poezji ukraińskiej*, набагато менше поважаю свою тодішню творчість. А переклав я низку фольклорних творів та віршів сімнадцятого й вісімнадцятого українських сторіч. Вельми вдячний польським націоналам за вшанування моєї особи стилізованим на козака моїм портретиком з промовистим підписом «*A сни, своє все сниться, гайдамацький свист і леза зміст віджилий*». Звичайно, декілька перекладів з себе при цьому, щоб голо не було, щоб не дрижати

від наготи, як в *Берізці*. Це все в часописі *Magazyn Literacki*, 1993. Були невеличкі добірки моїх поезій в товстих радянських українських журналах *Дніпро*, *Жовтень*, *Пропор*. Достойно проілюстровано мое поетичне прізвище напередодні незалежності в київській антології поезії *Золотий гомін*. А вже справжній пеан проспіваю на честь Єжи Литвинюка за його зусилля показати мене польському читачеві в одному з недавніх номерів *Lithuanii*. Одне лише застереження породжує з дев'ятьох перекладених Литвинюком поезій переклад однієї з моїх пуант «*Дивитись хотіли очі*» на надто літературне «*I pić osczyma przestrzeń*». Як на мене, то це слід передати хоч би так: «*I śpiewać, a nie wrzeszczeć*». Або ще ближче до мене: «*I patrzeć w swoją przestrzeń*». У моєму оригінальному сформульованні мое явне *тодішнє*, немов з прихованим моїм *теперішнім* перекликаються. Що ж досі я не вийшов книжкою, так це ж воно не біда, бо ніщо так не дошкаляє поетові, не знецінює, не применшує у власних очах поета, як творча недоробленість. Гадаю, швидше можна нам тут проникнути до читацької свідомості польської, чим до нашої, бо поляк глибше схоплює естетичний бік своєї мови, чим ми своєї, разом зі мною, її творцем. Проте все-таки легше ставати, будуватися рідною, бо в ній все твоє життя зафіксувалось, заклякло, закам'яніло, задубіло, закостеніло природно. Але годі, буде вже кричать, щоб заклікати на допомогу силу пісні Карася. Ага, до речі, збірку до свого сімдесятіліття назву я *Мое самовизначення для переклику* з Володимиром Іллічом, бо ж він задовго до мене ратував за таке поняття, але, на жаль, лише за пусте поняття, бо Йосиф Віссаріонович, цей бодай до конституційної фікції дописав «*самовизначення, вплоть до отдерення*». Voila! Чи моя збірка за сприятливих обставин не стане фікцією? Попри все *дивитись хочуть очі*.

Остап Лапський

Варшава, 21 вересня 1995 року

Остап Лапський

Ліс

По-сербськи шума!

Максим Рильський

(імпровізація)

Посеред піль таємний
щомиті наяву він ріс
то тихий, то буренний
мені від діда й баби ліс.

Запікся спогад, нене,
про те гніздо поміж гілляк.
Не дотоптав його й не
дообікрав ані поляк,

ані москалик-зайда,
що лісу шум повсяк глушив.
Ловили зайди Байду,
на гак щоб, а в'юн не зловивсь.

Ну хай до Байди зайдуть
брат-русачок, чи й шляхтич-сват,
обох зустріне Байда
вітанням на довічний згад.

А ліс довкруг недремний
шумітиме нам по мені.
Переплелось тюремне
минуле з шумом в чужині.

*Цю імпресію,
подекуди аверсію,
поет записав після «Лугу»
задля вправи,
щоб хистові, перу щоб не оніміти!*

Чебрець *

*Чебриком осипаний,
калиною утиканій.
за Грінченком*

Доле моя,
у мами моєї!
Чебрик і я
круг квітки цієї.

Дикий, як ти,
супутнику милив.
Дай довготи
і запаху сили!

Чебрик мій де,
де день той пахучий?
Нічка бреде,
тож сон неминучий.

Взяв і розтер
суцвіття, що в книжці.
Не відтепер
я мру у колисці!

* Чебрець – дикоростуча напівкущова медоносна рослина, що має пряме стебло (в нижній частині здерев'яніле) з лілувато-рожевими (іноді білими) квітками – використовується в медицині. А цей вірш протягом мого сімдесятиліття родився з думкою про кожного з нас, хто словом і ділом нелукаво обстоює свою колиску – її!

Кобила

*Не в тім сила, що сива,
а їхó, а їхó – не тягне!
за народною
премудрістю*

З зими голодна
кобила наша
вихόдила на пашу.

У плесі побіч
смачна плавушка
манливо кúщилася.

В'юнку губами
ловила з ходу
тварина в рідних водах.

Була надія,
чи не остання,
на – травину ранню.

Зраділи діти,
дасть божу силу
кобилі нашій милій.

Пїйт майбутній
помітив раптом,
кобилі сохнуть лапи.

П'явки п'ють крівцю
у рідних плавнях –
козацьку сиву, славну!

*1-ше грудня,
а рік був 1991-ий*

Погоня*

*Мій краю,
тебе забуваю!
з досвіду*

В Погоні я провів
чимало теплих літ.
Тож на труну жбурну
свій спів: із літ дам звіт?

Зправоруч Бранево
і Потереб були
Мигури й Ворона¹:
орали край орли?

Зліворуч Богдани
впирались у мій бік.
Хвалилися вони:
їх більшовизм² навік!

Знавпроти, бач, Бусні,
к Погоні прилягли.
Співав пастух пісні:
чи слухали вони?

А з хати за плечми
співця манив димок.
Дим отчий запашний:
підґрунтя для думок?

Піщаний Підожджяр,
як глипнеш навскоси.
З росою ріс пісняр:
у холоді роси?

А сам він з Рикович,
хоч світ уздрів в Гуцьках.
Буяє пісня: гич
тут по тісних кутках?

Чи ваговитий плід
відтак: чи виросте?
Чимало творчих літ
в Погоні там на те

я одинцем провів
на лоні лук і піль.
Отож букетом спів
жбурну на гріб: свій біль?

З такою надією
у Варшаві зжився бурлак:
«Де ж ти, бурлак, волочився,
що по пояс замочився?» –
співала матінка.

* Погоня – Погоня, Пóтереб, Брáнево, Пíдождéжár – це назви риковецьких політків, себто угідь. А Гуцькý, Риковичi, Богданiй, Буснi – це села Кобринщини, що на Берестейщині.

¹ Мигура й Ворон – хуторяни, Лапського сусіди з-за межі.

² Більшовизм – натяк на збільшовиженість bogdanюків. У Богданах, бач, жив і діяв Iван, затягтий гармоніст і комуніст, прозваний вулицею саме Більшовиком, бо й чесався не під польку, а догори. Загинув за німецької окупації десь неподалік Берестя, звідки дружина привезла поховати страшенно знівечене його тіло. Мимохіть задумуюся, Iване, чи не боровся Ти за тих, хто однаковий, а то й гірший від того, проти кого боровся?

Час*

*О часе!
зойк
Поета Плужника*

Сам бурлячи ось,
у затворі час
спостерігаю я
і море горя.

З півверху,
все зверху
вниз вдивляючись,

бо з мене,
рідна Нене,
буднем й святом
український пень нам
виростає,

що й, як Ти,
ще,
ще недорозп'ятій,
а,
а впертенький собі який:

добі моя дубинка¹,
а кий Києву,
модерний Кий!

* Час – одна з об'єктивних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття. Час – тривалість існування явищ, предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами – МИТТЮ.

¹ Добі моя дубинка – ця фраза навіяна виступом Левка Галя на засновницькому Першому з'їзді УСКТ у 1956 році в Палаці культури імені Сталіна, що в Варшаві. Галь тоді з трибуни закликав взяти дубинку на функціонерів народної влади, що викликало загальний зали сміх, який з Президії, поряд трибуни, погасив віце-міністр внутрішніх справ Шнек, чомусь по-російському, на низькій ноті сказавши: не нада сміяться!

І хоч
пеньком стирчу,
хоч мозок поглинає глухомань,

я
в послідовну даль,
в далінь іду один,
у далеч, в далину
вперед ногами
ще живими.

Глянь, Блаженна,
ні, ще ні, стривай,
до ніг роками, бач,
шукаю рими.

Вже знайшов,
і не одну,
nehай хоч восени²
хоч на ходу.

Спішу,
пишу свій світу спів,
як бачиш, не дивись!

Бреду, бреду, сам вниз,
аж гульк, і горобець он сів
мені на вись,
на мій карніз
і сіряка собі пере,

а я вперед, а я вперед,

а він пере, він все пере,

немов і я себе отак скребу
без окомилля і без вустопіни,

² У Євгена Маланюка є поезія, яка починається: «Ось біле сонце осені горить, від нього сивина і листя жовте, а ти шукав до пізньої пори, й не знаєш досі, чи знайшов ти».

очищаючи добу
від несуттєвих слів,
від слини, на слизькому сівші.

Гість, чого ж,
також раб божий
і не сіючи живе теж гоже
всупереч безсильлю,
ковтонувши болю,
сліз зі сіллю.

Як і я, плід рóків,
теж не з власної провини,
бо так само,
як і всі ми: ділу докір?

З глини, з глини, Мамо!

Низ глибокий, а колись
сказали б діл,
нітрішки не стривожить горобця,
о Мамо, не дивись!

Як і ліропоетика,
як безпатетика моя оця
з всешибського натхнення,
бо з натхненнячка
високого співця.

Біг дав, бо якось не звелів,
щоб з бублика зробивсь нам віл!

Бо сіромаха,
бо такий сіронімий
з карниза вниз,
бодай на мить,
собі не гляне з висі не співець
геть в яму.

Йому й хай грець,
бо горобець є горобець!

Лише здебільшого
обмившись ось,
хоч довго мивсь,
цвірчить він під вікном
в моїм гаю з тутешньою калиною.

Сам сірий, і зі зграєю,
що сіра. Так притьмом толόкою
людці співають людям
горобиних зграй талмудики!

Я ж висоти сахаюсь,
мов Христової голгофоти,
ще більш потіличних
катинських куль боюсь.

Боюся з височіні,
що у добрий час спасе,
врятує нас,
в бездонний нуль,
клянусь, як клявся і Тарас,
боюсь звалитися
в занедбану могилу³.

Звідси й враз,
не зразу, сей осики дріж,
осей, немов не мій, осичин,
ще не свій, не наш,
мов свіфтіфський:
затвірницький сарказм?

Ось день, як ніч,
а ніч, як море,
бо не спиться,
як у Кобзаря.

Питаюсь, чи в затворі
день поборе ночі море?

³ Занедбана могила – Євген Плужник про Кобзареву могилу.

Сів, сиджу безсилий,
рима до запалої могили.

У

в чотиристоронній світу клітці,
і без слізнослісних слів
під ячну старість
на скорині сівши, ось:

по нитці нитку
не у себе в клітці задля,
ради, в ім'я вжитку,
хай і хатнього, хай буде,
я хахлам сную, павук-глітай,
самовивершуючись, самовизначаючись
без слини-піни,

син ще не своєї України,
ще не чий, ще поки свій,
о ні, не крадений, а киш,
підступнице, чужа розрадоњко,

бо протистінний,
у затворику⁴ не прорадянський,
свійський⁵, бо протикомуунний спів
із божих слів сную хахлам,

всім їм, всім вам,
всім нам в сім'ї
вже вольній новій,
вкотре оставпівши,
у затворі сам з собою в змові,
хоч і повторюючись саркастично,
й за недоїдаючих наївшись ситно: сич?

⁴ В затворику – не ототожнювати з *Творками*, підваршавською божевільною.

⁵ Свійський спів – Єжи Литвинюк у передньому слові до своїх перекладів з мене висловився: «Tworzywo jednak nie było sztuczne, ale swojskie, spod strzechy, jak ów kapitalny wyraz „żajwir” – skowronek».

Не цить, мій мозку-катоньку,
на неймовірній висоті,
риштovanь без усякеньких
сную, сную
хахлацьку думоньку свою –

ЖИТТЄВУ В ЧАСІ МИТЬ!

Долоньми захистивши вилиці⁶,
засвоюймо діру в потилицях,
з карниза вниз,
божусь, дивитися не в вись
я ще не перестану
не під дулом,
мо' на потойбіччячку,
перевернувшись в сомнамбула.

Переведуться горобці,
таке ще буде:
і з людців, глянь, люде!

*Стільки неділею
замість богослужіння,
8-го жовтня 1995-го року,
годуючи своєю безжовчною жуйкою
зграю горобців у Варшаві,
лише стільки вибормотавши з нутра,
я записався – нутрачок.*

⁶ Вілиця – опукла кістка черепа, що міститься між оком і верхньою щелепою. Потилицю я не стану пояснювати, її широко обнародував попередній режим. Писання спонукане телефонною розмовою з шефом «Нашого слова» Ігорем Щербою.

Про пах сили,

щоб не сказати, пропах силою. А таке про Остапа Лапського, як поета, хотілося б ректи, хоча його виміру творчості зразу не скопиш. Отже я вирішив обмежити себе до розгляду, хай і поверхово, лише поетового *Чебреця*. А звернувся до мене написати декілька вагоміших речень про Ювіляра редактор Роман Галан. Я з черги, з огляду на короткий строк здачі до друку статейки, до автора поетичної збірки *Мое самовизначення* звернувся дати мені трохи чернеток саме *Чебреця*, бо вірш, ба поезія мене полонила й спонукує зарахувати її до хрестоматійних творів, як, зрештою, чимало інших Лапського ліричних писань. Тут з ходу назву *Тростяницю*, *Чаплю*, *Заяву*. Поза число *три* не варто, бач, вихідти, бо то ще й *Грушу* до трьох додав би радо, а *Осока*, мені з присвятою, була б, відгонила б ситуаційним панегіриком, хоч під *Осокою* названо мене тим, хто сáме вивчає художнє самовизначення Остапа Лапського – поета.

Приступивши до аналізу, забігаючи вперед, зроблю заувагу, що у цього лірика я бачу дотепер три підсумкові вірші, трьох його творчих періодів підсумки. Це *Землі мої* в альманасі *Гомін* з 1964 року, за період, скажімо, 1956-1964; це ліропоема *Вітряк* з 1983 року, надрукована трохи з довгим згодом в додаткові до «НС» *Наший культури*, за період 1964-1991; це оце *Час*, також ліропоема, яка підбиває підсумки рокам 1991-1996. Ці три твори я назвав би стовпами-орієнтирами для блукання по хащах поетичної, мистецької свідомості творця-борця.

Поема *Час* у кінцевому висновку могла б послужити також трампліном для аналізу всієї творчості Остапа Лапського, і не лише поетичної, бо й публіцистики та-кож, за ввесь час його творчого існування, бо від 1956-го року почавши, а 1996-им роком скінчивши. Поступом сáме дозаду поет вміщує чи вміщуватиме в збірці поезії, зв'язані з поетичним чином свого творчого сорокаліття. Проте збірка віршів, що появиться друком може вже 1996 року, себто до дати народження Ювіляра, охоп-

люватиме тільки останній, третій період його творчості від 1996-го по 1991-ий рік, знаменного для України і поета щасного року 1991. Єжи Литвинюк у *Lithuanii* напередодні ювілею Остапа Лапського сказав: *Niepodległość Ukrainy stała się faktem. I ożył poeta!*

Відтак я перейду до, сказано, обмеженого розгляду метафорики *Чебреця*, бо метафора, і кожен громадянин повинен це знати, вміти побачити в поезії, є тим фокусом, в якому відбивається не лише обличчя творця, але й обличчя навколошнього громадянства, щоб не сказати заялено: *навколошньої дійсності*. Показовим отже є такий казус, як поет працює над образом. Якщо перша версія двох останніх строф *Чебреця* пролунала, бо інакше цього не назвеш, отак *Чебрик мій де, де день той пахучий? Нічка бреде, тож сум неминучий*, то остаточне визначення смерті, скону, кончини підмінив поет логічнішим виразом до ночі – сном: *тож сон неминучий*. Сказати тут *тож смерть неминуча* або *тож скін неминучий* послабило б мистецькість цієї поезії. Сон – це і скін, це і смерть, це і нірвана, це й забуття... І саме він тут був потрібний, і поет, його знайшовши, зрадів напевно, бо поезія, добра поезія за своїм характером це своєрідна математика, точний запис переживань, бачень. Подібну працю провів Остап Лапський, записуючи кінцеву версію останньої строфи *Чебреця*. А саме, перше скоплення *нам мерти в колисці* замінив я *мру у колисці*. Захистую цілість: *Взяв і розтер суцвіття, що в книжці. Не відтепер мру я у колисці*. Боже, поет відмовився від громадянства, від творення йому обличчя. Неправда, почесній себе, як ліричного героя і реальний світ предметів творці формують громадянські лики, постави тих, хто стає на захист своєї колиски – України. Сказав же в шістдесяті роки Остап Лапський, назвавши Київ *колискою*, а майбутню, незалежну Україну, *ляпасом сумнівам*, підтримавши таким творчим актом, такою тут в Варшаві подією, тамтешніх шістдесятників, чого наші громадяни якось не добачають.

Ще кілька речень. Спитав я Остапа Лапського, що у нього було перше, з чого він почав писати *Чебреця*? Від епіграфа, а чи епіграф додав згодом, поезію напи-

савши? Він відповів мені, що творив від вивчення або поглиблення знань про цю дiku, любу йому з дитинства квітку. А зовсім необразно треба сказати, що цей вірш писався протягом сімдесятиліття, а оце щойно втілився в слово. Тож побажаймо Ювілярові хоча б сімдесяти років ще життя! **ТОЖ ХОЧ НІЧКА БРЕДЕ, ЗИЧМО НАШОМУ ОСТАПОВІ МОЛОДОЇ ЗАПАШНОЇ СИЛИ, І ЩОБ СВІТ ЙОМУ ПАХТІВ! І УСПІХІВ, УДАЧ В БОРОТЬБІ ЗІ ВСЯКИМ ЖИТЕВИМ ТА ПОЛІТИЧНИМ СУПРОТИВ'ЯМ!**

Василь Назарук

PS До речі, якщо вже попéреду в мене мова зайшла була про вивчення Лапського за його чернетками, то в цьому плані ще цікавішим колись буде осмислення вже так не Чебреця, а, як на мене, поеми *Час*, зокрема деяких її секвенцій. Для негайніх потреб цього могó розгляду, як не сенсу стрікто критик, а радше принаїдний дослідник поетової творчості, який слідкує за процесом творення, художнього самовизначення, як найкоротше, чи зумію, скажу: про роботу, ба працю над кінцівкою, кінцем часу, хоч час, як і простір, безкінечний. Це лише при нагоді, так собі, трішки для більшої вченості, отже тут, на одному з листків машинопису, я знайшов після слів «певернувшись в соннамбула» таке: *«A, а що, коли нечиста силонька навмисне не допустить до затвору, до могили кисню?»* I, і все-таки, немов здригнувшись, неначе злякавши сказаного самим собою, чей запису, поет жахнувсь такою розв'язкою, таким не епілогом, а прологом, як завжди, як дуже часто, у Лапського й цього разу перемогла свідомість вдумливого артиста норвідівського штибу, зразка, взірця, лиця. Тому й до поданого мною тута варіанта пуанти *Часу*, що в чернетці перекреслена грубо чорним олівцем, гейби постріл з самопала поряд з перекресленими рядками пролунали нам в варшавському затворі остаточні, ніби предсмертні, долі два рядки: *«A, а що, коли навмисне хист, а не подастъ в поему кисню?»* Далі бреду... та ось, лиха година, вже кінець сторінки.

B. H.

Євген Самохваленко

Мене нема

Мене нема. Я не існую.
Даремні мрії. Вірний всує
Когось там прагнути відшукать.
Мене немає. Що й казать...

Ані мене, ані нікого,
Що прикрашали «Наше слово»
(Якщо б повірить читачам),
Бо інші люди, інший храм...

А храм повинен бути єдиний.
Служіння людям – Україні.
Ось і розв'язка читачам,
Та що ж, коли «і сам не гам...»

Іван Златокудр

вірші недописані
як домовити синій зажурі твоїй
терноока

слово маком згоріло
серед піль

сизий ключ
синій біль

над курганом
над високим

слізози
тополі немов ліхтарі

безіменних щастя строфи недожурені
вірші недописані безіменній журбі

сизий ключ
синій біль

слово маком згоріло
серед піль

Зима

Карі коні! Сиві коні!
Бубонцями грають санки!
Пахнуть снігом наші скроні!
Одяглися у жасмин світанки!

Овечі крівлі хат –
Де теплий хлібний аромат –
Над лютим горнищем зими;
Мов ліс тополь
– Високо! –
Дими! Дими! Дими!
Дивосвіт казковий
– Чорноока! –

Тешу –
В спогадах –
З криг:
– Де самоцвіти білих доріг...
– Де прижмурились сосни
    в срібній замрії!..
– Де щастя дівоче
    в жасмінових віях!..

Карі коні! Сиві коні!
Бубонцями грають санки!
Пахнуть снігом наші скроні!
Одяглися у жасмин світанки!

Яків Гудемчук

Земні соки

Мій рід своїм цупким корінням
Глибоко в рідну землю вріс.
Любов до неї поколінням
Була як заповідь, девіз.

Впивався соками земними
Із діда-прадіда весь рід,
Гордився предками своїми,
Що не боялись бур і бід.

Своїми соками сп'янила
Й мене земля та в юні дні
Й проторезитися несила,
Хоч сьомий хрестик вже мені!..

І хоч далеко від Волині
Жбурнула доленька мене –
Те заворожливе сп'яніння
До скону моого не мине!

Кошалін, 11-17.VI.1987 р.

Мати

(етюд з минулого)

– Скажи, де син? Чому не вдома? –
Питали матір вороги.
Важке життя ні перевтома
Не відібрали їй снаги.

Чи ж скаже їм, що в партизанах
Її Остап – єдиний син?..
Ні, ні! Не зрадить! Клятва дана.
Від зради кращий вже загин.

Сама ж його благословила
В ілку осінню темну ніч
На бій за всенародне діло
На Батьківщини тужний клич.

– Мовчиш? Не знаєш? Ти, проклята!..
На плечі з свистом впав канчук...
– Не знаю! – гордо мовить мати
Забувши біль і гіркість мук...

...Осеній вітер без припони
На площі присмерком гуляв,
Скрипів, стогнав розбитим дзвоном
І трупа матері гойдав...

Кошалін, 10.III.1960 р.

Вже осінь прийшла

Чуєш, сину,
Вже в Україну
Осінь прийшла.
Бачиш, сину,
Лелеки стали
Біля Дніпра.
Скликають збори,
Дніпро говорить,
Благословить.
Й летять лелеки
У світ далекий
Прожить.
Як прийдуть спеки,
Верніть, лелеки,
У рідний край.
В відкрите небо,
У степ козацький –
Тихий рай.
Не вірте сонцю,
Не вірте небу
В чужих краях.
Навіть комаха
Усім підкаже –
Чужий це птах.
І не збагнете
Їх думки, мови
На чужині.
Чужі лелеки
Птахи далекі,
Не свої.
І не дадуть вам
Кусочка неба
На гніздо.
Ле...ле... Лелеки!
Вернути треба!!!
До...до...

Незабудка

Перетворюсь в незабудку...
Синю, як очі мої.
Й зацвіту тобі смутком
Під вікном навесні.

Виглянеш з віконця,
Чи мила не йде.
Незабудка синя
Тугу наведе.

На стежину вийдеш,
Зустріти її,
І я в незабудці
Згадаюсь тобі.

Не знайдеш відради
Ніколи й ніде,
В незабудці синій
Спогад зацвіте.

Олександр Жабський

Мчаться коні,
Сиві коні,
В полі,
Гей на оболоні –
Вітер в гривах
виграє.

А над ними
Небо синє
У хмаринах –
павутинні...
Ой, дитинство
ти моє!

Тільки тіні,
Диво-тіні,
Сивогриві,
Сивопінні,
Десь дрижать
у далях нив.

I хлоп'я,
Таке там босе,
Все біжить
в поранки, в роси
Серед літа,
серед жнив...

Ой, ви, коні,
Бистрі коні,
В полі,
Гей, на оболоні –
Вітер
в гривах
виграє.

А над вами
Небо синє
У хмаринах –
павутинні
Все ще
в пам'яті
встає.

Мадонна

Марія Марій,
панацея одвічна,
що з сонцем,
в очах
що з ніччю.

Власність
розгарбана світом
на безліч вівтарів.

Визолочена
по край чорноті,
по могочу можливого.

Страх і спрага,
глум і надія
єси –
Марій Марія!

Ольга Петик

Пісня про надію

За нею йдуть дивитися на шлях
з порога з вікон
уранці ніччю в кожен час
сліду Надії виглядають

Коли прибуде надимаються
прекрасні озера бездонні
спалахують новим іскрінням зорі
і чутно як шумлять
ліси що свіжістю наповнені

Коли прибуде
широкими стають дороги
і близькими відлеглі береги

Надії руки ловлять вітер
її стрибки – це ігри вивірчині
її життя – танок на линві

Надіє – хто ти?
хитра актриса чи дитина?

О жалюгідна
замучена блуканням
дочко мандрівок циркових!

Бачу тебе зі серцем
притисненим до самого шатра
з усмішкою тоненькою і срібною
і бачу як дрижиш
як молишся в цій теміні

В льохах підземних там ти є
і з умираючими на пустині
і з цими що ідуть на страту

Народжуєшся у незвіданій хвилині
з світельця у щілині
з імли
і з усміху людини
з весняним вітром надлітаєш
Надіє ти є наш весільний дар
коли й весілля не буває
Благословенне нехай буде
твоє буття
твоє цвітіння незасіянє!

Петро Львович

Танго

Може на бал-сцені,
може на арені
метушилося життя,
сковзанням в салоні,
здержане в розгоні
в такті на чотири
па!

Може десь у лузі,
може в довгій тузі
розгубилися – слова,
чорними стежками,
ясними полями
в такті на чотири
па!

Може серед гаю,
може за трамваєм
доганялося – життя,
чув лиш в перелеті
музику в квартеті
в такті на чотири
па!

Іван Ігнатюк

Вже зозуля
в моєму садку
не кує
вже її
моя рідна Україна
не чує
вже снігурі
до мого садка
не прилітають
садок давно вже
у цивілізованому пеклі
згорів
колодязь висох
та журавель
спорожнявів
моя маленька хата
з великої розпуки
лопнула
і під синім небом
розвалилась
як мій сон
про небо
вимріяної
моєї
рідної
Батьківщини.

Журливі верби

На калині сонце сіло – на сопілці грало,
а над Бугом двох косарів косами махало.
Пахло сіно на покосі, а понад водою
кучеряві криві верби радились з собою:

– Що це стало, скажіть сестри, скажіть, кумо мила,
яке горе, яка хмара країну покрила?
Чом по ріці, як бувало, човни не плавають,
чом дівчата з обох боків пісень не співають?
Чому села, що бувало, колись життям грали,
тепер якось заніміли – в дрімоту попали?

Над водою одні чайки ключами скрипіли –
щось журливим старим вербам сказати хотіли.

Юрій Трачук

У душі – золотій берези

У душі – золотій берези,
Голубинна сниться блакить,
І, повільно, гарячій слози –
Очі дивляться в свій краєвид...

Ех, чудові мої ви красуні!
В серце рідний вливається дзвін.
Не забути зеленої руні,
Не забути жарких мені днів!

На дворі вже глибинна осінь.
В вирій кличуть мене журавлі.
А я в мріях збираю колосся,
А я вмріях – ледь-ледь що живий...

Ех, далеко десь рідні дороги...
Вітер будить дрімучу сосну...
Золотій мої берези,
Дайте, в мріях я білих засну...

Мельницька церква

У ясному сонці
Холодного півдня
Світилась дзвіниця
Церковні бані
Як свічок полум'я
При книжок читанні
Запалене
Книжок святих
Довкола
Хресним ходом
Останні з закону свого
Хрести хилились
Поринаючи
В століття що пройшли
Мішалась
Минулого гіркота
Надія

Євгенія Мартинюк-Овсянюк

Незгаданою силою
на Ікара крилах
летимо... спішимось
невідомо куди.

Тісно нам
на своїй планеті
на матінці Землі
ми переросли себе
ми переростаємо
людське поняття...

Женя Жабинська

Як тебе назвати
муй^й* народе
як назвати вас
люде з добрим поглядом
сумних очі
як тебе назвати
моя мово
як назвати тебе
музико моого дитинства
материнська пісенько
як назвати тебе
моя пущанська крайно
як простори над землею
моїх батьку^в
як назвати вас
найдорожчі скарби
моого життя

* Дифтонг позначено «дашком» над другою його частиною.

Софія Сачко

ще ж є віетьор*
што одчиняє браму сада
і потаємно як в теплуом снові
коло груді
вибігаєш ген в поля
би куонь по землі пронесецьця
на весну
би жаворонок коб обняті небо
– не встидайся і плач
такая твоя піёсня
слово невиважане несеш
злубсни
а не краснієеш

.....
твуй простор хай буде
як сон
в снові ти добри – ти свуй

Іван Киризюк

Будь мені

Коли у сонну ніч
У безодню неба
Пливуть хмари –
Місяць – хлопець молодий
Обережно,
Поволі
До королеви зірок підходить...
Стою в просторі
Крив'ятицьких піль.
Спокійна і вірна
Батьківська земля
Носить мої ноги –
Це вірність наша,
Це наше спільне право
На себе.
Земле,
Куточку мій рідний –
Красу твою
І повагу,
Молодість
І гордість
На зеленій гілці виграю
Молодої березини.
Найчутливішу
Найніжнішу
Нотку –
Чуття моого серця –
Прийми.
Ласкова будь
Меті останній
І тілу моєму
В любові до тебе –
Будь мені легкою.

Доля

Душа народу мого –
Це весняна нива
Заорана,
Засіяна,
Заскороджена бороною історії.

Мова народу мого –
Буханка хліба...
Зросла серед поля
У спілій пшениці,
У мозолях пекучих.

Доля народу мого –
Ікона –
З лагідною усмішкою
У почорнілих рамках.

Петро Мурянка

Молитва

Розвийте ся бучки
вам не вшытко єдно
зеленым жытьом зашумте
мі
і за мя

Яр

Сонце кіплинами горбки дзюравит
гу паріям зганят
білы отары
выгонами
сива студін втіче
яр ярмо влече
смугами

Лем ждати
як птахы стріхом
радіст розтрепочут
до рідних гнізд ся вернут

Птахы
Лем

Володислав Грабан

Рефлексі

Мою Лемковину прикрило снігом
несподівано в ночы
же ани
вітер не задзвонив
до вікон дзвіниці
ани птах не заскрготав
чорний

Iproto є
чорно-біла церква хыжа і млин
розобраны в сорок семім

Кольоры
чорний і білий
нese Лемковина
нese матір
на сына могылу
в осінний
чорно-білий ден

Плаче чорна ніч
як чорна стіна
а єй слезы
плями білы
записано невыяснены

(а так направду
то чорний і білий то не кольоры)

Стефанія Трохановська

Повороты

зас придеме
до теплой хыжы
неє выглядив
комина
образив съватых
неє де повісити
пахне гарді
чатина
двери шыроко отворены
чекают
неє де сісти
то нич
не наша вина

Олена Дуць

Повернення

Петрові Мурянці

У голосінні
вічних тривог
ти здер гіркоту
тремтіння повернення
розвітає суха стеблина
в душу просту
восьмираменно
розвіяну
обмежене коло
мішури метафор
у гріху тривання
завзятий
невіданий
рідній скрипці
трухляву святість
пером списану
навколішки цілую
Дякую

1984

Павло Стефанівський

Земля

Нич ти не дам
до горця
верний ся сыну
Мав вшытко
и душу брудну
свого не мав
и слабий быв
Вернув
впав на коліна
поцілував
глину
камін
и воду
в студенці
під буком
и чуд ся став
Встав
подвійний потрійний
а коло него
юж стояли ряды
сьвіжы молоды
Приняла го рідна
сьвата
отулила
памят вічно
остала на земли
в молодых
гранітових рядах

Ярослава Хруник

Сон про щастя
мчить твоїми слідами
на кожному
мрію одну залишає
щоб десь-таки
твої думки зустрінуть
щоб завернуть
твій шлях крутий
в одну щасливу дорогу
і щоби ми уже ніколи
не розлучалися з тобою
сон про щастя
підходять сутінки знадвору
сідає вечір на руках
і з пелюстками
вітер сам говорить
шепочутъ квіти в травах
сон про щастя

Вечірня просинь

Упала зоря в чернечії сліози,
Благання в очах розгорілось:
Коли Ти прийдеш, мов золото лози,
Щоб думи болючі доспіли?

Візьму я слова як чорні вудила,
Бо скигління чую у серці.
Порепаний меч, загострений в крила,
Я витончу стоптаним мерцям.

У безвість піду затаєний в темінь –
В мольбу при афінській іконі...
О, Боже, прости, прости!.. а мій Геній
Елегії пише в закутій долоні.

Щовечір стоїть, а вранці на роси
Надію кладе – вечірню лиш просинь.

Ігор Марушечко

Куди ідеш

З текстів на рок-пісні

Стань, зупинись, подумай, влюбись!
Стань, зупинись, подумай, вернись!

Ти стоїш, все іде,
чи ти знаєш, де ти є.
Поруч тебе все минає:
ідуть люди, йдуть народи,
покоління теж проходить
і вертають у коріння,
повертають до насіння.

Стань, зупинись, подумай, влюбись!
Стань, зупинись, подумай, вернись!

Загубив ти свою долю,
кинув ти себе в неволю,
на вулиці десь пропав,
чи ти знов, що ти мав?!

Час пливе, а всесвіт жде,
ти не знаєш, де ти є!!

Стань, зупинись, подумай, влюбись!
Стань, зупинись, подумай, вернись!

Де твій простір, де твій час,
ти живеш не серед нас!
Йдуть суспільства, йдуть народи,
всі шукають життя-води.
До джерел і до коріння
повертають покоління.

Стань, зупинись, подумай, влюбись!
Стань, зупинись, подумай, вернись!

Марко Йоњца

Не хочу більш

Не хочу більш, як маю.
Бо що і з тим робити?
Продати? Щастям не торгую.
Віддам? Хто схоче
Щастя, як мое.
Викину? Жаль!
Що робити,
Коли щастя вщерть?

Марія Степан

Біль голови

Всі веселі
усі щасливі
ніхто не кричить
ніхто нікого не б'є

ніхто нікого не любить

Коли нікого немає
то і так багато лишається –
тиша

Тадей Карабович

Що вертаю зі спомину

коли огортатиме мої спомини
самотність
пригадаю ковчег дому
з якого
покликав мене Господь
бути Його
слугою

на моїх долонях
кам'яні стежинки лінії
життя

їх відчитує кожної миті
проминання

я пригадую перші мої вірші
овіяні наснагою
одкровення

і невідоме крило майбутнього
байдужіє

Осінь

над феретроном літа
раптова вереснева зажура

ще десь догоряють берези
уявою неба котиться хмаровиння

в очах твоїх відчуваю тривогу
адже проминає наша молитва

●
хвилини лічені митрою днів
твого пульсу жменя гаряча

виглядаю тебе як ластівку
кукіль часу молю
у Всевишнього

●
цей час коли огортає нас бездонна
ніч
чекання

цілую твої уста жагучі
і через моє тіло
прокочується дощ спраги

я народжуся в тобі
вістрям
жадоби
і злизую з твого тіла
дотик чекання

Дощові дні

прилинуть дні дощові
не встигнеш пробудитися вчасно

дивлячись за себе
бачитимеш
відлуння завзятості

●
не питайте мене про важливe
не відповім
бо не зумію

мої долоні нагло пригадали
лише Оріль кохання
бліскавку
що може луг в порі заквітання
молочію

і то тільки
в рідній моїй оселі Скубієвій
долині на Карчунку

відкликати не до кінця закінчені
виїзди
або листи
або серйозні речі

бути напівдорозі в поверненні
в напіввіїздах
в листах
та серйозних речах

різні події
з дитинства
набирають значення

для мене
що стою за стіною споминів

щораз важливіше
пригадати
різні події

Голя, 16.09.1995

Краківські конкурси молодих творців багаті були талантами. Цей у 1983 році продовжився кількома дебютами поетів, митців, музиків.

За ширмою

Горе тому народові, котрий нищить своїх творців. Коли пригадую ці слова та час і місце, де вони пролунали – стає моторошно. Добігав кінця 1992 рік. У листопадове надвечір'я Головна рада ОУП розплачувалася з тодішніми редакторами «Нашого слова» за публіковану у тижневику, м.ін., поезію, есеїстику, та, взагалі, за літературу. Поведені Юрієм Рейтом «до проблеми» право-сильні дискутанті не жаліли редакторській совіті до-садного слова. Доводили безсенс літературних публікацій, вказували на громадську шкідливість вивершеної, себто, мовляв, малозрозумілої метафори, поетичної фрази, називали імена творців, чиї слова перед виходом у світ друком потребують особливого нагляду. У розгарі наступу хтось з достойних мовців заявив ультиматум: або тижневик припинить публікацію малозрозумілих поетичних і прозових текстів, або теж люди його середовища відмовляться передплачувати газету. Хтось інший був менш жорстокий: пропонував утворити компетентне консультаційне тіло, котре допомагало б редакторам вибирати для друку наймені шкідливі літературні твори.

Доля у своїй досаді влаштувала дію на подобу марної імітації спектаклю театру «Cricot» Кантора. У ці хвилини годі було вивільнитися від враження, що на загуміння Варшави повернулися тіні давнинулої епохи. Зійшлися знову на суд над творчою думкою. Тоді саме крізь зухвалий гамір пробилися оці слова: *Горе тому народові, котрий нищить своїх творців*. Анатолій Кобеляк проказав їх спокійно, але й дохідливо. В антракті тиші письменник Степан Павлище і професор Михайло Лесів пробували ще до владної свідомості донести правду про те, чим взагалі, а для літератури особливо, – є цензура. А потім усе повернулося у русло порядку дня.

Прикладою цю подію з-перед кількох років не тому, щоб чинити комусь докір, бо докір – це мало. Пригадую її для ствердження логіки факту. Фактом є те, що нині в українському культурному обігові у Польщі лише де-не-де слідцем появляється плід таланту українського тут поета чи прозаїка. Джерельна логіка цього факту формується і засвідчується послідовністю та наслідками саме таких, як згадана мною, подій.

Бо, гляньмо, що діялося після цього листопадового спектаклю. Вже під обстеженням пробували ще редактори кількома літературними у газеті записами доводити право творця на власний голос. Ще Іван Златокудр встиг опубліковати доведеного до межі болю листа, в якому не так-то закликав, як благав рятувати літературне середовище знову хоча б одною-двома авторськими книжечками у рік. Ще на з'їзді найбільшої в РП української організації приречений поет про інших і себе намагався нагадати. Не чули. Дійсність *спрацьовувала* на рахунок самовладної інертності.

Чи тільки інертності? Хто ж бо повірить у неї, як у винуватця незаперечного факту: протягом близько шести років потужна комп'ютерно-поліграфічна база ОУП-івського центру не сплодила власним коштом ані Златокудрової, ані жодного іншого українського письменника у Польщі, книжки. Шість років і ані однієї книжки. Чи саме такий осяг ставив собі ціллю голова ОУП Юрій Рейт зі своїми співпрацівниками? Чи метою цих людей була літературно-творча безлікість української громади? Годі збегнути. Одне певне: оце

шестиріччя, що минає, залишиться в історії ОУП, а резонансом і в житті всього українського середовища, як пора глибокої травми у повноті літературного процесу. Її наслідки підсумує щойно час, який у докори не грається.

Звичайно, сам літературний процес не припинився. У пору скрути йшла йому з підмогою *позамонопольна* періодика «Над Бугом і Нарвою», «Перемиські дзвони», «Благовіст», «Ватра», «Гомін», «Слово й мисль», видання Юрія Гаврилюка і Петра Мурянки та, бувало, й Україна. Усе це супроводилося однак значною випадковістю. Поза рятівним полем осталися численні літератори. З-за ширми *політизованої децидентщини* українська література у Польщі могтиме в усій повноті вийти у світ щойно тоді, коли зміцніють компетентні українські видавничі осередки.

Імена близько тридцяти поетів (далеко не всіх, що в різну пору визоріли на творчому обрії), один-два вірші при кожному – це загаданої літературної повноти ледь крихітка, яку вмістив розділ «З літописної поезії». З'єднue її знаком пера і долі постать Остапа Лапського, хто на порозі свого 70-річчя.

Надімося, що запереченням теорії про літературну безликість українського середовища стане *Антологія української поезії у Польщі*, яку до друку готує Видавництво «Український архів», запрошуючи сердечно до співучасті у її творенні всіх, кому перо – це спільна доля.

Роман Галан

Від Видавця

Видавництво «Український архів» підготовляє до друку в 1996 році *Антологію української поезії у Польщі*. До творчої співучасті в її укладанні сердечно запрошуємо всіх українських поетів у Речіпосполитії. **Просимо:** надсилайте добірки своїх поетичних творів (при їх більшій кількості вказуйте першочерговість), Ваші знімки, біографічно-творчі довідки, адреси та слова поради. Будемо Вам вдячні за турботу і прихильність.

Пишіть: Oficyna Wydawnicza «UKAR»

ul. Krasińskiego 16/84, 01-581 Warszawa

СУСІДУВАННЯ

З літопису стійкості

Завершене у XVII ст. окатоличення й ополячення можновладних українських родів та їхні пізніші виступи, як представників польських політичних і національних інтересів, прислоняють той внесок в українську культуру, який зробили їхні предки. В нашій загальній історичній свідомості зберігаються лише декотрі, найбільш стійкі, постаті, такі як князь Костянтин Острозький чи Григорій Ходкевич – опікун друкаря Івана Федорова. Забуваємо, що вони не єдині. Звернення до подій XV-XVI століть на Підляшші дає змогу пригадати вклад в українську культуру й інших значних родів.

На жаль, історіографічна інформація, якою можемо скористатися в цьому нарисі, дуже вбога. Підляшшя не було в центрі зацікавлення істориків, що могли б зібрати більшу кількість фактів з минулого українського населення, а зокрема його культури в період, від якого минає майже півтисячі років. Тепер треба складати клаптики інформацій, що подані при різних обставинах.

Поки однак скажемо про декотрі роди, згадаймо постать виняткову й кровно лише частково руську. В умовах втрати Православною Церквою (опорою руської віри і культури в межах тодішньої Речі Посполитої) державної опіки й обкладення її правовими обмеженнями, великої ролі набувало те, коли своїм авторитетом і фінансовими засобами хотіла підтримувати її котрась з осіб з родини, що владарювала тоді у Великому Литовському князівстві. Такою особою, завдяки своєму

походженню, стала дружина (від 1495 р.) великого князя литовського й короля польського – **Олена (Єлена)**. Вона була дочкою тодішнього московського царя Івана III та цариці Зоє з панівного у Візантії роду Палеологів. Олена, хоч стала дружиною католицького володаря, не відступила від свого православного віросповідання і активно підтримувала місцеву Православну Церкву.

Її заслugoю був запис на замкову церкву Народження Пречистої Діви Марії («Пречистенську») у Більську. Храм цей у другій половині XVI ст. перенесено з замку на міську територію. Можливо, що саме тоді (1497 р.) обдарувала вона церкву іконою Богородиці з Дитиною (Одигітрія), котру вона привезла з Візантії, і яка в наш час є однією з найцінніших пам'яток іконопису. Олена була теж фундаторкою церкви в Чернявчицях (біля Берестя) й монастиря (1500 р.) в Дорогичині при церкві Св. Трійці та ще кількох церков у Білорусі.

Зв'язок з Підляшшиам Олена підтримувала також після смерті чоловіка. Зигмунт I, наступник Олександра на великоукраїнському й королівському престолах, 5-го січня 1507-го року обпечатав документ, в якому стверджує, що як вдовиний наділ, передає він Олені Більський замок з містами Суражем і Бранськом, зі всіма боярами, слугами путними, тяглими людьми й данниками Більського повіту, з їхніми землями й данинами. Олена перебувала в Більську до своєї смерті в 1517 р., про що свідчить її кореспонденція з батьком.

Поведінка й діяльність Олени мала вплив і на підляського магната **Олександра Ходкевича** (родом з Київщини), який у 1498 р. заснував у білоруському Гарадку монастир, перенесений в 1500 р. на своє сьогоднішнє місце. У пам'ятці Супраської лаври є запис: «Помині Господи, душі усопших раб своїх Королевоє Єлени...» Діяльність роду Ходкевичів на ниві руського (українсько-білоруського) церковного й культурного життя в XVI ст. є більш-менш відомою.

Відносно добре удокументована, сягаюча другої половини XV ст., є теж історія роду **Сапігів**, який в тісний зв'язок з Підляшшиам увійшов на початку XVI ст., а одна з двох його ліній була названа коденською.

Іван Сопіга. Гравюра за портретом з храму св. Анни в Кодні.

Протоколистом роду був **Семен Сопіга (Соп'га)**, котрого знаємо, як писаря великого князя й короля Казимира Ягеллончика – в 40-х роках XV ст. Рід Сопігів у час литовсько-московських воєн втратив свої волості на Смоленщині й отримав в компенсацію маєтки над Двиною і Німеном, а також на Підляшші.

Першу згадку про засновника підляської (коденської) лінії Сопігів, **Івана** (народженого у 1428 р., одного з чотирьох синів Семена й Анастасії), маємо з 1483 р., коли він був писарем великого литовського князя (в документах латинською мовою з 1507, 1508, 1516 рр. його персоналії пишуть – Ioane Sopiha та Iwano Sopiha). Протя-

гом своєї служби на велиокняжому дворі виконував він й інші важливі функції. Відбув, між ін., чотири дипломатичні посольства у Москву (1497, 1503, 1506, 1509 рр.). В нагороду за це останнє послування Іван отримав від княгині Олени у довічне володіння маєток Ботьки на Більщині (1509 р.), а в 1511 р. на литовському сеймі у Бересті дано йому привілеї на заснування замку й міста Кодня над Бугом. Почав тут Іван Сопіга місто на магдебурзькому праві. Збудував оборонний замок на березі Бугу, який став резиденцією його наступників. У 1513 р. він перший з відомих нам осіб отримав звання підляського воєводи. Помер Іван Сопіга 1517 р. в Дубні біля Ботьків.

Іван Сопіга відзначився в історії Підляшша не тільки як засновник міста Кодня, будівничий замку й церкви в цьому місті (в Ботьках церква тоді вже була), але й мав свій внесок в історію української культури взагалі. Отож, є докази, що був він в гурті осіб, які фінансували діяльність першої слов'янської друкарні. Існувала вона приблизно від 1485 до 1491 р. у Krakovі, а управляв нею міщанин Швайпольт Фіоль (родом з Німеччини). З цієї друкарні вийшли у світ чотири богослужебні книжки – «Часословець» (1491 р.), «Осьмогласник або Октоїх» (1491 р.), «Тріодь Пісня» і «Тріодь Цвітна» (обидві, мабуть, раніше 1491 року). Саме ці чотири літургійні книги можна вважати першими українськими друками.

Добірна церковно-слов'янська мова надрукованих книжок свідчить про те, що ініціатором цих видань не міг бути сам Фіоль, який був німцем. Виступав він тут як організатор друкарського підприємства та його технічного обладнання. На думку вчених, над виправленням церковних текстів, які надруковано в Krakovі, працювали священики з оточення українських єпископів з Галичини, а навіть український вчений Юрій Котермак з Дрогобича, випускник Krakівського та італійських університетів, що в цей час удруге перебував у Krakові. Про українське походження редакторів Krakівських друків свідчать наявні у текстах численні українізми та свята і святі, характерні передусім для України. Поіменено однак знаємо лише складачів текстів (зецерів), котрими були Гаврило, Богуш та Іван.

Існування у Krakovі друкарні, що випускала православні, отже «геретицькі» чи «схизматицькі» друки, викликало контрдію Католицької Церкви. Тому й мусила вона мати опіку впливових руських вельмож. Свідченням опікунського (також фінансового) зв'язку Івана Сопіга з Krakівською друкарнею є й згадка в полемічному трактаті українського письменника-монаха Захарія Копистенського – «Палінодія ілі книга оборони», написаному в 1619-1621 рр. Книгами з Krakівської друкарні I. Сопіга «прикрашав» церкви в своїх маєтках, а в тому і в Ботьках, де був і похоронений.

У 1520 р. син Івана, Павло Сопіга, поставив в цій же ботьківській церкві на батьковій могилі кам'яну плиту з розмовної мовою, написом і барельєфом. Напис цей починається словами: *Іоанові Симеоновичові Сопіга, на перед писареви, потом канцлірови, к тому гетманови сил Великаго князства Литовскаго й Витопскому, в конець Подляскому, воєводі й маршалкови, а к тому найвышшому Великаго князства Литовскаго секретарови, Brasлавскому старосте, дідичови на Кодню.*

Павло Сопіга після смерті батька став власником також Ботьків, Дубна і Кноридів, які до цього часу були

Б №: N

ЮЛНОВЪ СИМЕОНОВЪ СОПІГА
НАПЕРДА ПІСАРЕВІ. ПОТОМЪ КАНЦЛІРОВІ КТО
МЯ ГЕТМАНОВІ СЛАВ ВЕЛИКАГО КНЯЗСТВА ЛИТВ
ВСІХІ Й ВИТОПСКОГО. КОНЕЦЬ ПОДЛЯСКОВІ БРІС
БОЛІ МАРШАЛКОВІ АКТОВІ ГЛАВЫ Й ПОМОЗВАНІ
ВІКНІВСТВА ЛІТОВСКОГО СЕКРЕТАРІВ НІБРАСЛАВСКОМУ
СТА РОСТИЕ ДІДІЧОВІ НА КОДНЮ.
З ВЕЛИКИХ ЛІТОВСКИХ ПОСПОДАГЕНІВЪ ХОНО
МУ ПОТОМЪ КО
З СРІБЛЯНИМ СІРІГІ ПІВДІННІЙ ОБІЦІ СОПІГА ДИ
ШІГЛАДА ТРОЩО СИМЕОНІА НІАНЕ ТИ КІНІЧНО
САЛОВЪ ЗІЧЕСЬ СІРІКІВЪ АІСІЛДА ЛІОСКІЛІ
СТОЛОВЪ ІКРІНДІВЪ ГЕРЕДЕВЪ В СОВІДІНІЮ АН
ТЕВЪ СВОКІЛДІВЪ ЗКРАІШАГО СІЦА.
ЗЛІЧЕВІДА НАРІМНІДА ОБІЦІ СІГЕРДОВО
ГО РАБНОЖІТЕЛІА. ТОЖДЕ ТРІЦІГО КАШТЕЛІА
НА СОПІГА З ТРЕБАГО ОПРЕМЬДОСТИ РЕ
ЧЕННІГО СІКІВЪ СВОЕ ВСА ПЛАМА НІА ПРИ
ЗВІЧЕ НАРІМНІДА ОБІЦІ СІРІВЪ БЛЖЕНОС
ГІС ПОДЛСКОГО КНЯЗІВЪ БЫТА Д.Б.А.
ЗНАРІМНІДА ЄДИМНІНОВІА ПІН
СІЧАГО ЕЛАРХІ ПРАДЕДА З 26
ДІМІЛІ ВІСТІНІА. ПРАПРАДЕДА
З ВІСТІНА ПРАПРАДЕДЧЕГО СІЦА
ЛІТОВСКИХЪ КНЯЗІВЪ.
ПЛВЕЗЪ ЮЛНОВІВЪ СОПІГА
П ФЕСТАЖІЛІ СОВІРШЕННОГО СІЦХ
СІЕ НА ГЕРТАНІЕ ПОЛОЖИ
ЛІСТА І Ф. К-го.
ТИМ СІЯ ЗОЛОТОВІК ПІЗЗАТІНІ

Надмогильну плиту з барельєфом на гробниці Івана Сопіги встановлено спершу у церкві в Ботьках, пізніше перенесено її у храм Св. Духа в Кодні.

1000 ЛІТЯ
ХРЕЩЕННЯ РУСІ - УКРАЇНИ
БІЛЬСЬКА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ
— ПІДЛЯШША —

*Ікона Богородиці (XV ст.)
з церкви в Більську. Гравюра
Тирса Венгриновича, 1988 р.
століття вказує на велике знищення її інтер'єру, обладнання й загальний занепад. Сьогодні вона замінена на католицький костел.*

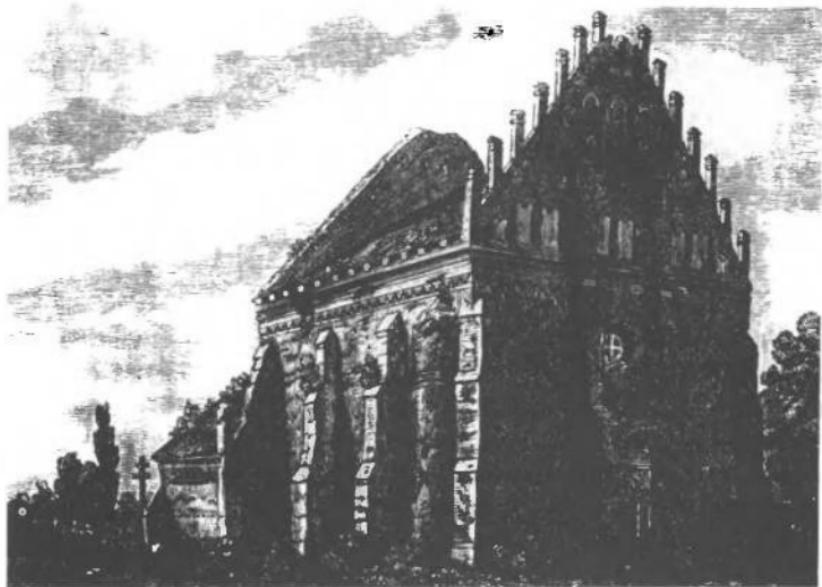
Павло Сопіга, який виконував, між іншим, функції господарського маршалка, Брацлавського старости, Підляського воєводи (від 1557 р.), воєводи Новогродського й Київського каштеляна, помер у 1579 р., а його підляські маєтки отримали сини – Микола (Кодень), Богдан (Ботьки) й Андрій (Вишничі б. Кодня).

Микола Сопіга (Вітебський воєвода) переніс тлінні останки свого діда, Івана, з церкви в Ботьках до Кодня і з надмогильною плитою помістив в замковій церкві Св. Духа. Ця посмертна мандрівка Івана Сопіги однак не закінчилася. Син Миколи, також Микола, ревний католик, переніс гріб діда у костел Св. Анни (з 1629 р.) в Кодні. Надмогильна плита лишилася в церкві, а в костелі поміщено нову з його портретним зображенням і написом, який є латинським перекладом руського.

Богдан Сопіга, власник Ботьків, прийняв у 1580 р. каштелянію у Бересті. В 1585 р. перейшов у кашелянію

у володінні його брата. Це Павло фундував замкову церкву Св. Духа в Кодні. Побудовано її (біля 1530 р.) у готичному стилі. Є вона єдиним зразком застосування в Україні такою мірою готики в церковному будівництві. Звичайно, природно піддана вона видним впливам візантійсько-руських традицій.

Церква ця, коли служила православним власникам Кодня, мала необхідну опіку. Коли Сопіги поміняли віросповідання, окатоличилися, вона стала їм непотрібною. Її передано уніатській парафії. Опис цієї церкви з середини XIX

Замкова церква Св. Духа в Кодні (1530 р.) побудована в готичному стилі. Гравюра з 80-их років XIX століття.

у Смоленську, недавно відібрану Москві, щоб у 1588 р. стати Мінським воєводою. Вирізнився він як оборонець руської традиції й Православної Церкви. Виступав, між іншим, з петиціями до короля Степана Баторія, щоб не примушувано православних до приймання введеного в 1582 р. нового календаря.

Свій патріотизм і прив'язаність до православ'я Богдан Сопіга маніфестував підтримкою братського руху. В 1588 р. подарував він Святотроїцькому братству у Вільнюсі кам'яний дім, підтримував це братство своїм авторитетом, фінансами. У листі з жовтня 1591 р. до Львівського Успенського братства він, між ін., просить прислати у вільнюську братську школу котрогось з львівських вчителів грецької та церковнослов'янської мов. Поїхали Кирило Транквіліон-Ставровецький та Степан Зизаній. У Ботьках Богдан Сопіга разом з Новогродським воєводою Федором Скумином-Тишкевичем й іншими вступив у ряди Львівського й Вільнюського братств, про що львів'яни сповіщали Константинопольському патріархові листом з лютого 1592 року.

Юрій Гаврилюк

Стрий, 1915-1916 рр. Старшини Українських Січових Стрільців з ген. Омеляновичем-Павленком (в центрі), головнокомандуючим УСС полк. Григором Косаком (справа) та ген. Мироном Тарнавським (зліва). Знімок з ЦДІА України у Львові.

Від Дону до Сяну

Дорога українських збройних сил до тaborів у Польщі

Читач, що цікавиться історією визвольних змагань українців у 1917-1921 роках, міг прочитати у двотижневику «Гомін» (О. Вішка, «Повернуті повагу», «Гомін», ч. 8,9/94), коли, куди і в яких обставинах попали залишки Української Галицької Армії в табори у Польщі... Доцільним буде, гадаю, представити, хоча б без подробиць і тільки від половини 1919 року, дорогу українських збройних сил до тaborів у Польщі і Чехословаччині.

Збруч – мала, глибоко врізана в землю, річка. Куди ж йому до могутнього Дніпра, Десни, Богу чи Дністра. А все ж таки має Збруч своє місце в історії України. Довгими роками, до спалаху I-ої світової війни, розділяв він Галичину від Великої України. Влітку 1919

року, не витримавши наступу противника в польсько-українській війні, за Збруч, на схід, перейшли вояки Галицької Армії. Пішли галичани *визволяти братів українців*, а залишенні їхні рідні співали:

*Гей не тішся ляше,
що по Збруч то ваше,
гей вернуть ще тії
стрільці січовий.*

Через рік, восени 1920 року, цей сам Збруч переходили, тільки тепер на захід, вояки Української Народної Республіки, а він сам так і залишився кордоном. Ще раз, восени 1921 року, Збруч переступала українська збройна частина. Був це сформований у Польщі, в таборах інтернованих, партизанський відділ Паліїва і Чорного.

На початку червня 1919 року, після початкового відступу, почалася Чортківська офензива Галицької Армії; 22 червня фронт пересунувся на захід до лінії Броди – Золочів – Поморяни – Бережани – Галич. Поляки, станувши перед серйозною загрозою, припинили воєнні дії проти більшовиків і всі сили кинули проти Галицької Армії. А тій потрібен був відпочинок та ще й бракувало зброї, амуніції і мундирів для трьох існуючих та двох новотворених корпусів. Надій на поповнення не було ні зі Сходу, ні з Заходу. Чисельна, вишколена і дисциплінована, патріотично настроєна Галицька Армія стала безсилою перед протинаступом польських військ... 5-го липня Начальним Вождем ГА призначено ген. Мирона Тарнавського... Відступ на цей раз був неминучий. Уряд Директорії УНР і Диктатор Євген Петрушевич погодилися про перехід ГА за Збруч і злиття її з Дієвою Армією УНР. Переправа відбулася 17 липня в районі від Гусятині по Дністер... Збруч перейшло 50 тисяч старшин і стрільців та тисячі урядовців цивільної адміністрації. Йшли на схід під гаслом: *Через Київ до Львова. Галицька Армія,*

об'єднавшись з Армією УНР, зберегла певну автономість...

Об'єднана Українська Армія (ОУА), яку очолив ген. Микола Юнаків, успішно боролася з більшовиками. 30 серпня частини ОУА, співдіючи з партизанськими відділами отаманів Зеленого і Ангела, відбили у більшовиків Київ. Надійшла однак російська Добровольча армія Денікіна, котрий не визнавав уряду УНР. У Київ вторгають білогвардійські загони ген. М. Бредова. Воювати на двох фронтах годі... Наприкінці вересня білогвардійці вдарили на українські сили. Прийшла поразка. В середині жовтня, після боїв, наказано відступ – частини ОУА опинилися далеко на захід від Дніпра.

Були дві головні причини програшу. Перша – це знову брак набоїв (у війні з більшовиками Антанта, зокрема Франція, поставила на Врангеля і Денікіна; купована за кордоном амуніція не доходила в ізольовану Українську державу). Друга – це страшна епідемія тифу, усіх причин якої до сьогодні не з'ясовано... Галицька Армія втратила боєздатність. У цій трагічній ситуації ген. Тарнавський 6 листопада підписав угоду з представником Денікіна і ГА в повному складі перейшла на бік Добромії... На пост Начального Вождя УГА (Української Галицької Армії – цю назву саме тепер прийняли галичани) покликано ген. О. Микитку. Залишки армії відійшли на південь, до Одеси... Петрушевич виїхав до Відня. Політичне керівництво над армією перейняли старшини.

Після відходу УГА на південь частини Армії УНР не були вже спроможні створити фронт. Вони поспішно просунулися на захід в сторону польських позицій в район Старокостянтинів – Любар. Тут також опинився легіон галицьких Січових Стрільців під командою полк. Євгена Коновалця. Легіон цей створено з бувших полонених ще царською армією галичан і буковинців. В січні 1918 року захищав він Київ від більшовиків і весь час розділяв долю Армії УНР. Наприкінці 1919 року нараховував він 4,5 тис. вояків...

Влітку 1920 року у Станиславові хоронили старшину Армії Української Народної Республіки.

У грудні Коновалець і Стрілецька Рада вирішили демобілізувати легіон... Несподівано однак на відділ наскочили поляки і, зламавши попередню угоду, всіх їх інтернували.

На початку 1920 року на зміну денікінцям на Україну прийшли більшовики. Знедоленій УГА з тактичних міркувань треба було миритися з більшовиком... УГА перейменовано на Червону Українську Галицьку Армію. Включено їх у більшовицькі частини та скеровано до Чуднова (І-ша бригада – 5,2 тис. вояків), Жмеринки (ІІ-га – 6,7 тис.) і до Вапнярки (ІІІ-тя – 3,5 тис.). Окремою була кінна бригада Ю. Шепаровича. Вона саме першою покинула більшовиків (6-го квітня)...

Навесні 1920 року почався наступ поляків і Армії УНР проти більшовиків. 24-го квітня ІІ-га і ІІІ-тя бригади також перешли на бік Армії УНР. Поляки однак роззброїли їх і скерували у перехідні табори у Проскурові, Фридрихівці і Бердичеві. Така теж доля зустріла й І-шу бригаду УСС-ів: її роззброїли біля Козятиня. Полонено коло 12 тис. галичан. Стрільці, котрих відпустили, часто вступали у новотворену 5-ту

Херсонську дивізію Армії УНР. Коли у червні почався більшовицький контрнаступ, полонених, через табори у Ялівці (Львів) і Стриї, перевезли у Тухолю і Вадовиці. Так перестала існувати славна Українська Галицька Армія.

У листопаді 1920 року Армія УНР складалася зі штабу армії, комендатури тилу, шести стрілецьких та кінної і кулеметної дивізій. Половина становила бойову силу. Решта – це табори, запасні частини й військові служби. Найстарші з дивізій – 1-ша Запорозька та 2-га Волинська і далі – 4-та Київська...

Восени 1919 року добровольці Денікіна витіснили Армію УНР в район Любара... Після зради от. Волоха (27. XI.1919 р.) майже всі штабні старшини і цивільні урядовці виїхали у Польщу (Ряшів, Дембіца, Тарнів. Це останнє місто стане осідком еміграційного уряду УНР). 5-го грудня у Варшаву поїхав Симон Петлюра.

Перед Головною Командою стояла дилема: чи погодитися на інтернування залишків Дієвої Армії (в Польщі), чи зберегти її за всіляку ціну. Вибрано другу розв'язку. Інтерновані були тільки нездатні до боєвих дій та, всупереч домовленості, січовики Є. Коновалця.

Згадані вище три дивізії – Запорозька, Волинська і Київська – прорвали лінію фронту добровольців. Було це в районі, де стояв I корпус УГА (тепер під назвою I-ша бригада ЧУГА). Галичани не тільки не виступали проти залишків Дієвої Армії УНР, а навпаки – допомагали здобувати військову техніку, ліки тощо. Головним командиром походу призначено ген. Михайла Омеляновича-Павленка, заступником – ген. Ю. Тютюнника. Ця *підпільна* тепер армія від 6-го грудня 1919 року до 6-го травня 1920 року здійснювала *Зимовий похід*... Охопив він великі простори від Любара, де розпочався, по Черкаси, Кременчук, Александрію, Вознесенськ, Балту, Тульчин і Вапнярку. Відділи Оме-

«Ради старшина у Гданську в Польщі від «Ради».

Неділя 27. бересня 1920 р.

Видавчий комітет „Ради старшина“

Від Редакції

«Преса це показник і мірило культури кожного народу...»
Цим змістовним ствердженням відкривається перше
число рукописної «Ради» – газети полонених українців
у Польщі, в Тухолі.

Ляновича-Павленка – Тютюнника били Денікіна і більшовика...

Коли в квітні 1920 року, після підписання польсько-українського політичного договору і військової конвенції у Варшаві, розпочався спільний наступ проти більшовиків, тоді підпільна Армія УНР здійснила рейд на захід. Воювала і з залишками добровольців, і з більшовиками. 6-го травня в районі Вапнярка-Ямпіль Дієва Армія УНР з'єдналася з дивізією ген. Олександра Удовиченка, котра наступала від заходу.

Поки однак це сталося від осені 1919 року тривали довгі українсько-польські переговори щодо спільних воєнних дій. У Варшаві постійно перебувала українська військова місія. Прибуття до Варшави С. Петлюри прискорило переговори. Уряд Польщі погодився допомогти УНР у формованні (з полонених в цій країні наддніпрянців і галичан) нових дивізій. У березні 1920 року в Бересті сформовано стрілецьку дивізію з полонених ще в 1918-1919 роках (з тaborів Берестя,

Ланьцута, Пикулич та інших). Командиром 2-тисячної кадрової дивізії призначено полк. Марка Безручка. Під час польсько-українського наступу на Київ ця дивізія воювала на Волині у складі III Польської армії. 7-го травня увійшла вона у Київ. У серпні цього ж року дивізія М. Безручка успішно обороняла Замостя від наступу кінноти Будьонного. Від вересня, прийнявши назву 6-тої Стрілецької Січової дивізії, діяла вона у складі Армії УНР під командуванням М. Омеляновича-Павленка.

Наступну стрілецьку дивізію в березні-квітні 1920 року формували: Микола Шаповал – у районі Кам'янця Подільського і Олександр Удовиченко – в районі Ярмолинці – Могилів Подільський. У неї ввійшли деякі партизанські відділи, вояки, що пережили тиф та українці з розбитого більшовиками білогвардійського корпусу ген. Бредова. Наприкінці травня дивізію перейменовано на 3-тю Залізну дивізію.

Найпізніше, бо в травні 1920 року, сформовано 5-ту Херсонську дивізію. Ввійшли у неї полонені недавно поляками галичани, а також різні дрібні партизанські відділи. Треба додати, що галичани не чекаючи дозволу поляків, утікали до *тюрремних* дивізій Армії УНР. Під командою полк. Андрія Долуда, колишнього командира бригади в II корпусі УГА, 21-го травня дивізія вступила в бій з завданням здобути Одесу.

Три новостворені дивізії нараховували майже 6 тисяч вояків. Взагалі на початку травня українські збройні сили нараховували 10-12 тисяч чоловік... Найчисельнішим бойовий стан Армії УНР був у середині червня (перед більшовицьким контрнаступом) – 16,5 тисячі вояків. Було це наслідком мобілізації, приєднування партизанських груп, відділів раніше інтернованих. З табору Домб'є зголосився отаман Лазаров з колишнього корпусу Бредова (500 козаків), прийшли також донські козаки осаула Фролова та кубанські осаула Юшкевича.

Зібрали нові сили також більшовики і на початку червня перейшли у контрнаступ. Поляки зосередили

свої сили у центрі фронту. Оборону Галичини залишили українським військам. У серпні виявилося, що саме на цьому відтинку фронту більшовики не зайдли так далеко, як в центрі. Добре забезпечене Армією УНР праве (південне) крило фронту, а також успіх Окремої дивізії М. Безручка під Замостям, дозволили в середині серпня польському війську заатакувати загони Тухачевського саме з південного боку (*manewr nad Wieprza*). Отож ославлене чудо сталося не під Варшавою і не зовсім над Віслою. Все тепер швидко пересовувалося на схід.

У цей час 5-та Херсонська дивізія опинилася в Торському над Дністром біля Городенки. Галичани, що становили основу її складу.., пішли частиною в сторону Чехословаччини, де й були інтерновані (24.VIII.1920 р.). З полк. А. Долудом вийшло 1500 вояків. Командування над рештою дивізії прийняв ген. О. Загродський.

В жовтні більшовики, боячись повного провалу, запропонували полякам перемир'я. Погодившись на це, поляки віроломно порушили Варшавську угоду. Українська армія залишилася без союзника.

Ще протягом місяця воювала вона з більшовиками на Поділлі, з малим шансом успіху. Всі сили більшовики зосередили тепер саме тут. У середині листопада, коли стало ясно, що дальший опір неможливий, у Волочиську відбулася українсько-польська нарада. Вирішено, що Армія УНР, у випадку рішучої невдачі може перейти на територію зайняту Польщею. Начальник штабу Армії УНР ген. Ліпка у наказі від 19 листопада 1920 року написав, що частини армії «...інтернуються в Ланьцуті і в Берестю, зберігаючись до майбутніх операцій...»

Напередодні переходу через Збруч загальний (т.зв. харчовий) склад армії був такий: майже 4 тисячі старшин і 35 тисяч козаків. Переправа розпочалася вдосвіта 21-го листопада 1920 року на участку між Волочиськом і Ожигівцями. Перехід забезпечували Окрема кінна дивізія і кінний Мазепинський полк.

Штаб і більша частина армії розмістились на схід від Збаража в районі Нове Село – Климківці.

Скільки українських вояків перейшло Збруч в цей листопадовий день – встановити важко. З Нового Села інтернованих переведено в район Тернополя. Тяжкі умови – зокрема недостаток харчів та загальний хаос – спричинилися до численних втеч з цих перехідних таборів. Засвідчує це ген. Ю. Тютюнник. Частину його дивізії завезли у Ряшів. Незабаром однак з невідомих приводів знову повернули її до Тернополя. Польська сторона оцінює, що в Польщі інтерновано коло 20 тисяч українських військовиків (і 8 тисяч коней). Крім військових кордон перейшли тисячі цивільних осіб, але встановити докладно скільки їх було неможливо. Оцінюється, що кількість полонених, інтернованих, заарештованих, біженців та легальних емігрантів українців у Польщі, Чехословаччині, Румунії та інших сусідніх країнах на початку 1921-го року дорівнювало ста тисячам.

Інтернованих вояків Армії УНР розміщено у Вадовицях (1-ша Запорозька дивізія і частина 4-ої Київської), Ланьцуті (2-га Волинська дивізія), Каліші (3-тя Залізна дивізія) і Александрові-Куявському (4-та Київська і 6-та Січова дивізії). Невеликі групи перебували в таборах у Пикуличах, Ченстохові і Пйотркові. У липні-серпні 1921-го року інтернованих петлюрівців з Ланьцута переведено в табір у Стшалкові. У жовтні до Стшалкова і Каліша переведено інтернованих до цього часу у Вадовицях. У жовтні-листопаді зліквідовано також табір в Александрові, а вояків 4-ої і 6-ої дивізій в основному перевезено у табір в Щипорні біля Каліша. У цих місцевостях інтерновані перебували аж до повної ліквідації таборів у 1924 році.

Омелян Вішка

Від редакції: Матеріал публікуємо зі скороченнями. Текст писався для *Гомону* і в його архіві він повністю зберігається.

З ОБРІЮ ЦЕРКВИ

До 400-ліття Берестейської унії

Унійні «Artykuły» з 1595 року як свідчення поглядів руських ієрархів щодо питання моделі церковної єдності

Ініціатива, яку у справі встановлення зв'язку з Апостольською Столицею подали єпископи Руської Церкви¹, силою речі мусила пов'язуватися з виробленням певної моделі планованої єдності, встановленням зasad, на які мало спертися функціонування цієї Церкви після укладення унії та які врегулювали б і її правово-суспільне становище у Речі Посполитій Обох Народів, і справи пов'язані з підтримуванням взаємин з Римською Столицею. Документом, що вмістив комплексне бачення загаданих проблем, стали названі у заголовку «Artykuły...»

¹ В обговорюваний період русинами йменували українців та білорусів на відміну від росіян, котрих тоді називали московитами, або москвитинами. Руська Церква у межах Речі Посполитої Обох Народів охоплювала одну митрополію (київсько-галицьку), у склад якої на зламі XVI і XVII століть входили такі єпархії: митрополича київська, холмська, перемиська, львівська, луцька, пінська, володимирська і полоцька (названа архиєпархією). З практичного огляду у цій статті (окрім цитат) подається лише перший член назви єпархії, напр., луцька, а не луцько-острозька.

з 1595 року, які в оригіналі найменовано «Artykuły do zjednoczenia z Kościółem Rzymskim należące» (лат. «Articuli ad unionem cum Ecclesia Romana pertinentes»; по-українськи назву «Articuli...» передають варіантно словами *артикули, умови, статті*, тут для близькості до оригіналу користуватимемося першим варіантом)². Нинішня стаття ставить собі метою провести аналіз змісту *Артикулів до об'єднання з Римською Церквою* принадливих та сигнально згадати дальшу їх долю.

I. Аналіз змісту

1. Вступні зауваги

«Artykuły do zjednoczenia z Kościółem Rzymskim należące» були підготовлені, головною мірою, єпископами Іпатієм Потієм (єп. володимирським і берестейським) та Кирилом Терлецьким (єп. луцьким і острозьким). Користувалися вони, ймовірно, порадами відданого справі унії латинського луцького єпископа Бернарда Мацейовського. Годі було б також заперечувати участі інших ієпархів у редакуванні *Артикулів*³.

Умови майбутньої унії записано польською мовою. Оригінальний текст та сучасний йому латинський переклад зберігаються нині у фондах Таємного Ватиканського Архіву. Обговорюваний документ містить усього 32 умови, підписані київським митрополитом Михайлом Рогозою та трьома іншими руськими єпископами. Обкладено його також 8-ми печатями. Варто зауважити, що згадані підписи є руськомовні, у чому можна додбачати своєрідну маніфестацію релігійно-національної відрубності⁴.

² Польський текст у: *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)*, coll. A.G. Welykyj, Romae 1970 (далі: DUB), стор. 61-67. Латинська версія: DUB, стор. 67-75.

³ DUB, стор. 61 (інф. у примітці); М. Стаків, *Христова Церква в Україні 988-1596. Нарис історії Української Католицької Церкви та аналіз перехрещення в ній інтересів Риму, Царгороду, Варшави й Москви в національно-політичному аспекті*, вид. 2, Львів, 1993, стор. 405.

⁴ М. Стаків, цит. вид., стор. 395.

У рукописі *Артикулів* не понумеровано: нумерація, яку можна зустріти у джерельних виданнях, – відредакторська. Оригінальним зате є розподіл *Артикулів* на дві групи: умови, що мали бути представлені Апостольській Столиці і т.зв. regia, тобто умови, оберігання яких мав гарантувати король. Ці останні означені у рукописі як «regia»; група ця охоплює 13 артикулів (10, 12, 14, 17, 18, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 32). Натомість артикул, що позначений видавцем порядковим числом 33, є, по суті, викладом мотивів дії промоторів унії та посвідченням того, що єпископам Потієві і Терлецькому дано спеціальні повноваження представляти інтереси Руської Церкви у питанні гарантування її папою та королем прав і вольностей, про які мовиться в *Артикулах*⁵.

Треба згадати також про дату виникнення *Артикулів*. Здається ясним, що в основному кшталті постали вони задовго до дати їх ухвалення на синоді у Бересті⁶. Сам документ датований 1 червня 1595 року «за старим календарем», що у XVI-XVII століттях відповідне даті 11 червня за новим стилем⁷.

2. Бачення церковної єдності

Догматичні питання

У час, про який мовимо, чисто догматичні відмінності між вірою римської Церкви і вірою неунійних Церков візантійського Сходу були значно менші ніж сьогодні⁸.

⁵ Там же, стор. 405; DUB, стор. 64-65.

⁶ В. Китог, *Geneza i zawarcie unii brzeskiej*, в: *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łužny і in., Kraków 1994, стор. 34; DUB, стор. 61, (інф. у прим.); М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 5, *Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII в.*, Львів, 1905, стор. 589 (інф. у прим. 1). Грушевський допускає однак можливість складення *Артикулів* у їх остаточній формі після берестейського синоду у червні 1595р.

⁷ «Запізнення» юліанського календаря відносно григоріанського побільшується з плином часу: у XVIII ст. – 11 днів, у XIX – 12, і послідовно.

⁸ Проблему цю представляє М. Марусин у роботі *Пастирсько-літургічна діяльність святого Йосафата*, Рим, 1967,

Тому-то в *Артикулах* питання правд віри не займають багато місця: присвячено їм ледь два *артикули* – 1 і 5. Торкаються вони двох питань: походження Святого Духа та існування чистилища. Звертає увагу примирливо-узгіднювальне, але не сервільно-капітулянтське наставлення авторів *Артикулів*: приймають вони, що віра руської і латинської Церков – однакова щодо суті, водночас таки залишають вони собою право на збереження давнього символу віри, без «*Filioque*». Це згідне з засадами, які півторавіку раніше встановлено під час укладання Флорентійської унії (1439 р.).

Характерна риса *Артикулів* – це відсутність у них будь-яких згадок про волю руської сторони «прийняти католицизм», «навернутися на справжню віру» чи, тим паче, «покинути православ'я». Руські єпископи прагнуть, щоправда, вступити у єдність з Апостольською Столицею, не чинять вони цього однак беззастережно і без передумов. Такий підхід римські теологи, захисники засади єдиноспасенності римської Церкви, зустріли критикою⁹.

Отож домінуючі риси статей присвячених догматичним справам – це, з одного боку, іренізм, з другого на томіст – переконання в тому, що привернення єдності зі Святою Столицею не є однозначне зі зміною віри¹⁰.

стор. 27-36. Годиться пам'ятати про низький рівень релігійної освіченості більшості представників тогочасного руського суспільства (польсько-литовського також), що й було спричинялося до переміщення головної площини конфліктів між русинами й латинниками з догматичних питань на культурно-суспільні.

⁹ М. Стахів, цит. вид., стор. 396; М. Melnik, *Geneza unii brzeskiej w świetle prac syntetycznych w historiografii polskiej po 1945 roku*, в: *Polacy o Ukraińcach, Ukrainer o Polakach. Materiały z sesji naukowej*, red. T. Stegner, Gdańsk 1993, стор. 65-66.

¹⁰ Доказом існування саме такої свідомості серед архітектів унії є, м. ін., такий фрагмент з листа єпископа Потія до князя Костянтина Острозького (Лист датовано «в Рожанцѣ, 16'юня року /15/95»): «О што униженно и слезно прошу и именемъ божиимъ яко сына церкви божой милого и благочестивого упоминаю, не обрушайся гнѣвомъ, але съ спокойнымъ и умиленнымъ умысломъ прочитай тые артыкулы; обачиши, ижъничого нового иле зъ стороны вѣры нашое нѣть опрочъ только единого календара, и тотъ не есть артыкуль вѣры але церемо-

Врегулювання взаємин з Апостольською Столицею та латинською Церквою

Прийняття зверхності папи ставило перед руськими єпископами таку проблему: як зберегти автономість Руської Церкви відносно Апостольської Столиці та латинської Церкви у Речі Посполитій, не порушуючи самої унії?

Узагальнюючи, можна сказати, що у відносному питанні *Артикули* постулюють уведення компромісної моделі. Видно це зокрема у 10-11 артикулах, де ставиться проблема назначання ієрархів на єпископські столиці включно з митрополичною. В *Артикулах* прийнято такі вирішення:

- а) право на церковні достойнства (сани) збережено за русинами та греками, що належали до східної Церкви;
- б) єпископів та митрополита мав назначати король, вибираючи кожного з-посеред 4 кандидатів пропонованих єпископатом;
- в) кандидатів на єпископські столиці мав висвячувати митрополит без звертання у Рим;
- г) у випадку піднесення на митрополичу столицю одного з єпископів, цей мав лише скласти перед примасом Королівства слово на послух папі (номінат, в котрого не було єпископських священь, мусив отримати писемне схвалення Апостольської Столиці, однак сам акт висвячення мав бути здійснений щонайменш двома руськими єпископами на території країни).

Варто згадати, що, – коли лишити остронь сперті на право патронату королівські прерогативи, – накреслене тут бачення автономності Руської Церкви далеко глибше, ніж автономість означена сучасними нормами

нія такая, которою безъ нарушенъя сумнѣнья церковъ божая отмѣнити можетъ. О чомъ всемъ ширшу справу и доводы на каждую рѣчъ досконалые даль бымъ кождому, кто бы того потребовалъ, ижъ мало не все въ рукахъ своихъ маемъ, только не бачимъ альбо видѣчи розумѣти не хочемъ» (DUB, стор. 77). Адресата листа єпископське тлумачення все ж таки не переконало (див.: E Likowski, *Unia Brzeska (r. 1596)*, wyd. 2 przejrz. i popr., Warszawa 1907, стор. 122-123).

канонічного права для католицьких східних Церков¹¹. Оцей відносно великий обсяг автономності потрібен був насамперед для того, щоб відрубність Руської Церкви була і збережена, і гарантована найвищою церковною владою, що мало запобігти деградації київської митрополії до однієї з католицьких церковних провінцій, яка за рівнем автономності відносно Риму не відрізнялася б від латинських митрополій. Лишаючи з конечності духовну опіку константинопольського патріархату, руські єпископи прагнули створити у себе подібну йому структуру, щоб не підлягати папі без посередництва патріарха або ієрарха з патріаршими чи quasi-патріаршими прерогативами.

Справою величезної вагомості було збереження автономності Руської Церкви відносно латинської Церкви у Речі Посполитій – панівного у польсько-литовській державі віросповідання, яке над Руською Церквою мало перевагу не лише завдяки привілейованому правовому статусові, але теж з приводу чисельності вірних, рівня організації церковного життя, зростаючої у наслідок тридентських реформ освіченості духовенства, а також

¹¹ Напр., кан. 153 Кодексу канонів східних Церков з 1990 р. виразно мовить про необхідність схвалювання папою верховного архиєпископа (невважаючи на те, чи в електа є чи теж ні єпископські свячення), натомість у митрополичих своєправних Церквах (лат. Ecclesiae metropolitanae sui iuris) глава Церкви назначається папою (кан. 168) і після висвячення або інtronізації мусить просити Римського Архиєрея паліому, без отримання якого митрополиту не вільно скликати раду ієрархів, ані уділяти єпископських свяченъ (кан. 156). Також патріарх «поки не отримає від Римського Архиєрея церковного єднання, не може скликати синоду єпископів патріаршої Церкви, ані висвячувати єпископів» (кан. 77 §2), невважаючи на те, що з моментом інtronізації отримує він «pleno iure» (повноправно) посаду і може правосильно виконувати свої обов'язки (кан. 77 §1). Єпископи східних Церков у межах власної території даної Церкви обираються синодом єпископів з-посеред кандидатів зі списка заздалегідь цим же синодом складеного та схваленого папою (кан. 182, що торкається патріархатів та верховних архиєпископств), або теж (як у митрополичих Церквах) назначаються папою при збереженні прерогативи Ради ієрархів на укладення списка щонайменше трьох кандидатів, надісланого пізніше у Рим (кан. 168).

Іван Потій – єпископ володимирський та митрополит київський, співавтор «Артикулів до об'єднання з Римською Церквою принадлежних».

матеріального багатства. Творці унії були свідомі того факту, що без ясного поставлення справи рівності у правах обох Церков та їхніх вірних і водночас без загарантування незалежності Руської Церкви від місцевих латинських церковних структур, їхнє діло не матиме шансів на підтримку русинів¹².

Характерним виявом обстоювання незалежності відносно латинської ієрархії є згадуваний вже 11 артикул, за яким винесений на митрополичу столицю руський єпископ мав приобіцяти послух папі «перед Високопреосвященим Архиєпископом Гнезненським – **не як перед архиєпископом, але як перед Примасом**» (підкр. моє – П.С.). Помітне тут стремлення до розрізнення митрополичної влади примасів, якій Руська Церква не підлягає і підлягати не хоче та їхніх примасівських прерогатив sensu stricto (які, зрештою, поєднувалися з правами примасів Польщі, як легатів), що – у цьому лише одному

¹² Антагонізм, який тоді існував між обома релігійно-національними спільнотами, вилучав можливість успішного проведення такої унії, яку розуміли б, як підпорядкування Руської Церкви польсько-латинській ієрархії. Див. також: І. Мончак, *Самоуправна Київська Церква*, Львів, 1994, стор. 17-21.

випадку – можна (взявши до уваги високе становище примаса у церковному і політичному житті – як уродженого Святій Столиці легата і т.зв. *interrexha*) схвалити.

Руські єпископи вимагали від латинських ієрархів також пошанування своєї юрисдикції, припинення дій з ознаками прозелітузму. Домагалися вони отож, щоб після укладення унії латинська церковна влада не приймала під свою опіку русинів, котрі з різних причиння руським єпископом відлученням від Церкви) хотіли б покинути Руську Церкву і перейти на «латинство» (див. арт. 15 і 30). Оці постулати обґруntовувалися фактом, що після укладення унії «римляни» і русини становитимуть одну Церкву, визнаватимуть зверхність одного папи.

У представленаому авторами *Артикулів* погляді на церковну унію одним з фундаментів засади рівності руської і латинської Церков мала бути гарантія збереження повністю літургійного обряду. Питання це, немов провідна думка, вельми часто появляється в *Артикулах* (арт. 2, 3, 4, 6, 7, 8, 22, 23, 24). Okрім вимоги загальної гарантії збереження у Руській Церкві усіх обрядів і церемоній візантійсько-слов'янської обрядової традиції (арт.2), поставлено також подетальні постулати, що торкалися чи то збереження Причастя під двома видами та специфіки обряду хрещення (хрещення з зануренням і з промовленою водночас формулою «Крещається раб Божий ім'я хрещеного во ім'я Отца» і т.д., поєднане з миропомазанням у рамках однієї церемонії), чи теж ліквідації обмежень, які раніше були накладені на деякі привселюдні вияви східнохристиянського культу (процесії, вроčисте приношення Найсвятіших Тайн хворим та подібне)¹³. Заздалегідь також боронилися русини від

¹³ Про цього роду обмеження пишуть: М. Грушевський, цит. вид., стор. 245, 442-447, 450-453; M. Szegda, *Unia brzeska 1596 roku jako wyraz dążności wspólnot prawosławnych do reformy Kościoła*, в: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, т. 2, red. S. Stępień, Przemyśl 1994, стор. 78; М. Стаків, цит. вид., стор. 412-413.

Кирило Терлецький – єпископ луцький, восени 1595 р. повноважений делегат Руської Церкви на переговори у Рим.

накинення Руській Церкві певних елементів латинської обрядовості, таких як теофоричні, з Найсвятішими Тайнами, процесії у празник Тіла Христового, свячення вогню напередодні Пасхи, уживання калата замість дзвонів. При нагоді додаймо, що пізніше «вищість» латинської Церкви і віровизнання над «грецькою» глумачено тим, що у час Пасхального Triduum (за новим стилем) дзвони замовкали не лише в костелах, але й у церквах¹⁴.

Цікавим є підхід авторів *Артикулів* до календарних питань (арт. 6). Руські єпископи висловлюються за збереження юліанського календаря; у випадку міцного супротиву з боку Апостольської Столиці, чи теж влади Речі Посполитої, передбачають вони можливість прийняття нового стилю, ставлячи однак при цьому два важливі постулати:

1) не буде порушений уклад свят у літургійному календарі, зокрема збережені будуть свята і пов'язані

¹⁴ A. S. Fenczak, *Z dziejów inicjatyw na rzecz uregulowania stosunków między obrządkami Kościoła katolickiego – artykuły Jana Skarbka z 1714 roku*, в: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1, red. S. Stępień, Przemyśl 1990, стор. 176.

з ними обряди (як, напр., Йорданське водосвяття), яких немає у латинському церковному календарі;

2) реформа торкатиметься лише неподвижних свят¹⁵.

Є це чергове підтвердження висловленої вище тези про стремління руських єпископів до збереження первісного характеру своєї церкви.

Внутріцерковні реформи

Труїзмом є твердження про невідкладну потребу реформування церковного життя у київській митрополії наприкінці XVI ст.¹⁶. Оцю потребу добре розуміли ініціатори унії. Виявили вони це в *Артикулах*, застерігаючи за собою у 27 арт. право засновувати школи, духовні семінарії і церковні друкарні, а все це з метою підвищення інтелектуально-морального рівня духовенства.

Добачали вони теж необхідність врегулювання правових питань, пов'язаних з майновими справами (арт.

¹⁵ Григоріанська реформа календаря викликала у східнохристиянському світі численні контрроверзії. Константинопольський патріархат у 1583 році відкинув пропозицію реформування календаря у григоріанському дусі, пояснюючи своє рішення волею зберегти традицію, початок якої у постановах Нікейського собору, що забороняли святкувати Великдень у таку пору, в яку свою Пасху празнують віросповідники юдаїзму; на думку греків григоріанський календар допускав часову збіжність християнської та жидівської Пасх. У Речі Посполитій, що григоріанську реформу прийняла вже у 1582 р., спалахували численні конфлікти між латинниками і вірними Руської Церкви, саме з приводу календарних суперечностей. Конфлікти ці намагався ліквідувати король Стефан Баторій (до речі, прихильник реформи), підтверджуючи право русинів на збереження старого стилю.

Щоб представити поведінку авторів *Артикулів* у, по змозі, повному висвітленні, годиться згадати, що пропонованим ними вирішенням проблеми календаря скористалися різні акатолицькі церковні спільноти візантійської традиції, – Константинопольським патріархатом починаючи, Польською Автокефальною Православною Церквою кінчаючи. Див.: M. Papierzyńska-Turek, *Miedzy tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989, стор. 62-65, 233-235.

¹⁶ M. Szegda, цит. вид., стор. 78-81; М. Стаків, цит. вид., стор. 293-315; М. Грушевський, цит. вид., стор. 493-507 та принагідно в інших місцях.

Князь Костянтин Острозький. Усі репродукції за Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600).

17-18), а також церковної дисциплінованості (арт. 19, 28, 29). Беручи до уваги можливість поширення унії на інші країни і народи (у не названому ще майбутньому), творці унії прагнули, щоб у такій ситуації ніхто не чинив їм закиду з того приводу, що вони як перші ступили на шлях єдності (арт. 13), висловлювали водночас волю участі у реформах обрядовості й дисципліни грецької Церкви, якщо такі проводилися б тоді (арт. 31).

Годиться відзначити, що реформаторські стремління руської ієрархії, хоч безсумнівно сперті на зразок тридентських реформ у Римокатолицькій Церкві, аж ніяк не містили ознак латинізації¹⁷. Навпаки, у планованих школах та духовних семінаріях у користуванні мали бути грецька та староцерковнослов'янська мови¹⁸, цер-

¹⁷ За с. проф. Софією Сеник (С. Сеник, *Латинізація в Українській Католицькій Церкві*, Люблін, 1990, стор. 23) приймаю, що латинізацією не є «всяке запозичення зі Заходу, але радше пасивне та нерозважне сприймання всього чужого, занедбуючи й забуваючи власне».

¹⁸ Заходи у користь розвитку теологічних наук у східному дусі та при користуванні старогрецькою і церковнослов'янською мовами – це свідчення прив'язаності й любові до східної

ковні братства – під умовою приєднання до унії – добачалися рішуче як позитивний чинник церковного життя, натомість реформи обрядів і канонічного права мали бути проведені лише тоді, коли усі християни візантійської традиції встановлять зв'язок з Апостольською Столицею. Це і засвідчує глибоке вкорінення авторів *Артикулів* у східну традицію та живе почуття спільноти з іншими приналежними до цієї традиції християнами.

Прямування до зміни правового статусу Руської Церкви у Речіпосполитії

Під правовим оглядом Руська Церква в Речіпосполитії у порівнянні з панівним віросповіданням – римським католицизмом – перебувала у кривдному становищі¹⁹. Унія, вводячи церковну єдність обох Церков, мала спричинитися до еманципації русинів.

Найбільш відомим постулатом руського єпископату була вимога надати руським єпархам гідність сена-

---

традиції. Почуття ці берегли не лише ініціатори унії, але також їхні наступники, згадаймо хоча б великого прихильника церковнослов'янщини у навчанні теології Йосафата Веламина Рутського (1574-1637). Криза під цим оглядом сталася у час козацьких воєн у середині XVII ст. Немов іронією долі «дизунійний», сучасний Рутському митрополит, Петро Могила (1596-1647) не тільки увів у засновану ним Києво-Могилянську колегію латинь та запозичену в езуїтів програму навчання, але й при здійснюванні літургійної реформи (звершеної у 1646 р. монументальним виданням *Євхологіону*) щедро почерпнув з потридентського латинського *Ритуалу* папи Павла V, не стримуючись від поміщення у своєму *Євхологіоні* навіть цілих фрагментів перекладених з *Ритуалу*, передовсім у пояснювальних текстах. Див.: А. Ф. Хойнацкий, *Западнорусская церковная уния в ее богослужении и обрядах*, Київ, 1871, стор. 15-18; С. Сеник, *Українська Церква в XVII столітті*, в: *Ковчег*, Львів, 1993, стор. 39 і прин. в ін. місц.; та ж, *Латинізація...*, стор. 10-13 і прин. в ін. місц.; та ж, *The Ukrainian Church and Latinization*, в: *Orientalia Christiana Periodica* 56 (1990), стор. 165-187; А. Jobert, цит. вид., стор. 272-273 і прин. в ін. місц.

¹⁹ Про цей привілей пише М. Грушевський, цит. вид., стор. 526-527.

торів-вірилістів (арт. 12), яку за законом мали всі римокатолицькі єпископи-ординарії. Не можна при цьому забувати про те, що був це один з елементів ширшого постулату – рівності у правах духовенства обох Церков (арт. 21). Варто звернути увагу, що автори *Артикулів* посидалися у цьому питанні на, виданий у час обов'язкової (принаймні формально) на Русі Флорентійської унії, привілей короля Владислава III з 1443 року²⁰.

За зрівнянням у правах обох Церков мусила йти засада пошанування державною владою майнових прав та уведення засади пошанування органами державної влади майнових прав Руської Церкви і юрисдикції її ієрархії. Держава мала приборкати самовілля своїх функціонерів (арт. 28), обмежити свої прерогативи в доборі осіб на церковні пости (арт. 10), служити Церкві «світським раменом» (арт. 14, 28, 32), допустити представників руського духовенства до трибуналу, себто до тогочасного апелятивного суду (арт. 20).

Оці вимоги торкалися справ великої вагомості, коли мовити про дочасний аспект функціонування Церкви. Є вони свідченням прямування ієрархічної еліти Церкви до ліквідації суспільно-правової скривдженості русинів, яка протягом століть наростала під владою римокатолицьких монархів. Зразком для цих стремлінь була, як уже тут згадано, оновлена після Тридентського собору Римокатолицька Церква. Не було це однак однозначне зі згодою на втрату Руською Церквою східохристиянської тотожності.

II. Дальша доля *Артикулів*

У липні 1595 р. були підготовлені два окремі склади умов унії. Один з них, що охоплював т.зв. *regia*, представлено королеві Жигмонту III. Документ, що містив решту *артикулів*, отримав папський нунцій у Речі Посполитій. Обидва тексти були редактовані латинню²¹.

²⁰ DUB, стор. 107-112.

²¹ DUB, стор. 107-112.

Король Жигмонт III з задоволенням сприйняв рішення руської ієрархії про визнання зверхності папи. Аprobacію поведінці митрополита та його єпископів-помічників висловив він у листі від 28 липня 1595 року. Лист цей, адресатом якого був сам митрополит Рогоза, містить також загальну акцептацію змісту вкладеного у «*regia*»²². У цей же день монарх видав «starostom naszym ukrainnym» писемний наказ, «aby tego pilnie przestrzegali, żeby żadnych osób, które by od patriarchów greckich z listami (albo z poselstwy) jakiemi – bądź do episkopów religie greckiej, (jako) też do kogo inszego w państwach naszych posłanych – nie przepuszczali (...) aby takowych ludzi zadzierzywali i onych listy, jeśli by jakie mieli, do nas odesławszy do nauki naszej w dobrej opatrznosci chowali»²³.

Два дні пізніше, тобто 30 липня 1595 р., король Жигмонт III видав у трьох мовних версіях (латинській, польській та руській) «przywilej potwierdzający prawa i wolności Rusinów oraz zrównującą kler ruski z łacińskim». Тримовність документу перекликалася з ранішими постулатами ієрархії²⁴. Схвалюючи представлени руськими єпископами *Артикули*, Жигмонт III мусив однак пояснити, що деякі питання є у компетенціях Сейму, котрому він сам не може нічого накинути²⁵. У короля не було також змоги заборонити шляхті перетворювати на шляхетських добрах церкви на костели²⁶.

Нунцій Германік Маляспіна також зичливо поставився до єпископів-мандатаріїв та представлених ними

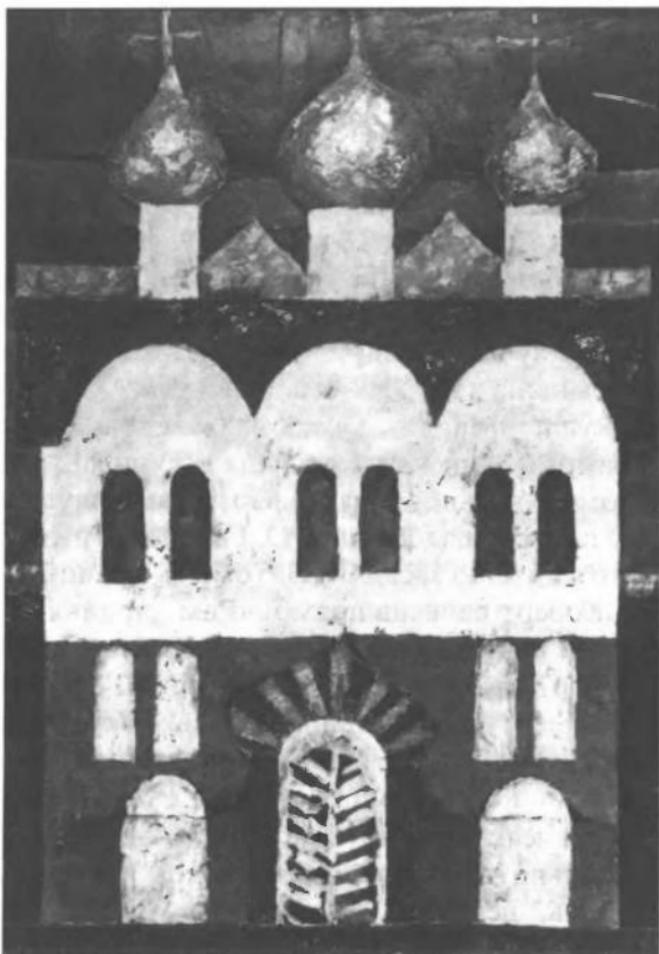
²² Там же, стор. 94-95.

²³ Там же, стор. 96.

²⁴ Там же, стор. 97-103. Як уже згадувалося, єпископи вимагали підтвердження прав і вольностей Руської Церкви окремим привілеєм у двох мовних версіях – руській та латинській; вимогу цю поставили вони у вступній, 10-пунктовій версії *Артикулів*.

²⁵ Йшлося тут насамперед про сенаторські стільці єпископам. Див. DUB, стор. 114. Годиться знати, що детальні пояснення щодо визнання окремих постулатів ієрархії поміщені не у привілії від 30 липня 1595 р., а у королівському листі від 2 серпня цього ж року.

²⁶ Там же, стор. 116.

Мирослав
Смерек,
ескіз
церкви.

умов унії; однак схвалити Артикули могла тільки Апостольська Столиця²⁷.

Восени 1595 р. делегація Руської Церкви, очолювана Потієм та Терлецьким, подалася у Рим з метою пред-

²⁷ Там же, стор. 112-113. Не можна не згадати про документ «Umowa duchowieństwa łacińskiego i ruskiego przez Cyryla Terleckiego Episkopa Łuckiego za wiadomością Jego Królewskiej Mości i panów senatorów» (Варшава, 15 вересня, 1595 р.), в якому представники вищого духовенства латинської Церкви у Речі Посполитій визнали деякі важливіші постулати русинів, посилаючись у справі інших на папські рішення. Приобіцяно також схвалення змісту «Умови» на Сеймі. Див. DUB, стор. 142-143.

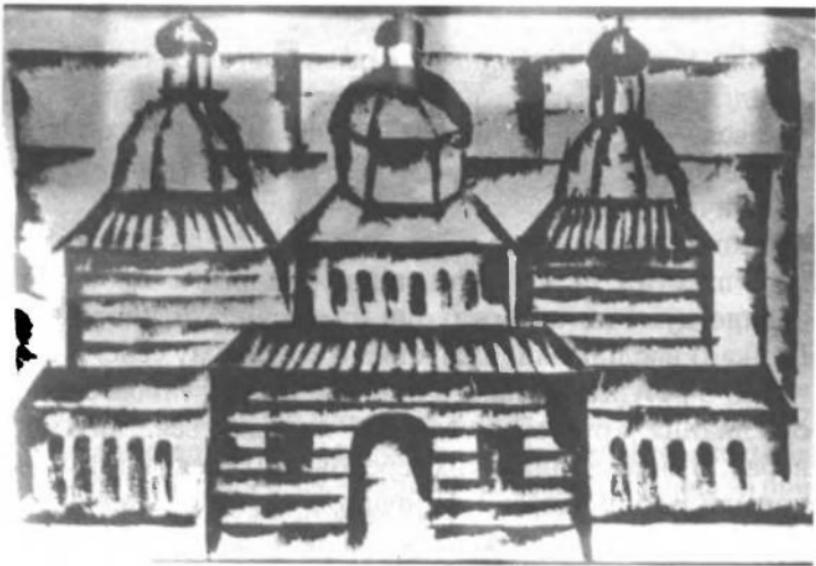
ставити папі синодальні документи з червня цього ж року та укласти унію. Та ба, певні поміщені в *Артикулах* формулювання (як, напр., їхній підзаголовок, що натякає на партнерський характер унії), викликали опір римських теологів. Тому теж появилася проблема встановлення відповідного компромісу. Здійснено його таким чином: коли 23 грудня 1595 р. у Римі відбувалася церемонія укладення унії, й у висловлюваннях руських єпархів, і у словах папи не стало виразних посилань на проблему апробації чи теж відхилення *Артикулів*. Також видана з нагоди укладення унії Апостольська Конституція «*Magnus Dominus*» містить лише загальну гарантію збереження руських обрядових традицій і то з обмежувальною клаузулею²⁸. Таке вирішення визначний польський дослідник О. Галецький назвав «трансакцією у питанні зasad»²⁹. Натомість французький історик А. Жоберт написав прямо: «Рим „прийняв“ русинів, не беручи відносно них ніяких конкретних зобов’язань»²⁹. Нестор української історіографії М. Грушевський так прокоментував поведінку Римської курії відносно *Артикулів*: «(...) курія вповні злегковажила собі домагання владиків і спеціальні обставини Руської Церкви»³⁰.

«Трансакція у питанні зasad» не могла, звичайно, вдовільнити делегатів київської митрополії, котрі, прецінь, не були уповноважені міняти випрацьовані

²⁸ «(...) залучаємо їх (русинів – П.С.) у Католицьку Церкву, і для ще більшого показання нашої любові до них, ми – апостольською милістю – дозволяємо, уділяємо та розрішаемо їм те все, без огляду на жодні апостольські конституції і зарядження та що-небудь протицнє, всі святі обряди і церемонії, які руські єпископи і кліри, за установами грецьких Отців, уживають у богослужбах та в святій Літургії й в уділюванні святих Тайн і при інших священних дійствах, якщо вони лише не противляться католицькій вірі та не виключають одности з Римською Церквою» (підкр. мое П.С.). Цит. за: А. Г. Великий, *З літопису християнської України. Церковно-історичні радиолекції з Ватикану*, т. 4: XV-XVII ст., Рим, 1971. Латинський текст Апостольської Конституції див.: DUB, стор. 217-226.

²⁹ М. Melnik, цит. вид., стор. 66.

³⁰ A. Jobert, цит. вид., стор. 251.

Мирослав Смерек, ескіз церкви.

раніше і схвалені синодом унії³¹. Отож постаралися вони про наступний важливий папський документ – буллу «Decet Romanum Pontificem» від 23 лютого 1596 року, яка київському митрополитові давала право підтверджувати і висвячувати канонічно призначених електів або номінатів на вакантні єпископські столиці (без вимоги затверджувати їх Апостольською Столицею). Митрополит-елект мусив однак клопотатися про згадане затвердження³².

Як, отож, можна ствердити, вироблені руською ієрархією умови унії не діждалися ясного і виразного підтвердження.

³¹ М. Грушевський, цит. вид., стор. 598. Годиться відзначити, що у декотрих авторів можна зустріти твердження, що відповідні фрагменти Конституції «Magnus Dominus» треба вважати однозначними зі схваленням Артикулів. Див., напр., М. Стахів, цит. вид., стор. 431. Цікавим є ставлення папи Пія XII, об'явлене в енцикліці «Orientales omnes» від 23 грудня 1945 р.: «Речники ці (Потій і Терлецький – П.С.) привезли зі собою документ з пропонованими умовами, за якими руські єпископи готові були б прийняти унію. (...) Климентій VIII (...) казав Раді кардиналів дбайливо дослідити привезений документ; наслідок досліду всієї справи був швидкий і, згідно з бажаннями, щасливий». Див. цит. вид. *Polska-Ukraina...*, стор. 246.

³² М. Грушевський, цит. вид., стор. 598.

дження, як з боку влади Речіпосполитої, так і Апостольської Столиці. Сміливо накреслений проект унії на зasadі партнерства руської та латинської Церков дочекався лише часткової реалізації. Також у питанні еманципації Руської Церкви у Речіпосполитій не стало політичної волі з боку Сейму; не допускаючи руських єпископів у Сенат (королівської ради), серйозно послаблено престиж та значення унійної Церкви, що й плодоносило дуже поганими (коли йдеться про інтереси цієї Церкви) наслідками, відчутними у певному сенсі й сьогодні. В результаті такого повороту подій також справа об'єднання християн зазнала, як здається, чималих втрат. В антикатолицьких середовищах ідея унії зазнала тривкої компрометації. Причиною цього не є однак, на мою думку, унія як така, але спосіб її проведення та часткова її невдача³³, тобто явища певною мірою породжені знехтуванням Артикулів «панами римлянами».

Проте, остаються Артикули пам'ятником унієністично-реформаторських стремлінь єпископів київської митрополії, свідченням їхніх частково лише (і то не завжди відразу) здійснених прагнень: реформувати Церкву, об'єднати її зі Петровою Столицею, забезпечити її належне місце у соборній Церкві та у польсько-литовській державі зі збереженням водночас інтегральності її східної, візантійсько-руської тотожності.

Петро Сивіцький

Матеріал Петра Сивіцького на відносну тему появився також у щоквартальному ОО. Вербістів «Nurt SVD» річник 29 (1995), зошит 4.

---

³³ I. Мончак, цит. вид., стор. 29-30.

³⁴ На жаль оцього розрізнення певні середовища не дотримуються. Прикладом може служити хоча б видана при підмозі Православного братства св. св. Кирила й Мефодія книжка М. Гайдука п.з. «Unia brzeska 1596», Białystok 1995.

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЧАСУ

Протягом останнього піввіку повсякденно питаємо: хто ми – нинішні українці, що живемо у межах польської держави? З чим ідемо до України і світу? Чи гідні ми імені спадкоємців тих, котрі упродовж віків, – на волі чи в неволі, при долі чи при недолі, – усіма зусиллями своєї сутності, творили духа українського роду, доводили незнищенність нації? Чи стоймо ми при їхніх заповітах і своїми розумами, таланами примножуємо успадковане? Хто ми: кожен з нас поособіку й сукупно?

Гляньмо на себе. Зберімо себе іменами у книгу, що стане відповідю на ці питання. Книгу, яку залишимо нашадкам. Залишимо, щоб ніхто не сказав їм колись: «Іх не було». З численних слідів нашого існування укладімо реєстр нашої тут долі. Створімо першу в історії енциклопедію українського буття у Польщі – на батьківській землі і в краю присуду.

Оце небувале досі видання, озаглавлене «Лексикон українців у Польщі», підготовляє і друкуватиме Видавництво «Український архів». Перші його томи охоплять нашу присутність в останніх 60-ти роках.

«Лексикон», опрацьовуваний спеціально для нього покликаною редакцією, готовитиметься згідно з засадами наукової та енциклопедичної методології і систематики. Вмістить він в алфавітному порядку гаслові одиниці з таких, насамперед, тематичних категорій: **люди** (а серед них – вчителі, священики, діячі, науковці, журналісти, письменники, митці, рільники, ремісники та особи інших професій, що своїми діями лишили суттєвий слід в історії українського життя), **місця і місцевості, події, організації, Церква, шкільництво й освіта, наука, культура, визвольні змагання, місця національної пам'яті, література, суспільне й політичне життя**. Суттєву документарно-джерельну частину «Лексикону» становитиме **фотографічний матеріал**.

Те, скільки тисяч гаслових одиниць охоплять усі томи цього енциклопедичного видання, годі сьогодні збагнути. Не є за-

думом видавця означати чи теж обмежувати їхню кількість. Вона залежатиме від редакції «Лексикону» та, головним чином, від його співавторів. А співавторами цієї книги повинні стати всі українці, чиє родове коріння на Лемківщині, Бойківщині, Надсянні, Холмщині, Підляшші. На Вашу постійну підмогу – пам'яттю і пером – надіється видавець.

Нині, у «Слідах пам'яті», друкуємо перший алфавітний список лексиконних гасел. Є це понад 740 імен людей, чиї життя і праця різними, але помітними відтінками вписуються у картину української присутності у Польщі. Водночас ми свідомі, що поза цим списком остаються сотні імен, що гідні енциклопедичного запису. Вони повинні мати своє місце у «Лексиконі».

Усіх, хто читає ці слова, просимо:

► коли у поданому нижче списку віднайдете своє прізвище, спишіть на листках паперу всі найсуттєвіші Ваші біографічні дані, конче додайте до них Ваш знімок, якщо зможе, поповніть це життєвою фактографією і надішліть на адресу Видавництва «Український архів»;

► коли у списку віднайдете імена близьких Вам осіб, передавайте їм наше прохання; якщо знайомі Вам особи відійшли уже з життя, тоді вдячні будемо за кожну Вашу біографічну вістку про них;

► коли у списку не знайдете прізвища відомої Вам і гідної записи у «Лексиконі» особи, тоді, просимо, відомість про неї – з усіми необхідними біографічними даними – також посилайте на адресу Видавництва;

► користуючись поданими вище тематичними категоріями лексиконних гасел, надсилайте відносні до них інформації, матеріали, документи. Цінуватимемо кожну вістку про прояви українського духовного і матеріального утвердження в минулому і сьогодні. Завжди пам'ятайте: особливу вартість для «Лексикону» матимуть фотографії. Пишіть, розділяйте з нами думку, пропозицію, сумнів, заувагу.

Скористаймося шансом відшукати себе в усій повноті: для історії, для сусіда, для нас самих. «Лексиконом українців у Польщі» – енциклопедією на міру заклику часу – доведімо: ми є, ми – свідомі діти своєї нації. Надіємося на Ваше розуміння, на глибоке усвідомлення усієї важливості почину.

Пишіть на адресу: Oficyna Wydawnicza «Archiwum Ukraińskie», ul. Krasińskiego 16/84, 01-581 Warszawa.

Лексикон українців у Польщі

(Пропозиції іменних гасел)

- Абрагамович Андрій** (1879-?), греко-католицький душпастир
- Авель Поплавський**, православний єпископ
- Адам Дубець**, правос. єпископ
- Адамович Володимир**, гр.-кат. душп.
- Алексій Ярошук**, правос. єпископ
- Альбінчук Василь**, художник, Підляшша
- Андрусечко Володимир**, суспільно-культурний діяч, Хажино
- Андрусечко Любомир**, сусп.-культ. діяч, Кошалін
- Андрухів Тадея**, сестра, Згromадження Святого Йосифа Обручника Діви Марії
- Андрухович Роман**, сусп.-культ. діяч, Краків
- Антемійчук Теодор**, інженер, публіцист, Катовиці
- Базарник Дарія**, диригент, культ. діяч, Вроцлав
- Басна Юрій**, поет, Підляшша
- Бак Йосип**, сусп.-культ. діяч, публіцист, Щецин
- Бак Юліян**, вчитель, директор української початкової школи у Перемишлі
- Бакалаляр Ярослав**, сусп.-культ. діяч, організатор музичного життя, Гіжицько
- Балей Степан** (1885-1952), професор, психолог
- Балик Борис Іван**, доктор, гр.-кат. душп., Чин Святого Василія Великого (далі: ЧСВВ)
- Балій Володимира** (1938-1993), педагог, засновниця і голова Союзу українок у Польщі
- Балій Михайло** (1926-1981), д-р, мовознавець, педагог, Варшава
- Барабаш Роман Родіон** (1904-1965), гр.-кат. душп., ЧСВВ
- Баран Володимир**, проф., Ольштин
- Баран Йосиф** (Михайло?), вчитель української мови, Беліца
- Батрух Богдан**, театролог, кінорежисер
- Батрух Степан**, гр.-кат. душп.

Бендза Маріян, проф., правос. душп., Варшава
Бень Степан, вчитель-україніст, Бані-Мазурські
Білецький Богдан, сусп.-культ. діяч, Лодзь
Білецький Богдан, орг. муз. жит., кер. гурту «Чумаки»
Білинський Мелетій Михайло, гр.-кат. душп., ЧСВВ
Більо Василь, сусп. діяч, Тшебятів
Білоус Аделя (літ. псевдонім?), поетеса
Блонська Галина, сусп.-культ. діячка УСКТ, Гданськ
Блонський Микола, сусп.-культ. діяч, Бані-М.
Боберський Богдан, архітектор, сусп.-культ. діяч, Варшава
Богачевська Любомира, вчителька, політв'язень, Перемишль
Богун Ірина, історик-публіцист, сусп.-культ. діячка, Катовиці
Богун Володимир, вчитель, музик, Гурово-Іл.
Богуш Дмитро, сусп.-культ. діяч, Вроцлав, Перемишль
Боднар Павло, сусп.-культ. діяч, Тшебятів
Боднарчук Євген*
Бозюк Володимир (1913-1969), гр.-кат. душп.
Бойченюк Юрій, гр.-кат. душп.
Бойчук Григорій*
Борачук Євген, сусп. діяч, Маженціно
Борис Михайло (1951-1983), гр.-кат. душп.
Борівець Володимир (1888-1980), гр.-кат. душп.
Боровик Ірина, поетеса, Підляшша
Боярський Григорій, політ.-suspl. діяч ПОРП, УСКТ, вчитель, редактор
Брилинський Михайло, сусп. вчитель української мови, Кальників
Брук Іван, вчитель української мови, педагогічний ліцей, Бартошиці
Булат Іван (1901-1977), гр.-кат. душп.
Бунда Василь, журналіст, Варшава
Бундз Михайло, гр.-кат. душп.
Бурдяк Степан, сусп.-культ. діяч УСКТ, Варшава
Бурій Станіслав Едвард, перекладач української літ.
Буряк (Бурак) Микола*

---

* При прізвищах, позначених «зіркою», біографічних даних не встановлено. Надіємся на Читачеве поповнення.

Бучило Леонід, україніст, публіцист, сусп.-культ. діяч,
Варшава

Бучко Богдан, сусп.-культ. діяч, Гданськ

Вайда Василь, сусп.-культ. діяч, Старгард Щецинський

Вальківська Олена, організаторка театрального і музичного життя, Гданськ

Василій Дорошкевич, правос. митрополит

Василькевич Мокій, гр.-кат. душп.

Васильків Ольга, генеральний секретар ГП УСКТ (перша пол. 1960-их рр.)

Васиньчук Марина, українська діячка, Холм

Васинчук (Васильчук) Павло, юрист, український посол у Сейм II РП, журналіст, Холм

Васиньчукова Олена, українська діячка, Холм

Вахнюк Михайло, сусп.-політ. діяч, український посол у Сейм II РП, Перемишль, Варшава

Венгринович Омелян (1877-1961), гр.-кат. душп.

Венгринович Тирс, митець, Краків

Верба Антін (літ. псевд.), див. Середницький Антін

Вербова Зоя, редактор, Варшава

Вербовий Мирослав, журналіст, діяч УСКТ, ПОРП, ОУН, Варшава, Київ

Вербовий Степан, сусп.-культ. діяч, Краків, Чикаго

Вергун Михайло (1909-1982), гр.-кат. душп.

Вергун Орест, сусп.-культ. діяч, Перемишль

Верхоляк Омелян, діяч УСКТ, Лігниччина

Винницький Богдан, гр.-кат. душп.

Височанський Іван (1896-1981), гр.-кат. душп.

Вишенко Леонід, митець, Підляшша

Вишенко Ярослав, митець, Підляшша

Вілюра Григорій, сусп.-культ. діяч

Вірхнянський Іван, сусп.-культ. діяч, Лігниччина

Вітик Богдан, лікар, документаліст-історик, Ольштинщина

Вітушинський Михайло, художник, Івано-Франківськ, Любін-Лігницький

Вішка Омелян, історик-публіцист, Торунь

Вовк Дарій, гр.-кат. душп.

Водонос Галина, сусп.-культ. і церк. діячка, Вроцлав

Водонос Ярослав, гр.-кат. душп.

Войтович Корнило Августин (1896-1954), гр.-кат. душп.,
ЧСВВ

Волинець Олександер (авторський псевд.), див. Цин-
каловський Олександер

Волянський Онуфрій, грек. кат. душп.

Вольніч Іван*

Ворон-Хмара Анатоль (авт. псевд.), див. Вороняк Ана-
толій

Вороняк Анатолій, публіцист, писав також під псевдоні-
мом Анатоль Хмара й Анатоль Ворон-Хмара, Люб-
лін

Ворошильський Віктор, польський поет, перекладач
української поезії, Варшава

Врецьона Іван, юрист, поет, літ. критик, перекладач

Вреш Петро, сусп.-культ. діяч, Люблін

Врушак Роман, гр.-кат. душп.

Вудкевич Михайло, гр.-кат. душп.

Вуйцік Антін, сусп.-культ. діяч, Слупськ

Вуйцік Збігнєв, проф., польський історик, Варшава

Гаван Іван, фотографік, Білий Бір

Гавран Роман, музик-бард

Гаврилець Дарій, вчитель, редактор, Гурово-Іл.

Гаврилюк Юрій, історик, редактор, видавець, поет, Під-
лящня

Гаврилюк Юрій, сусп.-культ. діяч УСКТ, Вроцлав

Гайдук Володимир Василій (1906-1983), гр.-кат. душп.,
ЧСВВ

Гайдукевич Володимир (1902-1947), гр.-кат. душп.

Гайдукевич Ярослав, вчитель, український ліцей, Ліг-
ниця

Галак Володимир, вчитель, сусп.-культ. діяч, Байори

Галамушка Андрій, сусп.-культ. діяч, Байори

Галан Роман, журналіст, Варшава

Галаса Василь «Орлан», діяч ОУН

Галицький Петро (літ. псевд.), див. Коваль Петро

Галушка Богдан, гр.-кат. душп.

Галущинський Теофіль, оперний співак, Krakів

Гамерський Йосип (1891-?), гр.-кат. душп.

Гамівка Павло (1890-1968), гр.-кат. душп.

Гамівка Ярослав «Вишинський», діяч ОУН, агент UB

Гарасим Дмитро, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Гарасим Ігор, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Гарасим Олег, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Гарасимович Єжи, поль. поет

Гарасовський Станислав, гр.-кат. душп.

Гардибала Петро, гр.-кат. душп.

Гассай Бенедикт, монах, ЧСВВ

Гащак Михайло (1899-1951), гр.-кат. душп.

Герасименко Марія, вчителька, Підляшшя, Зелена Гора

Гірний Василь, письменник, фейлетоніст

Гладик Степан, сусп.-політ. діяч, Лемківщина

Гладилович Людовик Микола, композитор, диригент, Катовиці

Гнатюк Богдан, вчитель-україніст, Лігниця

Гнатюк Марія, вчителька українських шкіл у Банях-М. і Чахові

Гнатюк Олег, інж., сусп.-культ. і церк. діяч, Гданськ

Гнатюк Олександер, вчитель, ген. секр. ГП УСКТ (1970-1980-ті рр.)

Гнатюк Олександра, д-р, літературознавець, перекладач, Варшава

Гнатюк Петро, інж., сусп.-культ. діяч, Слупськ

Гнатюк-Предко Анна, вчителька і дир. української школи в Банях-Мазурських

Годис Володимир, митець*

Людовик Микола Гладилович.

Гоза Андрій (1912-?), гр.-кат. душп.

Гойняк Юліян, гр.-кат. душп.

Голинська Тетяна, д-р, мовознав., педагог, перекладач,
Варшава

Головач Віктор, д-р, гр.-кат. душп.

Голод Василь, діяч КПЗУ, ПРП, Холмщина

Горак Лев, сусп.-культ. діяч, Ельблонг

Гошовська Ольга*

Гошовський Адріан, журналіст, політ. і сусп. діяч КПЗУ,
ПОРП, УСКТ

Граб Степан, гр.-кат. душп.

Грабан Володислав, поет, фотографік, Лемківщина

Грабець Станіслав, проф., поль. мовознавець

Грам Михайло, хореограф, Ополе, Вроцлав

Гребеняк Ярослав (1908-1983), гр.-кат. душп.

Гребінчишин Іван, письменник-прозаїк, Вроцлав

Гривна Ігор, вчитель, історик, публіцист, Ольштин

Гривняк Андрій*

Гриник Василь (1896-1977), гр.-кат. душп.

Грицковян Богдан, сусп.-культ. діяч, Кошалін

Грицковян Ярослав, д-р, літературознав., вчитель, Ко-
шалін

Гробельський Роман «Бродич», сотенний УПА

Губіш Степан, столяр-miteць, різьбар, Білий Бір

Гудемчук Яків (літ. псевд.), див. Мушинський Яків

Гудко Петро, гр.-кат. душп.

Гук Богдан, журналіст, Варшава

Гук Іван, інж., сусп.-культ. діяч, мемуарист, Перемишль

Гук Мирослав «Григор», діяч ОУН

Гук Михайло (1889-1980), гр.-кат. душп.

Гук-Менцінська Неонілла, сусп.-культ. діячка, Пере-
мишль

Гумецький Марко М., студентський діяч, історик, Вроц-
лав

Гура Степан Ярослав, гр.-кат. душп.

Гутник-Гнап Ярослава, вчителька української мови,
Венгожево

Габорчак Петро, гр.-кат. душп.

Галь Лев, інж., сусп. діяч, Вроцлав

Гбур Юліян, гр.-кат. єпископ

- Гергард Ян**, офіцер WP, поль. журналіст, Варшава
Гец Лев, проф., митець, Краків
Гоч Теодор, сусп.-культ. діяч, творець лемківського музею у Зиндроновій, Лемківщина
Гут (Гутковський) Олексій, гр.-кат. душп.
- Данилів Володимир** (1892-?), гр.-кат. душп.
Дарвай Ярослава, д-р медичних наук, Люблін
Дацишин Йосафат Йоан, гр.-кат. душп., ЧСВВ
Дациюк Іван, інж., член комісії «Холмський архів», Любін
Дацько Костянтин (1903-1957), гр.-кат. душп.
Двулат Андрій, гр.-кат. душп.
Демкович Іван, діяч театру і культ. руху, Варшава
Демчук Степан, літератор, перекладач, публіцист, Ольштин
Демчук Теофіль, актор, театрознавець, Галичина, Валбжих
Денисенко Володимир, оперний співак, Варшава
Денько Микола (1905-1991), митрат, гр.-кат. душп.
Джурко Ярослав, вчитель української мови, сусп. діяч, Венгожево
Дзвінка Михайло, філолог, журналіст, Варшава, Нью-Йорк
Дзюбановський Володимир, вчитель, сусп.-культ. діяч, Любін
Дзюбіна Степан, митрат, гр.-кат. душп.
Дзюбак Нестор, гр.-кат. душп.
Діонісій Валединський, правос. митрополит
Дмітрієва Генрика, хореограф, Лігниця
Добошак Іван (1959-1988), історик, богослов, Люблін
Добрянський Степан (1894-1955), гр.-кат. душп.
Доманьчук Петро, правосл. церк. і культ. діяч, редактор, диригент, вчитель, Підляшша, Варшава
Донський Михайло, сусп.-політ. діяч, Лемківщина
Дорох Йосип, сусп. діяч, Щецин
Доскоч Марія, сусп.-культ. і церк. діячка, політв'язень Пененжно
Дочило Михайло (1898-1980), гр.-кат. душп.
Древко Данило, вчитель, Білий Бір

Дровняк Никифор, світ. слав. український маляр-при-
мітивіст, Криниця

Дрозд Богдан, гр.-кат. душп.

Дрозд Зенон (1950-1980), гр.-кат. душп.

Дрозд Ірина, вчителька, дир. української школи, Білій
Бір

Дрозд Роман, вчитель, поет, композитор

Дубець Антін, юрист, поет, Лодзь

Дуда Михайло «Громенко», сотенний УПА

Дуда Михайло, педагог, диригент, Лігниця

Дудра Єва, вчителька, Люблін

Дудра Яків, народний поет, Лемківщина

Дуклянський Прокоп*

Дуфанець Марта, діячка Союзу українок, Битів

Дуць Олена, соціолог, поетеса, Лемківщина

Душкевич Іван, д-р мед., хірург, полк. ВР, український
діяч, Щецин

Дяк Василь (Оровський Іполіт), гр.-кат. душп.

Єнджеєвич Єжи, поль. пись., перекл. української літ.

Жабинська Євгенія (Женя), поетеса, Підляшша

Жабський Олександер, вчитель, поет, Вроцлав

Жебрунь Олександер, діяч КПЗУ, ПРП, Холмщина

Жебрунь Ольга, діяч КПЗУ, ПРП, Холмщина

Жерелик Ростислав, проф., історик, сусп.-політ. діяч,
Вроцлав

Жук Віктор (1888-?), гр.-кат. душп.

Журат Йосип, сусп. вчитель у Банях-М., сусп.-культ.
діяч, Мокре

Заболотна Катерина, оперн. спів., театр. реж., Краків

Заброварний Андрій, видавець, Варшава

Заброварний Степан, проф. економії, історик, публіцист,
сусп.-культ. діяч, Щецин

Загвійський Йосиф Францішек (1898-1957), гр.-кат.
душп., ЧСВВ

Загорода Степан, сусп. діяч, Битів

Загребельна-Криванська Ольга, вчителька, сусп.-культ.
діячка, Лодзь

Зайчик Ігор, діяч КПЗУ, ПРП

Залітак Ярослав, інж., сусп.-культ. діяч, Катовиці

- Зарічний Ярослав**, сусп.-культ. діяч, літератор, Осташево
- Заяць Іван**, проф. української гімназії, Перемишль
- Заяць Микола**, гр.-кат. душп.
- Зволінський Пшемислав**, проф., мовознав., засновник Кафедри української філології у Варш. унів.
- Зініч Іван**, журналіст, Варшава
- Златокудр Іван**, див. Врецьона Іван
- Злочовський Зенон**, гр.-кат. душп.
- Злупко Андрій**, гр.-кат. душп.
- Зноско Олексій** (1891-1956), проф. Христ. теолог. акад., правос. душп.
- Іваньчук Маруся**, вчителька української мови на Підляшші
- Ігнатюк Іван**, збирач українського фольклору, сусп.-культ. діяч, Люблін
- Іларіон**, правос. митрополит, див. Огієнко Іван
- Ільчатин Наркис Микола** (1883-1967), монах, ЧСВВ
- Ільчишин Василь**, сусп.-культ. діяч, Ольштин
- Йоньца Марко**, поет, Варшава
- Йорданська Слав'яна**, поетеса, Люблін, Радом
- Кавецька Мирослава**, вчителька, перекладач, Люблін
- Каленюк Омелян** (1880-1961), гр.-кат. душп.
- Калиняк Михайло**, історик-документаліст, фольклорист, Варшава, Підляшшя
- Калішук Микола**, вчитель українського пед. ліц., Бартошиці
- Камінська Ірина**, сусп.-культ. діячка, політв'язень, Вроцлав, Чикаго
- Камінський Володислав**, капітан Мазурського судноплавства, політв'язень, Миколайки
- Камінський Збігнєв**, інж., член УПА і ОУН
- Канцір Іван**, вчитель, замучений у Явожні
- Карабович Тадей**, поет, журналіст, акад. вчитель, Холмщина
- Касян Ян Мирослав**, проф., літературозн., перекладач, Торунь
- Качор Володимир**, поет, культ. діяч, Щецин

Кашицький Володимир, сусп. діяч, бізнесмен, Щецин
Квілецький Анджей, проф., поль. соціолог, Познань
Келлер Ярослав, сусп.-культ. діяч, Бранево
Кертичак Мирон, сусп.-політ. діяч, фотографік, Гданськ, Варшава
Кертичак Юрій, вчитель, методист української мови, Гурово-Іл.
Киризюк Іван, поет, сусп.-культ. діяч, Підляшша
Киризюк Петро, літератор, Підляшша
Киселевська Ярослава, вчителька, Лігниця
Клосовський Степан, юрист, сусп.-культ. діяч, Щецин
Ключковський Володислав, сусп.-культ. діяч, Поляни, Ольштинщина
Ключковський Петро, мемуарист, сусп. діяч, Корше
Ключник Іван, гр.-кат. душп.
Кобеляк Анатолій, журналіст, Варшава
Кобеляк Василь, сусп.-культ. діяч, Щецин, Торонто
Кобеляк Любомира, культ.-освіт. діячка, Варшава
Коваль Петро, письменник, прозаїк, Ольштинек
Ковальський Микола, церковний діяч, Бранево
Ковальський Михайло, сусп.-культ. діяч, видавець, Гожів-Велькопольський
Кожушко Михайло, журналіст, підприємець, Варшава
Козак Катерина, культ. діячка, Щецин, Перемишль
Козак Михайло, сусп.-культ. діяч, Щецин, Перемишль
Козак Степан, проф., літературознавець, Варшава
Козак Фелікс, діяч КПЗУ, ПРП, Холмщина
Козубель Володислав, д-р, історик, сусп.-політ. діяч, Гурово-Іл.
Колач Андрій, сусп.-культ. і церк. діяч, Вроцлав
Колесар Станислав, літератор, вчитель, Кошалін, Торонто
Колодій Генрик, будівельний підприємець, сусп.-політ. діяч, Щецин
Колянківський Олексій (1888-1953), гр.-кат. душп.
Колянчук Олександер, інж. рільництва, історик-документаліст, сусп.-культ. діяч, Ольштин, Перемишль
Комарчевський Теодозій (1906-1976), гр.-кат. душп.
Конопницький Лех, інж., музик, туристичний діяч, Варшава, Торонто

Константинович Ярослав, д-р, митець, сусп.-культ. діяч
Контролевич Степан, сусп.-культ. діяч, Бані-М.
Корнас Іван, сусп.-культ. діяч, Ольштин
Королівський Іван, проф, лікар, сусп. діяч, Щецин
Король Карло (1878-?), гр.-кат. душп.
Королько Микола, діяч КПЗУ, ПОРП, УСКТ, Люблін
Костик Надія, сусп.-культ. діячка, Гданськ
Костик Степан, перекладач, публіцист, Гурво-Іл., Нагоя (Японія)
Костишин Микола (1892-1971), правос. душп.
Котис Омелян (1884-1949?), гр.-кат. душп.
Кохан Євген, діяч УСКТ, ПОРП, Ольштин
Коциловський Йосафат, перемиський гр.-кат. єпископ
Коцьолек Ярослав «Крилач», сотенний УПА
Кравецький Юліян, гр.-кат. душп.
Кравченко Уляна, письменниця
Кравчик Марія*
Кравчишин Іванна, вчителька, сусп. діячка, Пасленк
Кравчук Наталія, журналістка, Варшава
Краль Василь «Чавс», сотенний УПА
Красовський Іван, історик Лемківщини, публіц., Львів
Кремінський Павло, сусп.-культ. діяч, Гданськ
Крик Петро, гр.-кат. душп.
Крик Роман, журналіст, Варшава
Криницький Юліан (1878-1948), гр.-кат. душп.
Крупа Сильвестр (1892-1960), гр.-кат. душп.
Крупка Адам, сусп. діяч УСКТ, Варшава
Крупка Богдан Михайло, гр.-кат. душп.
Кузик Ігор, митець-гафік, Краків
Кузик Костянтин, вчитель, літератор, критик, редактор, культ. діяч, Краків
Кузич Іван, гр.-кат. душп.
Кузяк Теодор, сусп.-культ. діяч, Ряшів
Кузьмінський Мирон (1913-1986), гр.-кат. душп.
Кузьмяк Євген, гр.-кат. душп.
Кулибаба Арсеній Антоній (1911-1964), гр.-душп., ЧСВВ
Кулик-Яворницька Стефанія, вчителька, диригент, Лельково, Зелена Гора
Кундеус Йосиф (1896-1950), правосл. душп.
Купич Іван, сусп.-політ. діяч, Венгожево

Купрись Петро, перекладач української поезії, Люблін

Купріянович Григорій, історик, редактор, Люблін

Курочко Йосиф, диригент, композитор, педагог, Львів,
Варшава

Курочко Остап, педагог, Варшава

Кутинський Олександер, вчитель, Білий Бір

Кухарчук Микола, сусп.-культ. діяч, Борки

Кучер Іван «Яр», сотенний УПА

Кушка Петро Іван, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Кушак Дмитро, сусп.-культ. діяч, Ольштинщина

Ладижинський Богдан, ветеринарний лікар, бібліофіл,
колекціонер, Перемишль

Лазорик Михайло, сусп.-культ. діяч, Тшебятів

Лайкош Іван, гр.-кат. душп.

Лакота Григорій, гр.-кат. єпископ

Лапінський Леон «Зенон», діяч ОУН, агент УВ

Лапський Остап, поет, педагог, журналіст, Варшава

Ласка Ольга, вчителька, сусп.-культ. діяч, Щецин

Лахтиюк Петро, сусп.-культ. діяч, бандурист, Щецин

Лашин Степан, проф., педагог, Ольштин

Лашук Костянтин, сусп.-політ. діяч УСКТ

Левчишин-Попович Ольга, педагог, музик, культ.-освіт.
діячка, Перемишль

Левицький Мирослав, журналіст, Варшава, Київ

Левко Григорій «Крук», сотенний УПА

Левосюк Юрій, інж., архітектор, Перемишль

Лев'яр Іван, правос. душп., Сянік

Лемішко Олександра, оперна співачка, Варшава

Лемішко Степан, сусп.-культ. діяч, Катовиці

Лемкін Йоан (авт. псевд.), див. Полянський Іван

Лесів Галина, лікар медицини, Ольштин

Лесів Михайло, проф., мовознавець, педагог, есеїст,
Люблін

Леськів Марія, вчителька української мови, громад.
діячка, Інсько

Леськів Михайло, сусп.-культ. діяч, Лемборк

Литвинюк Єжи, поль. поет, перекладач української літ.,
Варшава

Лицинняк Василь (1873-1951), гр.-кат. душп.

Лібацька-Пашкевич Христина, вчителька, Гданськ

Ліборська Ніна, бібліотекар, меценас культури, Білосток

Ліборський Євген, член українського підпілля

Ліборський Юрій, юрист, сусп.-культ. діяч, Щецин

Лінкевич Роман, сусп.-культ. діяч, Сянік

Лобачевський Петро*

Логін Анна, вчителька, Яжень

Лужний Ришард, проф., літературознавець, Krakів

Лучак Міля, письменниця, вчителька-україністка, Перешибль

Ляшенко Василь, правос. душп.

Львович Петро, акад. вчит., поет, Катовиці

Льовель Єжи, поль. публіцист, Krakів

Мадзелян Василь, митець, Лемківщина, США

Мадзелян Семен, публіцист, письменник, Лемківщина

Мадзелян Ярослав, гр.-кат. душп.

Мазур Григорій «Калинович», сотенний УПА

Мазурак Любомир, інж., сусп. діяч УСКТ, Варшава

Мазурик Омелян, митець, світ. слав. іконописець, Krakів, Париж

Мазурик Микола, різьбар, Бескиди

Мазяр Петро (1890-1971), гр.-кат. душп.

Майкович Теодор, митрат, гр.-кат. душп.

Майчак Григорій, фотографік, сусп.-культ. діяч, Лемківщина

Майстренко Галина, журналістка, ред.-мовник, перекладачка, Варшава

Макарій Оксюк (1884-1963), правос. митрополит

Максимович Володимир, журналіст, редактор, Варшава

Макух Доротея, сестра, Служебниці Непорочної Діви Марії (СНДМ)

Макух Степан, сусп.-політ. діяч УСКТ, Варшава

Малецький Василь, підприємець, сусп. діяч, Варшава

Малиняк Тереза, сестра, ЧСВВ

Малько Самійло, генерал WP, діяч КПЗУ

Малиновський Олександер, гр.-кат. душп., апост. адм. Лемківщини

Малиновський Роман, гр.-кат. душп.

Марищук Трофим, діяч КПЗУ, УСКТ

- Марків Іван** (літ. псевд.), див. Гребінчишин Іван
- Марків Теодор** (1909-1974), гр.-кат. душп.
- Маркович Михайло**, сусп.-культ. діяч, політв'язень, Дзєжгонь
- Маркович Михайло**, лікар, меценас мистецтва, Щецин, Мюнхен
- Мартинюк Анна**, сусп.-культ. діячка, політв'язень, Варшава
- Мартинюк Богдан**, лікар-психіатр, охоронець церковних пам'яток, Варшава
- Мартинюк Сергій**, інженер, політв'язень, Варшава
- Мартинюк-Овсянюк Євгенія**, поетеса, Підляшша
- Мартиняк Іван**, гр.-кат. єпископ
- Марушечко Анатоль**, інж., сусп.-культ. діяч, підприємець, Кошалін
- Марушечко Андрій**, митець, Варшава
- Марушечко Ігор**, поет, Варшава
- Марушечко Ярослав**, вчитель українського пед. ліц., засновник укр. поч. школи, сусп.-культ. діяч, Бартошиці
- Марчак Володимир**, мемуарист, Сянік
- Маслей Артур**, гр.-кат. душп.
- Маслей Олександер**, сусп.-культ. діяч, Устя Руське
- Масляник Франко** (1899-1979)*
- Матвійчина Ілля**, інж., сусп.-культ. діяч, Люблін
- Матвійчина Роман**, інж. сусп.-культ. діяч, Люблін
- Матейко Семен**, вчитель і орг. українського ліц., Перешибль
- Матичак Марія**, бібліотекарка, Ярослав
- Мацігановська-Петрас Ая**, оперна співачка, диригент, культ.-освіт. діячка, Гданськ
- Мацієвич Богуслава**, журналістка, вчителька, Варшава
- Мацюк Любомир**, оперний співак
- Мацьків Юліян**, гр.-кат. душп.
- Махник Володимир Михайло** (1881-1953), гр.-кат. душп.
- Машлянко Мирослав**, митець, Варшава
- Медвіт Василій Ігор**, ЧСВВ, гр.-кат. єпископ
- Мелешко Петро***
- Ментух Андрій**, митець, культ. діяч, Гданськ
- Менцинський Юрій** (1885-1970), гр.-кат. душп.

Микита Микола (1900-1962), гр.-кат. душп.
Миколенко Петро «Байда», курінний УПА
Михайлець Юрій, митець, Варшава
Михайлишин Мирон, гр.-кат. душп.
Михалик Роман, інж., сусп.-культ. діяч, Гданськ
Мица Йосиф, сусп.-політ. діяч, голова Спілки політ-
в'язнів, Кошалінщина
Мігус Степан, журналіст, Варшава, Ольштин
Мізерний Василь «Рен», курінний УПА
Місило Євген, історик, видавець, Варшава
Місюк Юрій, журналіст, Підляшша
Міхно Тарас, сусп.-культ. діяч, Грифіці
Міщишин Богдан, гр.-кат. душп.
Могила Євген, хореограф, фотографік, сусп.-культ. діяч,
Мокре
Мокляк Ярослав, д-р, історик, Лемківщина
Мокрій Володимир, д-р, літературознавець, видавець,
посол у Сейм РП від профспілки «Solidarność», Krakів
Москалик Ярослав, д-р, гр.-кат. душп.
Москор Стефан, ген. WP, команд. Оперативної групи
«Wisła»
Мохнацький Володимир (1870-1952), гр.-кат. душп.
Мурянка Петро (літ. псевд.), див. Трохановський Петро,
Лемківщина
Муха Станислав, гр.-кат. душп.
Мушинський Яків, поет, публіцист, сусп.-культ. діяч,
Кошалін
Мягкий Василь, гр.-кат. душп.

Нагач Іван, гр.-кат. душп.
Назаревич Андрій, сусп.-культ. діяч
Назарович Богдан, сусп.-культ. діяч УСКТ, Бані-М.
Назарович-Галагіда Анна, вчителька, громад.-культ.
діячка, Бані-Мазурські
Назарович Михайло, сусп.-культ. діяч, Бані-М.
Назарук Василь, д-р, літературознавець, педагог, публі-
цист
Наконечний Андрій, сусп.-культ. діяч, Ельблонг
Наумюк Володимир, різьбар, Підляшша

Несторович Олексій (1920-1994), правос. душп.
Неуважний Флоріян, проф. літератури, перекладач, Варшава
Невуліс-Соляр Зенобія, коректор, мовник, Варшава
Никеруй Михайло, сусп.-культ. діяч, Перемишль
Никифор Дровняк, Криницький, див. Дровняк Никифор
Німій Андрій, сусп.-культ. діяч, Кліщелі
Новосільський Юрій, митець, світ. слав. іконописець, Краків

Овсіцька-Криванська Галина, вчителька, культ. діячка, Бартошиці, Люблін
Овсіцький Станислав, акад. вчитель, сусп. діяч, Люблін
Огієнко Іван, проф., правос. митрополит Іларіон
Огородник Богдан, гр.-кат. душп.
Огородник Євген, сусп.-культ. діяч, Кентшин
Ожеховський Андрій, сусп.-культ. діяч, Лельково
Ожибко Наталія, вчителька, культ. і театр. діячка, Перемишль
Олеськів Ігнатій Іван (1892-1982), монах, ЧСВВ
Олійник Іван, вчитель, орг. муз. руху, Лігниця
Олійник Юрій, інж., письменник, Варшава
Олійнишин Володимир, тенісист, меценас культури, Варшава
Онишкевич Мирослав «Орест», командир УПА
Оровський Іполіт (1902-?), гр.-кат. душп.
Осипанко Йосафат Тадей, гр.-кат. душп., ЧСВВ
Осідач Микола, аптекар, політв'язень, Балигород
Ощипко Василь (1890-1971), гр.-кат. душп.

Павлик Іван, сусп.-культ. діяч, бібліофіл, Сувальщина
Павлишин Володимир (1921-?), гр.-кат. душп.
Павлище Степан, юрист, україніст, прозаїк, Кемпіце
Павлище Юліян, сусп.-культ. діяч, Колобжег
Пайташ Володимир, церк.-культ. діяч, диригент, Перемишль
Пакош Антін (1908-?), гр.-кат. душп.
Палладій Видибіда-Руденко, правос. архієпископ
Панчак Василь, сусп.-культ. діяч, Слупськ

Паньків Володимир, графік, дізайнер, Варшава
Папежинська-Турек Миро-слава, історик, Варшава
Пасічник Галія, поетеса, Підлящша

Паславський Михайло

(1886-1961), гр.-кат. душп.

Пашкевич Христина, див.
Лібацька Христина

Пашков'як Романа, сестра
СНДМ, редакторка

Пеленський Петро, сусп.-
культ. діяч, Гданськ

Пеленський Роман, юрист,
сусп. діяч, Лодзь

Пелльо Іван, лікар УПА,
Варшава

Перун Дмитро, лемківський діяч, службовець MSW, Вар-
шава

Петик-Хиляк Ольга, письменниця, Перемишль

Пецух Григорій, митець-різьбар, Закопане

Пецушок Богдан, сусп.-політ. діяч, Лігниця

Печинський Омелян, юрист, сусп.-культ. діяч, Кошалін

Пинило Василь (1878-1947), митрат, гр.-кат. душп.

Пирчак Володимир, гр.-кат. душп.

Підгарбій Іван, гр.-кат. душп.

Піддубчишин-Нікеруй Катерина, вчителька української
мови, Бані-Мазурські

Підліпчак Андрій, сусп.-культ. діяч, Зелена Гора

Підліпчак Мирослав Степан, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Підліпчак Орест, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Підляшанка Ольга (літ. псевд.), див. Пасічник Галія

Піпка Богдан, гр.-кат. душп.

Піпка Іван, гр.-кат. душп.

Плахта Михайло, гр.-кат. душп.

Плешкевич Юліан, гр.-кат. душп.

Поленик Чеслав, сусп.-культ. діяч, Браневщина

Поливка Богдан (?-1969), гр.-кат. душп.

Поливко Ігор, акад. вчитель, сусп.-культ. діяч, Гданськ

Iwan Pawlik, 1949 p.

Стефанія Полішко з учнями в селі Табожець, 1960 р.

Полішко Стефанія, вчителька української мови у селах Табожець і Барцяні

Полянський Іван (Лемкін Йоан), гр.-кат. душп.

Полянський Ярослав, музиколог, диригент, композитор, фольклорист, Варшава

Попович Євген, гр.-кат. душп.

Поповська Ярослава, педагог, музик, диригент, Пере-
мишль

Поруцідло Володимир, комун. діяч на Лемківщині

Починайло Андрій, інж.-атоміст, мемуарист, Варшава

Починайло Володимир, д-р, акад. вчитель, філолог, Оль-
штин

Почтар Єва, журналістка, Варшава

Прах Богдан, д-р, гр.-кат. душп.

Присташ Йосип, вчитель української м., Сувальщина

Прядко Володимир, журналіст, Львів, Варшава

Пушкар Олег, інж., сусп.-культ. діяч, політ'язень,
мемуарист, Варшава

Пушкарський Павло Петро, (1895-1977), гр.-кат. душп.,
ЧСВВ

Пшепорський Всеволод, фотографік, акад. вчитель, Оль-
штин

Пшепорський Йосип (1886-1955), гр.-кат. душп.

Радванецький Богдан, сусп.-культ. діяч, Ольштин

Радзівонович Роман, музик, естр. співак, диригент, Ще-
цін, Кошалін

Райтар Маріян, сусп.-культ. діяч, Сянік
Рацький Григорій, сусп.-культ. діяч, Пененжно
Рацький Микола, орг. муз. життя, диригент, Ольштин
Ревакович Роман, музик, композитор, диригент, Варшава
Рейт Ірина, поетеса, вчителька, Варшава
Рейт Юрій, ветеринарний лікар, сусп.-політ. діяч, Варшава
Решетило Роман, гр.-кат. душп.
Рижик Євген, геогр., журналіст, сусп. діяч, Підляшша
Ріпецький Мирослав (1889-1974), гр.-кат. душп.
Рожак Андрій, гр.-кат. душп.
Романик Йосафат Василь, гр.-кат. душп., ЧСВВ
Романчук Володимир, сусп.-культ. діяч, Гданськ
Романчук Неля, хореограф, Гданськ
Россєцький Володислав, гр.-кат. душп.
Рошенко Микола, д-р філології, акад. вчитель, мовознавець, редактор, Люблін
Рудковськін Борислав Ф., літератор, Підляшша
Руфер Станислав, інж., публіцист-історик, Варшава
Рабчук Андрій, діяч УСКТ, Варшава

Сава Володимир, лікар, мемуарист, Ольштин
Сава Семен, сусп.-культ. діяч, Ольштинщина
Сава Грицанюк, правос. єпископ
Саванюк Михайло, художник, вчитель, Ольштин
Савка Теодор, д-р, гр.-кат. душп.
Савуляк Володимир, проф. мист.*
Саладяк Андрій, географ, редактор, Перемишль
Самохваленко Євген, поет, літ. критик, аптекар
Сачко Софія, поетеса, Підляшша
Семашин Михайло «Туча», сотенний УПА
Семенюк Степан, сусп.-культ. діяч, Зелена Гора
Семерак Михайло, сусп.-культ. діяч, Кентшин
Семерак Роксоляна, юрист, Варшава
Сембратович Юліян (1881-?), гр.-кат. душп.
Сенета Діонізій (1894-?), гр.-кат. душп.
Сенета Іван (1895-1976), гр.-кат. душп.
Сенюк Броніслав, історик, етнограф, Люблін
Сенюта Григорій (1907-1980), ветеринарний лікар, сусп.-культ. діяч, Сувальщина

Сеньків Олександра, вчителька, Бартошиці

Серединський Орест (1877-1949), гр.-кат. душп.

Середницький Антін, вчитель-педагог, редактор, письменник, діяч УСКТ

Серкіз Володимир, сусп.-політ. діяч, Кошалін

Серчик Владислав А., поль. історик, Krakів

Секержинський Йосип, гр.-кат. душп.

Сивіцький Микола, д-р, філолог, журналіст, письменник, Варшава

Сивіцький Петро, історик, богослов, публіцист, церков. діяч, Люблін

Сидор Ярослав, підприємець, сусп.-культ. і церк. діяч, Перемишль

Сидор Мирослав, підприємець, сусп.-культ. і церк. діяч, Перемишль

Сидорук Андрій, сусп.-культ. діяч, Підляшша

Сидорук Степан, поет, Підляшша

Симон Романчук, правос. єпископ

Сирник Марко, д-р, педагог, публіцист, Слупськ

Сирник Ярослав, історик, Вроцлав

Сиротинський Іван, гр.-кат. душп.

Сич Мирон, вчитель, сусп.-культ. діяч, Гурово-Іл.

Сич Мирослав, історик, Варшава

Сівець Павло, гр.-кат. душп.

Скиба Мирослава І., сестра, СНДМ

Скірка Марко, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Скубій Андрій, діяч КПЗУ, ПРП

Слюсарчик Адам «Книга» (1912-1947), гр.-кат. душп.

Слюсарчик Марія, діячка УСКТ, Варшава

Смерек Мирослав (1935-1995), митець, графік, маляр, Ольштин

Смолинський Іван Хризостом, лікар, Лемківщина

Снігур Ірина, педагог, Лігница

Собаш Мирослав, інж. геодет, сусп.-культ. діяч, Бранево

Собин Максим, інж., сусп.-політ. діяч, Лемківщина

Собин Петро (1909-1952), гр.-кат. душп.

Собин Меланія, лемківська поетеса, Бортне

Собчак Стефан, діяч КПЗУ, полк. UB, Вршава

Сова Василь, сусп.-культ. діяч, Лемківщина

Сорока Андрій, гр.-кат. душп.

Сорочак Володимир «Беркут», курінний УПА
Сосницький Марко, гр.-кат. душп.
Співак Іван, педагог, україніст, Лігниця
Сподарик Василь, сусп.-культ. діяч, Лігниччина
Стабішевський Юрій, лікар, сусп.-політ. діяч, Пере-
мишль
Станецький Христофор, д-р, гр.-кат. душп.
Старух Ярослав «Стяг», провідник ОУН
Старух Антін, сусп.-культ. діяч, Асуні
Стасюк Іван, сусп.-культ. діяч, збирач фольклору Со-
кальщини
Стебельський Степан «Хрін», сотенний УПА
Степан Андрій, фотографік, видавець, редактор, Гданськ
Степан Богдан, гр.-кат. душп., редактор
Степан Марія, поетеса
Степан Рудик, правос. митрополит
Стефанівський Андрій, митець, Зелена Гора
Стефанівський Павло, етнограф, сусп.-культ. діяч, Лем-
ківщина
Стех Ярослав, вчитель, філолог, сусп. діяч, Браневщина,
Перемишль, Торонто
Стеца Остап, ген. WP
Стецура Никодим (?-1990), гр.-кат. душп., студит
Стець Антін, ветеринарний лікар, сусп.-культ. діяч, Гу-
рово-Іл.
Стець Христина, вчителька української м., Гурово-Іл.
Стецький Олександер, гр.-кат. душп.
Стойка Василь Граціан, гр.-кат. душп.
Столиця Григорій, гр.-кат. душп., ЧСВВ
Струмінський Богдан, д-р, мовознавець, перекладач,
Варшава і США
Струмінський-Ринкевич Михайло, мемуарист, спізас-
новник хору «Журавлі», Варшава
Сютрик Богдан, сусп.-культ. діяч УСКТ, Перемишль

Табачник Ольга, опер. артистка
Тарапатський Станислав, гр.-кат. душп.
Тима Петро, організатор «Пласти» у Польщі, Варшава
Тимотей Шретер (1901-1962), правос. митрополит
Тимчина Іван, вчитель-україніст, сусп.-культ. діяч, Бар-
тошиці

Тицький Степан, культ.-сусп. і церк. діяч, Кошалін

Товстюк Дем'ян, правос. души.

Трачук Юрій, літературознавець, поет, Підляшша

Трофимяк Володимир, сусп. діяч УСКТ, Люблін

Трохановська Стефанія, поетеса, Лемківщина

Трохановський Мефодій, вчитель, автор лемк. букваря, редактор «Лемка»

Трохановський Петро (Мурянка Петро – літ. псевд.), поет, лемківський діяч, Криниця

Трохановський Ярослав, диригент хору «Лемковина», Білянка

Троц Степан, поет, Підляшша

Трояновський Мирослав, гр.-кат. душп.

Трухан Мирослав, історик, публіцист, сусп.-культ. діяч, Щецин, Мюнхен

Туцька Марія, вчителька, Перемишль

Тхір Богдан, журналіст, вчитель, Гурово-Іл.

Тхір Любомира, вчителька, редактор, Гурово-Іл.

Улицький Йосиф, гр.-кат. душп.

Усцький Євген, гр.-кат. душп.

Фальковська Віра, інж., сусп.-культ. діячка, Варшава

Федак Андрій, д-р економічних наук, Варшава

Федак Аreta, митець, графік, редактор, Варшава

Федевич Іван, гр.-кат. душп.

Федірко Володимир, лікар, хірург, Ольштинщина

Федорицак Григорій (1901-1969), гр.-кат. душп.

Федорів Петро «Дальнич», референт СБ ОУН

Федорович Станислав (1872-?), гр.-кат. душп.

Федоронько Симеон*

Феціца Петро, сусп.-культ. діяч, Краків

Фециох Михайло, митрат, гр.-кат. душп.

Феш Тимотей, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Фещенко-Чопівський Іван, проф. металург, міністр уряду УНР, Краків

Філь Андрій, інж. сусп.-культ. діяч, Білий Бір

Філь Марія, вчителька, Білий Бір

Фіцак Богдан, вчитель-україніст і музик, диригент, аніматор культурного руху, Білий Бір

Фіцак Марія, вчителька, Перемишль
Фуджак Іван, сусп.-культ. діяч, Ясло
Фуглевич Михайло (1883-?), гр.-кат. душп.

Харидчак Володимир, вчитель, діяч УСКТ на Браневщині

Хархаліс Євстахій, гр.-кат. душп.

Хващевський Іван, поет, Підляшша

Хиляк Євген (1877-1953), гр.-кат. душп.

Хиляк Йосип (1894-1957?), гр.-кат. душп.

Хиляк Олександер, архітектор, графік, Варшава

Хіта Андрій, гр.-кат. душп.

Хмара Анатоль (авт. псевд.), див. Вороняк Анатолій

Хома Степан, сусп. і церк. діяч, Кальників

Хомінський Йосиф, проф., музиколог, Варшава

Хрунік Ярослава, поетеса, вчителька, Ольштин

Цеханович Анна, редактор, коректор, Варшава

Цинкаловський Олександер (1898-1983), авт. псевд. –

Олександер Волинець, мистецтвознавець, історик, публіцист

Чабан Роман, вчитель*

Чарнецький Василь, сусп.-культ. діяч, Ольштин

Чебеняк Степан, д-р, сусп.-культ. діяч, Ольштин

Червінчак Василь (1906-1985), гр.-кат. душп.

Чернега Григорій Теодор, гр.-кат. душп.

Черський Януш, д-р, гр.-кат. душп.

Чех Мирослав, історик, політ. і сусп. діяч, посол у Сейм

РП від партії Unia Demokratyczna, Варшава

Чехович Костянтин, проф., історик літератури, Львів, Тчев

Чичула Іван, гр.-кат. душп.

Чорний Андрій, сусп.-культ. діяч, Перемишль, Торонто

Чорний Роман, д-р мед., сусп. діяч, Люблін

Чубінський Михайло, сусп. діяч УСКТ, Перемишль

Шагала Андрій, гр.-кат. душп., ЧСВВ

Шафран Петро, вчитель, сусп.-культ. діяч, Ганчова

Швец-Надворний Петро, гр.-кат. душп.

Шевага Павло (1895-1976), гр.-кат. душп., ЧСВВ

Хористи у Банях-Мазурських, кінець 50-их рр. Зліва (стоять): Михайло Шумада, особа, прізвище якої редакції невідоме, Микола Лозовський, Степан Нога, Іван Данилець, Степан Контролевич, Микола Калитка, Михайло Колач, Іван Співак, Ярослав Джурко; сидять: Михайло Никеруй та Нога (ім'я редакції невідоме).

Шевчук Василь «Отець Кадило» (1903-1948), гр.-кат.
душп., капелян УПА

Шегда Мирослав, гр.-кат. душп.

Шелюк Іван, вчитель, письменник, журналіст, Варшава
Шемеля Михайло, вчитель, супр. діяч, Битів

Шеремета Степан (1894-?), гр.-кат. душп.

Шиманський Іван «Шум», сотенний УПА

Шишканець Василь «Бір», сотенний УПА

Шкільник Іван, гр.-кат. душп.

Шлянта Василь, вчитель, діяч Об'єднання лемків, Горлиці

Шлянта Мирослава, супр.-культ. діячка, Краків

Шлянта Михайло, супр.-культ. діяч, Краків

Шост Василь, супр.-культ. діяч, Вроцлав

Шпонтак Іван «Залізняк», курінний УПА

Штендера Євген «Прірва», провідник ОУН

Шульган Володимир, вчитель, Білий Бір

Шульган Стефанія, вчителька, Білий Бір

Шумада Михайло, вчитель-україніст, культ. діяч, Сувальщина

Шумилович Григорій, д-р медичних наук, Щецин
Шумка Степан, бандурист і виконавець бандури, Тшебятів
Шупер Дорота, редактор, «Благовіст»
Шуфлят Павло (1899-1981), гр.-кат. душп.

Щерба Ігор, сусп.-культ. діяч, редактор
Щерба Ольга, вчителька, Гурево-Іл.
Щерба Теофіль, вчитель, Гурево-Іл.
Щигельський Володимир «Бурлака», сотений УПА
Щипавка Панько (літ. псевд.), див. Гірний Василь
Щирба Лев, сусп.-культ. діяч*
Щирба Микола, журналіст, письменник, діяч КПЗУ,
ПОРП, УСКТ, ТПРД
Щуцька Марія, оперна співачка

Юнко Катерина, вчителька, сусп.-культ. діячка, Бартосци
Юрковський Маріян, проф., мовознавець, перекладач,
поет, Варшава
Юрчак Ярослав, політв'язень, культ. діяч, Перемишль
Юрчинський Іван (1901-1951), гр.-кат. душп.
Ющак Володимир Роман, гр.-кат. душп., протоігumen
ЧСВВ

Яворський Орест Омелян, (1903-1956), гр.-кат. душп.,
ЧСВВ
Ядловський Стефан (1901-1973), гр.-кат. душп.
Якимець Дарія, вчителька, сусп.-культ. діячка, Бартосци
Якимюк Андрій, правос. душп.
Янків Теодозій Тарас, гр.-кат. душп., ЧСВВ
Янківський Григорій «Ластівка», сотений УПА
Янта Олександер*
Яремін Іван, гр.-кат. душп.
Яценків Орест, проф., гідроніміст, Варшава
Яцків Кіндраг, гр.-кат. душп.
Ящук Євген «Дуда», сотений УПА

З видань Українського Архіву

Підготовляються до друку:

«Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR (1944-1946)». Біля 300 вперше публікованих документів Генерального штабу Війська Польського, Української Повстанської Армії та репатріаційних комісій, що свідчать про виселення 482 тис. українців з Польщі в УРСР. Зібрав і до друку підготовляє Євген Місило.

«Закерзоння». Другий том спогадів вояків Української Повстанської Армії. Маловідомі епізоди з діяльності українського підпілля на землях, які по 1944 році опинилися в межах польської держави та про трагічну долю його членів після 1947 року. Зібрав і до друку підготовляє Богдан Гук.

Хроніка віddілів Української Повстанської Армії куренів «Залізняка» та «Ягоди».

«Українки, полеглі й в'язнені в Польщі в 1944-1956 роках». Книжка про покоління українок, котре в обороні рідної землі присвятило свою молодість і життя. До друку підготовляє Марія Паньків.

«Українці у концентраційному таборі в Явожні у 1947-1949 роках». В Явожні було ув'язнено 3870 осіб, між ними 700 жінок, кільканадцять дітей та 27 греко-католицьких і православних священиків. У таборі загинуло понад 160 в'язнів. Книжка помістить спогади колишніх в'язнів та донедавна вкриті таємницею документи і детальні біографії 3870 в'язнів.

«Село над Солокією». Так озаглавив свої спогади про рідні Тенетиська - село у колишньому Рава-Руському повіті - Іван Гук з Перемишля. Це черговий, після появи книжки Володимира Сави «Удома й на чужині», титул з ряду публікацій про минуле українських сіл на Закерзонні.

З видань Українського Архіву

Підготовляються до друку:

Спогади і документи отця митрата Василя Гриника та **документи, листування й записки з миру** отця митрата Мирослава Ріпецького – це дві наступні джерельні публікації з історії Греко-Католицької Церкви у Польщі. Всіх, у кого збереглися листи від отців В. Гриника і М. Ріпецького, а також знімки, які зображені постаті цих душпастирів і церковне життя у ведених ними станицях, просимо про контакт з Видавництвом.

Українська Греко-Католицька Церква у Польщі після 1944 р. у свіtlі документів. Видання міститиме джерельні матеріали, серед яких будуть документи про ліквідацію Церкви після II світової війни та важкий процес її відродження, започаткований у 1956 р., а також донедавна засекреченні протоколи нищення українських святынь.

«Українські говірки у Польщі». Унікальна наукова праця про українську джерельну мову від Лемківщини, Бойківщини, Надсяння по Холмщину і Підляшшя, від Попраду до Нарви. Її автор – світової слави мовознавець професор Михайло Лесів – створив книгу, без якої годі обйтися славістові і яка повинна бути в кожній українській хаті.

«Мое самовизначение». Перше, зате у повному розгоні книжкове схоплення поезії Остапа Лапського. Видання підсумовує третій період, від 1991 року, від визволу України, до 1996 року, поетової творчості. До підсумків другого і першого періодів Остап готовиться. Цим томом Видавництво започатковує серію авторських книжок українських поетів у Польщі.

«Антологія української поезії у Польщі». Перша в останньому півстолітті одножанрова презентація надбань кількадесяти українських літераторів, що творять у післявоєнній польській державі.

З видань Українського Архіву

Досі появилися:

«Akcja „Wisła”». Зібрав і до друку підготовив Євген Місило. Книжка видана у квітні 1993 року. Поміщує вона понад 240 публікованих вперше документів Генерального штабу Війська Польського, Міністерства безпеки й командування Оперативної групи «Wisła» про депортацию українців у 1947 році. Тираж книжки вже розійшовся. У квітні 1997 року, у 50-річчя акції «Wisła», з'явиться друге, поповнене видання.

«Закерзоння». Перший том видавничої серії Українського архіву, присвяченої історії Української Повстанської Армії на землях, які по 1944 році опинилися в межах польської держави. «Закерзоння» – це спроба реконструкції історії виникнення і боротьби УПА, баченої очима її вояків. Зібрав і до друку підготував Богдан Гук. Тираж книжки розійшовся.

«Лагерний триптих» - спогади Олега Пушкаря, колишнього вояка дивізії «Галичина», учасника трагічного бою під Бродами та довголітнього в'язня радянських концентраційних таборів. Об'єм книжки - 272 сторінки. Останні її примірники можна ще придбати. Ціна - 6 зл.

«Удома й на чужині» - патріотична книжка Володимира Сави про Угринів, угринівців та їхніх нащадків, в якій багато місця відведено церковним звичаям, знесгодом воєнної завірюхи, наслідкам акції «Wisła», мученицькій долі українських повстанців та життю і діяльності угринівців на вигнанні. У книжці - 110 унікальних знімків. 144 сторінки. Ціна - 5 нових зл.

«І стверди діло рук наших» - спогади о. Степана Дзюбини - перша мемуарна публікація про душпастирську працю серед вірних Греко-Католицької Церкви у Польщі в 1938-1994 роках. Книжка з'явилася у червні 1995 року. 536 сторінок. Ціна - 17 зл.

«Повстанські могили» - I-ий том книги, яка поєднує 507 біографії вояків Української Повстанської Армії, що полягли у 1944-1946 рр. Цінним доповненням є документи, листування і знімки. Зібрав і до друку підготував Євген Місило. 408 сторінок. Ціна - 15 зл.

Вам і нащадкам - книги української долі

Усі книжки, які досі з'явилися у Видавництві «Український архів», можна придбати, склавши замовлення на адресу:

OFICyna WYDAWNICZA ARCHIWUM UKRAIŃSKIE

або у скороченні:

OFICyna WYDAWNICZA „UKAR”

ul. Krasińskiego 16 m. 84

01-581 Warszawa

Гроші просимо вплачувати на банкове кonto Видавництва після отримання замовлених книжок та рахунку. Усі, хто прийме наші видання у комісний продаж, отримає робат, висота якого залежатиме від кількості проданих примірників. Наше банкове кonto:

Archiwum Ukraińskie

Bank Gdańsk S.A. IV Oddział Warszawa-Filia

nr 300012-1296-136

Замовлені книжки, без огляду на кількість примірників, посилаємо на території Польщі за кошт Видавництва.

До кольпортерів

Видавництво «Український архів» запланувало випуск ряду книжок, які своїм тематичним обсягом охоплють найважливіші події та постаті з української історії, культури, життя Церкви і нації.

Щоб оці видання могли дійти до якнай ширшого кола читачів, **Видавництву потрібні є кольпортери та популяризатори**, котрі і продадуть книжку Архіву, і заохотять до її прочитання.

Охочих запрошуємо до постійної співпраці з Видавництвом.

Окрім сatisфакції - даємо корисний робат від кожного проданого примірника.

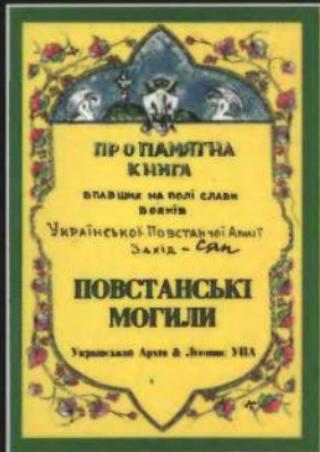
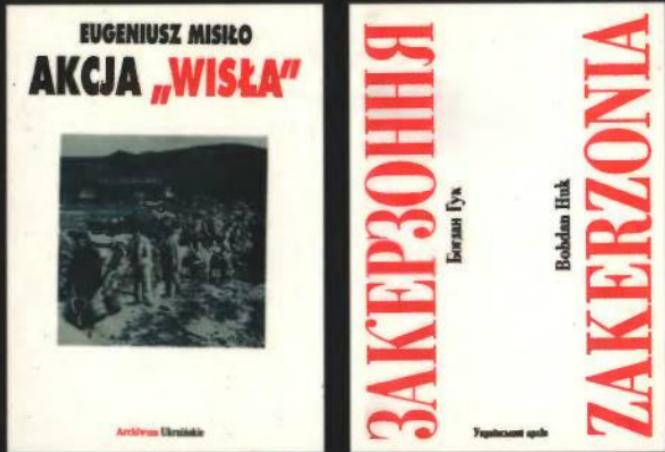
У НОМЕРІ

Від Видавця	5
Календарна частина	6
Етноцид: етап I	31
<i>Євген Міцило:</i> Переселення українців з Польщі в УРСР (1944-1946). Документи	31
<i>Ольга Щотковська:</i> Статус вигнанця.....	56
<i>Євген Міцило:</i> Злочини польського підпілля і війська на українському населенні у 1943-1947 роках	61
<i>Ярослав Вайдя:</i> Трагедія села Терки	62
Грудка пам'яті	67
<i>Lidia Ostalowska:</i> Postanowienie	68
<i>Євген Міцило:</i> Маємо право лише просити чи закон ламати?	78
Porozumienie o współpracy ROPWM i ZG ZUP w sprawie upamiętnienia miejsc spoczynku Ukraińców	95
<i>Євген Міцило:</i> Листування з «Нашим словом», Об'єднанням українців у Польщі і Радою Охорони Пам'яті	97
Post Scriptum	108
Право і дійсність	109
<i>Євген Міцило:</i> Українські цінності у варшавсько-му скрині ..... Свідчення Станіслава Крицінського про обставини виявлення архіву Наукового товариства ім. Шевченка в будинку Національної бібліотеки у Варшаві	109 112

<i>Галина Сварник</i> : Архів Наукового товариства ім. Шевченка зі Львова в Національній бібліотеці у Варшаві	114
<i>Список матеріалів з архіву Наукового товариства ім. Шевченка у Львові</i> , які тепер зберігаються у відділі рукописів Національної бібліотеки у Варшаві	124
<i>Ярослав Корибут</i> : Шляхами наукової співпраці Доповідна записка парторганізації львівських установ Академії Наук УРСР Львівському об'єсму КП(б)У про втрати культурних цінностей	128
Sprawozdanie z wyjazdu do Przemyśla w dniu 22.X-1.XI.46 г.	131
Умова про співпрацю між Українським архівом у Варшаві та Інститутом української археографії Академії наук України в Києві	134
Проростання	137
<i>Богдан Тхір</i> : Припинене джерело	137
<i>Іванна Шкутник</i> : Для самозахисту	145
<i>Михайло Лесів</i> : Тягар честі	151
<i>Степан Мігус</i> : Східна Пруссія – земля присуду	160
<i>Ігор Гривна</i> : Самосвідомість українця...	169
Тяжіння роду	175
<i>Тадей Карабович</i> : Никифор	175
<i>Наталія Самотос</i> : З Ярославом Полянським ...	181
<i>Станан Мігус</i> : Мирослав Смерек	189
<i>Тадей Карабович</i> : Криниця неймовірності	197
<i>Гаврило Чернихівський</i> : Синівський пошанівок ...	201
<i>Петро Цегельський</i> : «Прожити тисячу життів...»	205
З літописної поезії	209
<i>Остап Лапський</i> : Про себе сам (дещо)	209
Ліс; Чебрець; Кобила; Погоня; Час (ліропоема)	217
<i>Василь Назарук</i> : Про пах сили	228
<i>Євген Самохваленко</i> : Мене нема	231
<i>Іван Златокудр</i> : «Вірші недописані...»; Зима	232

<i>Яків Гудемчук</i> : Земні соки; Мати	234
<i>Міля Лучак</i> : Вже осінь прийшла, Незабудка	236
<i>Олександр Жабський</i> : «Мчаться коні...»	238
<i>Ірина Рейт</i> : Мадонна	239
<i>Ольга Петик</i> : Пісня про надію	240
<i>Петро Львович</i> : Танго	242
<i>Іван Ігнатюк</i> : «Вже зозуля...»	243
<i>Степан Сидорук</i> : Журливі верби	244
<i>Юрій Трачук</i> : У душі – золоті берези	245
<i>Юрій Гаврилюк</i> : Мельницька церква	246
<i>Євгенія Мартинюк-Овсянюк</i> : «Незгаданою...» ..	247
<i>Женя Жабинська</i> : «Як тебе назвати...»	248
<i>Софія Сачко</i> : «Ще ж є...»	249
<i>Іван Киризюк</i> : Будь мені; Доля	250
<i>Петро Мурянка</i> : Молитва; Яр	252
<i>Володислав Грабан</i> : Рефлексії	254
<i>Стефанія Трохановська</i> : Повороты	255
<i>Олена Дуць</i> : Повернення	256
<i>Павло Стефанівський</i> : Земля	257
<i>Ярослава Хруник</i> : «Сон про щастя...»	258
<i>Роман Дрозд</i> : Вечірня просинь	259
<i>Ігор Марушечко</i> : Куди ідеш	260
<i>Марко Йоньца</i> : Не хочу більш	261
<i>Марія Степан</i> : Біль голови	262
<i>Тадей Карабович</i> : Що вертаю зі спомину	263
<i>Роман Галан</i> : За ширмою	266
Сусідування	269
<i>Юрій Гаврилюк</i> : З літопису стійкості	269
<i>Омелян Вішка</i> : Дорога українських збройних сил до таборів у Польщі	276
З обрію Церкви	285
<i>Петро Сивіцький</i> : Унійні «Арtykuły» з 1595 року як свідчення поглядів руських ієрархів щодо питання моделі церковної єдності	285
Енциклопедія часу	303
Лексикон українців у Польщі	305

Вам і нащадкам - книги української долі.
Досі до Вас вийшли:

ISBN 83-86112-06-9